

Paviljoen van glas

M. Revis

bron

M. Revis, *Paviljoen van glas*. Holdert & Co., Amsterdam 1947

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/revi002pavi01_01/colofon.php

© 2017 dbnl / erven Willem Visser

I

DE jukbeenderen van zijn gelaat steken uit. Daartussen staat de neus, groot en gebogen, boven de brede mond met de dikke zelfbewuste onderlip en de naar beneden getrokken ontevreden mondhoeken. Het voorhoofd is breed en bultig, de wenkbrauwen borstelig boven de vurige, onderzoekende ogen. Aan zijn wangen hangen zwarte bakkebaarden. Het dikke, glanzende haar ligt over de schedel weggestreken, het krult in zijn nek boven de witte, gesteven boord.

Dat is Dr David d'Espina. Geboren in Amsterdam, een spruit uit een geslacht van Portugese Joden. Hij studeerde in Leiden scheikunde en medicijnen, promoveerde binnen zes jaar en vestigde zich als arts. De medische praktijk schenkt hem echter geen bevrediging, hij haakt naar meer werk, vooral naar ander werk. Het is hem daarbij niet te doen om geldelijk gewin, om een weelderige levensstaat. Hij is van nature matig en ingetogen. Hij denkt aan grotere dingen.

Zijn voorouders ijverden voor Jahwe en Jahwe's wet, in het land van dorre bergen en wijngaarden en grauwwitte ommuurde steden, het land van de tempel in Jeruzalem, het Beloofde Land aan de twaalf stammen Israëls gegeven. Vele helden en

profeten heeft het volk van Dr d'Espina in het aanzijn geroepen, van Jozua tot de Makkabeeën. Stond eens de zon niet stil te Gibeon, heeft Daniël niet in de leeuwenkuil vertoefd zonder verslonden te worden? David d'Espina evenwel is een Jood der negentiende eeuw na Christus. Hij verloor het geloof der vaderen. Voor Thora en Talmoe kwamen 'voortgang' en 'mensheid' in de plaats.

D'Espina kent het achterlijke Amsterdam van 1850, na een groot verleden in de Napoleontische tijd verworpen tot een saaie provinciestad. Er is weinig scheepvaart. Vele handelshuizen zijn in de loop der jaren opgeheven. De nijverheid wil niet op gang komen.

Zo Amsterdam, zo het land. Zo het land, zo de taal, en de voortbrengselen van de geest, in die taal geschreven. De Nederlandse letterkunde is van weinig betekenis. Tollens zal nog zes jaar genieten van zijn rustige leven in Rijswijk, innig voldaan met het geld, dat zijn verhandel hem heeft opgebracht en met zijn huisbakken verzen. Het geluid van de Costa galmt door de lage landen als slagen op een hol vat. Nicolaas Beets is predikant te Heemstede, in hem is de veel belovende Hildebrand ondergegaan, hij schrijft stichtelijke rijmen, iedereen schrijft in deze tijd stichtelijke rijmen in regels stijf als kerkbanken.

Kent gij Jonathan's Waarheid en Droomen niet?

Jawel, maar....

En de Studententypen van Klikspaan? En zijn Verhalen, en zijn boek over De Lamartine?

Zeker, maar....

En de Pastorie van Mastland, die van Koetsveld beschreven heeft?

Inderdaad, maar....

Waarom aldoor dit: maar?

De boeken, die gij noemt zijn zeer wel te lezen, maar het zijn genrestukjes, geen visioenen; zij zijn verdienstelijk, maar niet betoverend. De wind waait lauw door ritselende bladeren, er vaart geen storm in het geweld van woorden.

Maar aldus zou nooit iemand in 1850 gesproken hebben. Men leest de verhalende verzen van Meyer over Heemskerck en een boekanier, en van Bernard ter Haar. Een verdroogde taal, hard als oud leer, in repen gesneden door een bepaald aantal lettergrepen. Ook ten Kate rijmelt al vlot: flauwe echo van Byron en Victor Hugo.

En de romans? Men heeft toch de betekenis beseft van Hollands oudheden voor verbeelding en gevoel?

Ik moet U toestemmen dat Bosboom-Toussaint met haar Lauernesse en de boeken van Leycester, en het Huis Honselaarsdijk grote hoedanigheden ten toon spreidt. Maar Mr van Lennep schrijft alleen maar een verhaal met een intrige, die boeit; hij scheidt met zijn pen geen mensen. En Oltmans met zijn Schaapherder en zijn Slot Loevestein kan eigenlijk niet genoemd worden.

Er worden in het Nederland van 1850 geen verzen geschreven, geen romans, geen drama's, die meer waard zijn dan het papier waarop zij gedrukt staan. Er zijn kerkhistorici en predikanten, al of niet door het Reveil aangeraakt, maar er zijn geen dichters.

Potgieter steekt met hoofd en schouders boven zijn tijdgenoten uit; zijn volzinnen zijn stevig en sierlijk gebouwd als het tuig van een driemaster, maar hij staat alleen. Busken Huet is een man van het volgend geslacht. Multatuli moet nog geboren worden, al leeft Eduard Douwes Dekker reeds, maar hij is nog secretaris van de residentie Menado, hij weet nog niet van Lebak, noch van Max Havelaar. En Vosmaer heeft nog geen naam.

De letterkunde van 1850 in Nederland is minder dan middelmatig: een kleine, volgegroeide poel, waar een groot, blinkend meer had moeten zijn, dat de majesteit van de hemel weerspiegelt.

Een kleine, volgegroeide poel. Huizen aan donkere grachten met zwart water. Alleen in het Noorden, aan het IJ, daar is openheid en leven, een gezonde plek in een ziek organisme. Het Oosterdok. Blauw in de zomer, dofgrijs in het najaar en als er sneeuw op de kaden ligt. Bepikkeld door regenvlagen, op windloze dagen glad, nijdig gekuifd bij storm. Maar altijd bevolkt met schepen, statige driemastvolschepen, of bruine barken of een brik, of een slanke zwarte schoener, een wirwar van masten

en ra's als de takken van een ontbladerd bos. Vletjes varen tussen de schepen en de wal.

De zee heeft naar Amsterdam welvaart gebracht, eeuwenlang. Een haven is het zegel, dat de zee aan het land hecht, ten bewijze van bondgenootschap. Zolang de haven er is, is er hoop. En er zijn gelukkig mensen, die beseffen hoe ernstig de toestand is. In een rapport van de industrieel Paul van Vlissingen staat: 'Ontwaken wij eindelijk uit onzen doodelijken slaap eer het te laat is.' Men spreekt over de doorgraving van Holland-op-zijn-smalst om Amsterdam dichterbij de zee te brengen. Het buitenland gaat ons voor met nieuwe dingen. In Frankrijk wint de gedachte veld van het 'credit mobilier', zakendoen met behulp van een grote opeenhoping van onpersoonlijk kapitaal. Dat kent men nog niet in Nederland, daar kent de patroon zijn personeel nog.

Toch ontstaat er trilling in de economische atmosfeer. D'Espina spreekt van een dageraad na een lange en donkere nacht. Er moet in Amsterdam iets tot stand komen, men moet gaan bouwen. En Dr d'Espina ontvouwt zijn plannen, schrijft brochures en houdt lezingen. Hij kent de mensen, hij weet, wie hem helpen zullen en wie de hand op hun zak houden. Zelden klopt hij daardoor vergeefs om bijstand aan. Hij brengt ondernemers en geldverschaffers bijeen. Door zijn bemoeiingen ontstaat een middelbare school, waar hij zelf in de beginjaren plant- en dierkunde onderwijst. Een maatschappij

voor landontginning richt hij op, en daarna is hij in de weer voor de bouw van een groot hotel. Hij spaart zijn familiefortuin niet. Tegenwerking duldt hij niet. Hij wendt het volle gewicht van zijn invloed aan voor de oprichting van een fabriek, die goedkoop en goed brood levert, en een hypotheekbank is zijn werk: nu kunnen huiseigenaren en bezitters van onroerend goed gemakkelijk crediet krijgen, het geld onder de mensen raakt los en gaat circuleren, dat kan niet anders dan groeizaam voor het economisch leven werken. Ouderwetse en wijze mensen schudden het hoofd, maar zijn invloed neemt met het jaar toe. Er begint zich een kring van bewonderaars te vormen. Zij prijzen hem: wat een sterk sociaal voelend en ruimdenkend mens! Zij verwarren echter oorzaken en gevolg. Hij verwerkelijkte zichzelf, dat komt ook anderen ten goede. Profetenijver, die zich niet meer richt op tafelen en altaren, maar op nieuwe bedrijven. Diep in hem is een ruimte, waar geen gedachten zijn, een gapend gat. Veel handelen, bezig zijn, leven in een dadenkoorts. Dan denkt hij niet aan de afgrond, en als hij niet denkt, valt hij niet.

In 1851 heeft d'Espina een bezoek gebracht aan de wereldtentoonstelling te Londen. Kan zoiets in Amsterdam niet? Zeer zeker wel op bescheiden schaal. Een overzicht van al wat het Nederlandse bedrijfsleven kan vervaardigen, maar dan jaarlijks, of tweemaal per jaar, en in een blijvend gebouw. Weer een nieuw plan. D'Espina heeft reeds een

terrein op het oog bij de stadsrand. Dicht in de nabijheid staat een houten kazerne. Als er geen markt van ossen en varkens gehouden wordt, oefenen de huzaren. Ook zou een stuk van een gracht moeten worden gedempt. Met zijn gewone voortvarendheid vat d'Espina de propaganda voor zijn plan aan. Hij ontmoet meer tegenstand dan gewoonlijk. Er waren al plannen in vergevorderde staat om de houten kazerne te vervangen door een nieuwe van steen. Men doet opmerken, dat militaire belangen moeten wijken voor een kermistint. Dr d'Espina is geprikkeld. Juist in deze dagen heeft hij geldelijke zorgen, hij bindt zijn vermogen te veel bij al wat hij doet, hij wilde anderen immers voorgaan, tonen hoe het moet. De Nederlandse geldschietter volgt hem slechts schoorvoetend. Bovendien moet een grote poort worden afgebroken, als Dr d'Espina zijn zin krijgt. En waar vindt men zo gauw een ander terrein voor de veemarkten? Een uitspanning, welke tuin dreigt te worden onteigend, komt in het geweer. Met temperamentvolle welsprekendheid verdedigt d'Espina zich. Zijn stem, op vergaderingen eerst schor, wordt gaandeweg voller, krachtiger, luider. Hij vecht voor zijn plan als een politicus in zijn kiesdistrict voor de zetel. Intussen beijvert hij zich ook voor de oprichting van een deposito-bank en een bouwonderneming, die de terreinen zal moeten exploiteren ter weerszijden van het toekomstige tentoonstellingsgebouw.

Hij geeft geen krimp. Strijd en de onrust van de

strijd zijn levensvoorwaarden, daardoor staat hij sterk, hoe meer men hem tegenwerkt, hoe heftiger en koppiger hij wordt. Vindt men de plaats voor het gebouw niet goed? Wil men het in het centrum van de stad zetten? Laat men dan eens bedenken, hoeveel miljoenen de onteigeningen zullen kosten. En zal Amsterdam zich nooit uitbreiden? Het middelpunt van een stad verplaatst zich. Neen, het gebouw moet komen, waar d'Espina het zich heeft gedacht en zoals hij het zich heeft gedacht. Met al de woordenrijkdom en de werkkraft waarover hij beschikt, zet hij zijn actie voort. Zijn gezondheid wordt er niet beter op. Hij slaapt weinig. Soms maken het ongeduld en de spot, waarmede hij zijn tegenstanders overlaadt zijn gezicht terugstotend lelijk.

Hij worstelt vijf jaar en hij slaagt. Op 3 September 1859 heeft de oprichting plaats van de Naamloze Vennootschap Paviljoen voor Nijverheid voor de duur van 75 jaar. In de statuten wordt het doel der maatschappij aldus omschreven: 'het exploiteren van een gebouw voor nationale en algemene tentoonstellingen van nijverheid en koophandel, alsmede het gebruik maken van zalen en terreinen voor alle doeleinden, welke het bestuur in het belang der vennootschap nodig acht.'

Dr d'Espina heeft het toekomstpad der N.V. Paviljoen geëffend. Met gemeente-autoriteiten en invloedrijke ambtenaren heeft hij geconfereerd. Vijf vooraanstaande Amsterdammers maken deel uit

van de Raad van Toezicht. Nog in October vangt men de werkzaamheden aan. In het door herfstregens bemodderde terrein staan de heistellingen. Tientallen handen trekken aan de lange kabel, die het blok doet stijgen, tot het, losgelaten, tussen de leipalen neerschiet. Een vreedzame valbijn, die de gehele dag dreunend in bedrijf is. De oude militaire gebouwen worden weggeruimd. De vierkante poort, een lelijk bouwsel van baksteen verdwijnt. Schuiten met materiaal varen naar een noodsteiger, en daarna zien de verbaasde Amsterdammers de schepping van de door de maatschappij aangewezen architect verrijzen.

Zulk een gebouw hebben zij nog nooit gezien. Waar zijn de vrachten metselsteen en het graniet en het vele timmerhout? Dit gebouw schijnt met ijzeren ringen in elkaar te worden gegoocheld. Men ziet brokstukken en gladde wanden, en het geraamte van een enorme stoomketel en dingen die op een geweldig riool lijken, hoog in de lucht. En als na vijf jaar het werk voltooid is, staat daar het Paviljoen - de Amsterdammers hebben al spoedig de naam van het tentoonstellingsgebouw vastgesteld - een stelsel van gietijzeren palen, door glasschotten verbonden en gedekt door ronde kappen als van een spoorwegstation, en daarboven weer palen en verwulfsel van ijzer, rondingen, bogen, koepeltjes, een geheel dat denken doet aan wijzerplaten van uurwerken en roosters van glas, en boven alles uit steekt een grote, ronde koepel, een kroon van me-

taal op kristal, welker hoogste punt zich 57 meter boven de begane grond verheft.

Het Paviljoen is iets nieuws in Amsterdam. Een ding dat er niet was en ook niet voortgekomen uit dingen, die er waren zoals grachten en iepbomen en regentenpaleizen en forse driemasters. Het Paviljoen is de negentiende eeuw, die zich openbaart in lijnen van ijzer en in glazen wanden en koepels: een tentoonstellingsfabriek.

In Juli 1864 wordt het Paviljoen plechtig geopend. Van de bewerkte ijzeren balustrades langs de gaanderijen in de hal hangen vlaggen neer. Wimpels en guirlandes tooien de rondingen van het inwendige van de koepel. Dames gekleed naar de laatste mode van het Tweede Keizerrijk, heren met bakkebaarden en hoge zwarte hoeden. De Koninklijke Familie heeft plaats genomen onder een baldakijn van rood fluweel. Een groot orkest speelt de Jubel-ouverture van C.M. von Weber. Deze muziek is als glas, leeg en doorzichtig, een beweeglijk en inhoudloos spel van klanklijnen, dat goed bij het Paviljoen past. Dr d'Espina houdt een lange rede, waarin hij de wording van het gebouw in het geheugen terugroept. Tien jaren zijn verlopen sinds de eerste plannen daaromtrent werden gevormd. Een lid van het Koninklijk Huis voert daarna het woord. De overheid geeft te kennen, dat het initiatief van Dr d'Espina moeilijk kan worden overschat. En 's avonds is er feest in een der grote zalen. Orkesten spelen onvermoeid. De kurken

knallen. De toiletten zijn een kleurentapijt in het witte licht der duizenden bewegende gasvlammetjes, en buiten, op de Amstel, gloeit en wolkt het Bengaalse vuur, en spiegelen de uiteenspattende sterren van de vuurpijlen in het water.

Na de feestelijkheden maakt men bekend, dat de bouw van het Paviljoen meer gekost heeft dan begroot was. De maatschappij sluit een hypothecaire lening van *f* 800.000.- Haar eigendom wordt dus belast. Het Paviljoen is nauwelijks voltooid of het wordt aangewezen tot zijn eigen onderpand. Hoog rijzen de wanden op, grijsgroen en blinkend, de zon die tussen de wolken doorbreekt doet vonken uit het glas springen. In de natte mist van October staan de rondingen grijs en roerloos, een wonderbaarlijke rots zonder scherpe vormen, verzonken in een zee van grauw water.

Men gaat voort de omgeving te verfraaien. Huizenblokken verrijzen aan de buitenzijde van de grootstedse winkelgalerij, die de tuin van het Paviljoen aan drie zijden insluit. Vòòr het gebouw wordt een plein aangelegd, met plantsoenen en een fontein.

Laat U niet misleiden door dit beeld van bloei. Het Paviljoen is, geldelijk gezien, niet gezond. Het draagt reeds de kiem in zich van de ziekte, die zijn financieel bestaan zal aantasten. Gelijk Dr d'Espina onzichtbaar gemerkt was met het teken der mensen, die niet gelukkig zijn.

De man, die zoveel gedaan heeft voor de wor-

ding van het Paviljoen sterft twee jaar na de feestelijke opening. De dood van zijn vrouw heeft hem gesloten gemaakt, nog meer verbeten vechtende, nog meer afkerig van wat de mensen de 'genietingen des levens' noemen. Men vindt hem op een morgen bewusteloos in het rijtuig, dat hem naar het huis van een zijner vrienden op de Keizersgracht brengt. Hij wordt binnengedragen. Nog vòòr de inderhaast geroepen dokter komt, scheidt hij van het land der levenden.

De kranten spreken van een treurmare, als zijn overlijden bekend wordt. De begrafenis heeft plaats met een groot ceremonieel. De woorden voorvechter, pionier, ruim hart, edele gezindheid komen veel in de redevoeringen en herdenkingsartikelen voor. Niemand zegt: deze man moet zowel geprezen als beklaagd worden. Men noemt een brede straat in een nieuwe stadswijk naar hem. Een groot park, waar kinderen eenden voeren, zal zijn naam dragen. Eerlang verrijst daar een wit monument met een nis, waarin zijn borstbeeld staat.

Amsterdam begint te veranderen, na meer dan een halve eeuw stilstand. De politieke onrust van 1848, noch die van '53 hebben sporen nagelaten. Amsterdam is Parijs niet, waar de branden en gevechten van een burgeroorlog of opstand hun merk in de straten zetten. De wijziging voltrekt zich geleidelijk, zonder schokken, en langzaam. In 1869 is de spoorweg naar Den Helder voltooid. Men

praat over een Oosterspoorweg, die de stad verbinding moet geven met Amersfoort. Zeven jaren wordt reeds gewerkt aan de aanleg van het Noordzeekanaal, het kan nòg wel zeven jaar duren, maar men wèrkt toch.

De bolwerken, daterende uit de gouden eeuw, worden afgebroken. Op de plaats, waar zij gestaan hebben, verrijzen huizen. Men legt de Marnixstraat aan, er komt een gasfabriek bij het Leidseplein en ook een aan de Weteringschans. De stad heeft nu straatverlichting, al is het dertig jaar na die van Londen. Een halve mensenleeftijd heeft Nederland nodig gehad om het licht gewaar te worden, dat aan de overzijde van het Kanaal ontstoken is.

Amsterdam heeft ook een waterleiding gekregen en paarden-omnibussen voor 30 of 40 passagiers, die groot en hoog langs de vigilantes rijden van Dam naar Vondelstraat en van Plantage naar Frederiksplein en verder. Reeds tekent zich een nieuwe stadsuitleg af. Aan de overkant van de Singelgracht ontstaat een vormeloze wijk, eerlang zullen daar de troosteloze gevelrijen verrijzen van het stratencomplex, dat het volk eens de Pijp zal noemen. Doordat de Plantage te klein wordt, begint men de aanleg van het Vondelpark. Alles bewijzen van groei, al hebben zij het karakter van voorbereiding, al bloeit in het kleine, bedaarde Amsterdam de goederenhandel nog niet als van ouds.

Wel heeft Amsterdam zijn amusements-gelegenheden. Daar is de Stadsschouwburg, waar de def-

tige, stijve gegoede burgerij verschijnt met zijn vrouwen. Daar zijn de inrichtingen in Amstelstraat en Nes, Salon des Variétés en Theater Tivoli. De muziek van Offenbach's operettes stijgt er op, de snelle en prikkelende melodieën welke herinnering de late wandelaar langs de grachten begeleidt als een fijn parfum dat uit de oude baksteen der muren wolkt. In de Jordaan zijn volkstheaters, daar is ook de schouwburg van Jan Gras. De tabakswalm verduistert er het gaslicht. Bijna iedereen staat (er zijn weinig zitplaatsen) en kijkt naar het kleine toneel aan het einde van 't zaaltje, waar bloeddorstige dialogen worden uitgesproken, en iemand met een gil ineens zakt, of dikbuikige mannen platte grappen vertellen, die een storm van gelach doen opgaan. En tussen de mensen door dringen zich de kellners en brengen glazen en koppen rond.

De Salon des Variétés in de Amstelstraat is rokerig, er komt veel volk, er komen ook wel eens letterkundigen (de ster der predikant-dichters begint te tanen) en mensen van de krant, er komen ook heren uit de voorname huizen van Keizers- en Heerengracht. Zij zouden het voor hun kennissenkring niet willen weten, maar het is in de Salon des Variétés vaak zeer genoeglijk, al dringt soms het geratel der rijtuigen in de zaal door. Hier heeft Louis Bouwmeester triomfen gevierd, jaar op jaar, een beroemdheid al bij het volk, toen hij nog onbekend was in de wereld van de grote Kunst, en nu is hij kortelings naar het 'Neerlandsch' gegaan, hetgeen

de officiële erkenning was van zijn grote kundigheden.

Des zomers zijn de schouwburgen in de stad gesloten. Het toneel heeft zich verplaatst naar de buitenkant, waar men de loop heeft van het publiek, dat zich komt vertreden in pleiziertuinen en uitspanningen. Daar moet van geprofiteerd worden, de acteurs en actrices spelen in tenten of een herbergzaal. Een jongmaatje, dat pas op de planken staat droomt er van tournees in de provincie, de aanstaande winter. Hij luistert naar de verhalen over het reizen. Hoe kom je van Leeuwarden naar Amsterdam? Eerst met de diligence naar Zwolle. Je kunt, als je vroeg plaatsen hebt gereserveerd meerijden in de coupé, dat is een met glas beschutte ruimte vlak achter de plaats van de koetsier, daar kunnen drie personen zitten, de andere twaalf hebben hun plaats in de bak. De coupé is ideaal, je kunt er heerlijk slapen, want de reis is lang. Als je om acht uur 's morgens uit Leeuwarden gaat ben je 's avonds op hetzelfde uur in Steenwijk, en dan moet je de gehele nacht nog doorrijden; om zes uur in de vroege kom je in Zwolle aan. Daar kan je dan op de trein stappen naar Utrecht en verder. Het jongmaatje hoort verhalen over de choleraepidemie van 1866; de kermissen werden verboden, en wat moest er toen van de toneelspelers worden? Hij hoort namen: Bamberg, Judels, Boas, van Bienen. Dit wordt *zijn* wereld, deze namen, de planken de langdurige voorbereiding, het verkleden, costu-

mes, linten, strikken en de bewondering van kijkers. Amsterdam? Amsterdam is groot, het is zo groot als de toekomst.

Amsterdam dempt na 1870 vele van zijn grachten. De Goudsbloemgracht wordt Willemstraat; Westerstraat is de nieuwe naam voor de ruimte, die ontstaat door het dichten van de Anjeliersgracht, op de plaats van de Leprozengracht legt men het Waterlooplein aan. Van Rozen- en Elandsgracht, Spui, Nieuwe Zijds Achter- en -Voorburgwal verdwijnt het spiegelende water tussen de smalle kaden, het worden dode straten, karakterloos en leeg. Men bederft het uitzicht van 't Damrak op het IJ met zijn schepen onder de wolkenhemel door de bouw van 't Centraal-Station. Het Vondelpark met zijn gazons en vijvers is nu voltooid. De Plantage wordt een woonwijk, die een voornaam buitenlands cachet draagt. Zo openbaart zich het nieuwe leven in Amsterdam. Weinig mooie dingen, en veel, die lelijk zijn, als de eerste fabrieken.

En het Paviljoen! Beleeft het de tijd, waarvan Dr d'Espina gedroomd heeft? Neen! Spoedig blijkt, dat het Paviljoen nooit aan zijn bestemming zal kunnen beantwoorden. Nederland heeft niet genoeg ten toon te stellen om de exploitatie rendabel te maken. Geen langsstuwende menigte, die zich aan machinerieën, diorama's, scheepsmodellen in het grote glazen gebouw vergapen zal. De directeur der N.V. laat weldra de monsterhal in tweeën verdelen door een wand van kalk en zeegras, voorzien

van een geluiddempende spouw. De ene helft voor muziekkuitvoeringen, de andere zal dienen als schouwburg. Zo kan er nog iets van terecht komen. Dr d'Espina? Een man, die niet met beide voeten op de grond bleef! Zie dat kolossale gebouw nu eens! Wat stelde hij zich wel voor van de toekomst?

Gelukkig blijft het Paviljoen door zijn bouwtrant de aandacht trekken. In drommen komen de mensen uit de provincie kijken. De faam van 't gebouw gaat door geheel Nederland. De belangstelling blijft, ook na het eerste, ook na het tweede, ook na het tiende jaar. De Amsterdammer is reeds lang aan het Paviljoen gewend, ja, hij is er nu trots op. Het Paviljoen: dat is een begrip, het begin van een nieuwe tijd, een negentiende-eeuws wereldwonder.

De directie is verstandig: zij ziet dat deze belangstelling, deze aandacht moet worden opgevangen, vastgehouden. Dan zal men tòch nog wat met het Paviljoen kunnen doen. Het moet op de duur mèèr te bieden hebben dan alleen de aanblik van zijn walvisachtige ruggen. Er moet in deze monstrueuze volière voor mensen iets te doen zijn, dag aan dag, altijd-door! Zo doen de symfonische concerten hun intrede, stoeten van akkoorden verbonden door romantische guirlandes van melodie. Het massale geluid van een mannenkoor. Een hongerkunstenaar in zijn glazen kist. De parelende glasklank van operacoloratuur. De bonzende dreun van een militaire kapel. Het woedend kijven van kemphanen op een vergadering, ten aanschouwe van een dagen lang

opgetrommeld publiek. De bonte klederdracht van bals-masque. Het roffelend applaus bij het vallen van 't toneelgordijn.

Het is wat anders, dan Dr d'Espina voor ogen had, maar 't Paviljoen leeft er van. Bovendien worden af en toe tòch nog tentoonstellingen georganiseerd. Veel levert dat alles niet op. De bedrijfsresultaten van de N.V. Paviljoen voor Nijverheid zijn bedroevend. In de eerste tien jaar wordt geen dividend op de aandelen uitgekeerd, daarna soms een half procent, soms één kwart, soms passeert men het dividend, in 1888 kan de directie het kapitale bedrag van drie-kwart procent uitkeren. Daarmede is blijkbaar het winstvermogen van de N.V. Paviljoen voor Nijverheid uitgeput; sinds 1888 heeft de onderneming geen dividend meer aangekondigd.

De stad Amsterdam groeit echter steeds. Het nieuwe is niet altijd lelijk meer. Het Oosterpark is van 1887, er grenst een kleine woonwijk aan, bestemd voor gegoede burgers. Het Rijksmuseum is verrezen. Cuypers werkt in het kwartier dat daarachter ligt. Men projecteert straten tussen Willemspark- en Koninginneweg. Deze wijken zijn minder ondraaglijk van aanzien dan vroeger-gebouwde. Amsterdam gaat nu vooruit. Er is vrolijkheid en veel vermaak.

Het Paviljoen wordt steeds ouder in deze groeiende stad, steeds meer bekend, steeds meer een middelpunt. In de geldelijke resultaten komt dat evenwel niet tot uitdrukking.

II

IN Utrecht woont Mr Gijsbrecht Johannes Cramp. Hij is firmant van de firma Cramp & Van Roon en noemt zich advocaat en commissionnair in effecten. Hoewel hij ingeschreven is bij de balie in Utrecht, heeft hij nimmer gepleit en oefende evenmin de advocatenpraktijk uit. En commissionnair in de eigenlijke zin van het woord is hij ook niet. Zijn aandacht richt hij op zaken van algemeen belang, al dan niet financieel. Hij maakt een poos deel uit van de gemeenteraad in de plaats zijner inwoning. Als firmant van Cramp & Van Roon stelt hij een crediet beschikbaar voor de bouw van een gasfabriek. Hij was lid van de cholera-commissie van 1866. Hij plaatst Russische fondsen bij het beleggend publiek. In zijn bezit was de eerste door een Zuid-Amerikaanse republiek verleende spoorwegconcessie, die hij tegen voordelige voorwaarden heeft overgedaan aan een groep Londense banken.

Mr Cramp zal eens van grote betekenis zijn voor de N.V. Paviljoen van Nijverheid, en het Paviljoen voor hem, maar dat ligt nog in een ver verschiet.

‘Wij moeten nu eens bepalen, waar je heen zult gaan,’ zegt Cramp tegen zijn vrouw, wie door de

dokter een kuur is voorgeschreven. ‘Heb je geen enkele voorkeur?’

Mevrouw Cramp slaat het boek dicht, waarin zij las en schudt langzaam het hoofd.

‘Homburg?’

‘Ja,’ antwoordt zij, zonder veel nadruk.

‘Wiesbaden?’

‘Dat zou mij ook wel lijken.’

Cramp zegt ijverig: ‘Homburg is druk. Daar moet je veel toilet maken, ook al ga je niet naar de speelzaal. Wiesbaden is misschien kalmer. Of voel je voor Spa?’

‘Ik vind Spa niet onaardig.’

‘Onlangs hoorde ik dat Lippspringe zo goed voor borstlijders is.

‘Ligt dat in Oostenrijk?’

‘In Duitsland, een paar uur van Paderborn. Een bij medici zeer bekend kur-ort. De hotels zijn er eenvoudig, het natuurschoon is niet overweldigend, maar de gesteldheid van de lucht is er zeer goed, en dan het bronwater! Van voortreffelijke hoedanigheid. Mij dunkt, wij moesten maar besluiten voor Lippspringe.’

‘Ik vind het goed, Gijsbrecht!’

En mevrouw Cramp neemt met de doorschijnende handen haar boek op en richt de grote ogen in het smalle gelaat weer op de bladzijde, waar zij gebleven was.

Een maand later brengt Cramp zijn vrouw naar Lippspringe. Hij heeft het traject van de reis met

zorg gekozen. Niet met de trein naar Paderborn via Arnhem, Oberhausen en Hamm. Hij neemt de omweg over Dusseldorp. Zijn vrouw zal het prettig vinden daar een poos te vertoeven. Men kan er tentoonstellingen en concerten bezoeken. De straten zijn ruim, de aanleg luchtig, Hof en Schlossgarten bieden gelegenheid tot wandelen. Op een morgen nemen zij een rijtuig voor een tochtje langs de Rijn. Het is kouder dan Cramp verwacht heeft. Hij beveelt de koetsier rechtsomkeert te maken om in het hotel een reisdeken te halen, die zijn vrouw over de knieën moet leggen. Hij wijst haar op bijzonderheden. ‘Kijk eens, geheel nieuwe voorsteden. Wat een vooruitgang, vergeleken met ons!’

Drie dagen later gaan zij per trein verder. Vertrek uit Dusseldorp om 12 uur. Weldra rijden zij door dalen en tussen bergen. In de diepte bruist de Wupper. Mevrouw Cramp kijkt naar de donkere bossen en de graanvelden, die omhooggolven. En telkens een fabriek. ‘Wij zullen weldra in Elberfeld zijn,’ verklaart Cramp. ‘Wat denk je, zullen we daar middagmalen en dan voor afwisseling ons met een rijtuig naar Schwelm laten brengen? Vandaar gaan we dan verder. Het voortdurend rijden in een trein zou je te veel vermoeien.’

Daarna weer valleïën, vergezichten, rotswanden die plotseling de ramen schijnen dicht te gooien. Het dal van de Ruhr, alweer vele fabrieken, zeer vele, en steenkoolmijnen. Kasteelruïnes op bergspitsen. Dan wordt het dal breder, de bergen gaan

over in heuvels. Dortmund. Een vlak landschap breidt zich nu in de schemering uit. Aankomst te Soest ongeveer negen uur. Op de met heesters en bloemen versierde brede stoep van het hotel overvalt de vrouw van Cramp een hoestbui, zij moet door haar man ondersteund worden.

Zij blijven één dag in Soest. Cramp gaat 's morgens uit om de stad te bezichtigen, hij loopt langs verlaten wallen en door nauwe straten. De huizen vindt hij somber, zij zijn niet alleen gedekt met leien, ook de muren zijn daarmee voor een deel bekleed. Hij bekijkt het Raadhuis en de gaanderijen, waarmee het versierd is, en de drie Romaanse kerken. Zij zijn groot en leeg, een veel te ruim vroeg-Middeleeuws kleed voor de magere vroomheid van het negentiende-eeuws geslacht. Mevrouw Cramp zit in de tuin van het hotél, bij de bloemperken en de met struiken omzoomde paden, langs welke kooien met allerlei vogels zijn opgehangen. Haar man, van zijn wandeling terug, voegt zich bij haar. Hij vraagt, hoe zij zich voelt en of zij nog veel heeft gehoest. Zij beantwoordt hem met de vriendelijke gelatenheid, die haar jegens Cramp eigen is.

Zij sporen de volgende morgen verder naar Paderborn. Mevrouw Cramp kijkt naar buiten, maar zegt weinig. Het is de taak van haar echtgenoot onder woorden te brengen, wat zij denkt. 'Weinig opvallend landschap. Die blauwe lijn in de verte, zal wel het Teutoburgerwald zijn.'

Bij de uitgang van het station Paderborn staan rijtuigen. ‘Concordia?’ vraagt Cramp aan de koetsiers, want in Concordia heeft hij kamers besproken. ‘Jawohl,’ zegt een dikke Duitser, de zweep opheffende en gaat gediensig de koffers opladen. Het rijtuig ratelt door saaie, lange straten. Een poort. Dan een eentonige weg, met bomen beplant, die zich uitstrekt tussen weiland, afgewisseld met heide en schrale akkers. Cramp kijkt opmerkzaam naar de boerderijen, die hier en daar liggen. ‘Armoedige bedoening. Zie nu de muren eens aan. Geraamte van ongeschaafde boomstammen, opgevuld met ongelijke stenen of leem en met scheve ramen.’ Kinderen, die blootvoets tussen de varkens in een poel rondplassen ontlokken zelfs mevrouw Cramp een spontane uiting ‘Arme stumpers.’

Eindelijk komt Lippspringe in zicht. Nieuwe, geelgepleisterde huizen ter weerszijden van de weg, een apotheek, een kerkje, en daarna een vierkant gebouw van twee verdiepingen, tussen welks vele ramen aan de voorzijde de vergulde letters van het woord Concordia. Op het gerucht van het rijtuig, dat voor het hek stilhoudt, spoeden zich kellners uit de grote deur langs de bloemperken van de ruïne om de bagage naar binnen te dragen. De administrateur verwelkomt zijn gasten en geleidt hen naar hun kamer aan de voorzijde. Cramp heeft terdege geïnformeerd. Hij kon in het oude en in het nieuwe Kurhaus, en in Loheide nog slechts kwalijk, met matten stoelen, een latafel en een withouten krib

gemeubelde, en van een geelhouten vloer en slecht geverfde deuren voorziene appartementen krijgen. Concordia echter had een dure kamer aan de voorzijde over, tegen een prijs van 15 thaler per week. Zij biedt uitzicht op de vlakke, die verlevendigd wordt door de graanvelden en de akkers en, dichterbij, door de kurgasten die wandelen onder de bomen van de promenade. Soms gaan de paarden van een rijtuig in volle draf over de straatweg. In de verte de bergrug, blauw en golvend, honderd- tot ruim tweehonderdvijftig meter hoog. 'Je kunt ook in de tuin zitten,' zegt Cramp. 'Er zijn beschaduwde plekjes, en een grote, houten koepel, waar je aanspraak vindt. En nu deed je het beste met een poos te gaan rusten.'

Cramp besteedt drie dagen aan het verkennen van de omgeving. Hij loopt een half uur rond door het oude Lippspringe, dat de voorbijgangers langs de straatweg bijna niet zien, het is aan 't oog onttrokken door de bomen van de promenade en de nieuwe gebouwen die na het ontdekken van de geneeskracht in het water verrezen zijn. Overblijfselen van een oude muur, van een poort en een wachttoren. Op een pleintje staat de kerk, omringd door bomen. Een paar herbergen, huizen van gering aanzien langs lemen of met brokken steen geplaveide hellende straten, modderplassen en varkens. Vlak daarbij ligt op een hoogte de bouwval van de burcht, die Karel de Grote oprichtte na een zege op de Saksers, grauwe resten van muren, het oude

Lippspringe is vervallen en vuil. Het nieuwe daarentegen is heel anders. Een nieuw posthuis, nieuwe hotels, waarvan één opgetrokken in namaak-Italiaanse stijl, een nieuwe (Protestantse) kerk. Het Brongebouw met zijn overdekte gaanderij en zijn bassin, waar jonge meisjes van zes uur 's morgens tot vijf uur 's middags de glazen met het borrelende, doorschijnend witte water voor de talrijke bezoekers vullen. Daarbij aansluitend de 'Inhalation Salon,' koepelvormig, hermetisch gesloten, van een rondlopende gaanderij voorzien. In het midden een stenen bassin, met door elkander gevlochten takken gevuld, op welke het water van een springende fontein neervalt en verstuift. In de van damp bezwangerde ruimte bevinden zich gassen, die heilzaam voor de zieken zijn. Niet ver van het Brongebouw is het badhuis met vijf-en-dertig kamertjes, waar men warme en koude baden en stortbaden nemen kan.

Tijdens de ochtend- en namiddagwandelingen speelt op de Promenade een mager orkest. De dag na de aankomst van de Cramps geeft de muziekkapel van het in Paderborn gelegerde regiment dragonders in de tuin van Concordia een uitvoering. Een grote gebeurtenis voor de badplaats. Koffiehuizen zijn er niet, een speelzaal evenmin. In de conversatiezalen van het nieuwe Kurhaus en van Concordia liggen enkele kranten ter lezing. De gasten spreken elkander behalve daar alleen op de promenade of bij de maaltijden.

‘Het eten is hier slecht,’ merkt Cramp de tweede dag op, ‘en de mensen stijf. Maar dat doet er niet toe. Als je hier maar beter wordt. Er zijn gasten, die hier nu al hun vierde kuur doen en die zich steeds sterker gaan voelen. De administrateur vertelde mij van een dame, die ternauwernood lopen kon toen zij kwam en die nu urenlange wandelingen maakt. Maar een beetje saai zal je het hier wel hebben. Ik zal je vanuit Utrecht boeken sturen.’

Mevrouw Cramp is tevreden. Onverstoorbaar beweegt zij zich tussen de zwijgende, klagende, vermoeide, doffe, slaperige of onverschillige medegasten in hotel, inhalatorium en brongebouw.

‘Het valt mij hier mee,’ zegt zij tegen haar man, ‘ik had gedacht veel meer ellende te zien, meer ernstige zieken.’

‘Ja maar,’ antwoordt Cramp, ‘die dokters hier zijn slim. Een patiënt, die niet beter kan worden, sturen ze weg, die kan thuis wel doodgaan.’

Cramp maakt van alles notities, van de namen en adressen der artsen, van de uren der maaltijden en het menu (‘Slecht,’ herhaalt hij, ‘een laffe melksoep, smakeloze gerechten, bijna nooit vruchten, weinig groenten en voor thee zestig cent extra per persoon’), van sommige gasten, met welke zijn vrouw zou kunnen omgaan, van de wandelingen in de omgeving met schetsen en kaartje. Als hij thuis is kan hij daardoor vanuit de verte zijn vrouw met raadgevingen terzijde staan, haar vanuit Utrecht op uitstapjes wijzen, bij haar aandringen op het bren-

gen van een bezoek. Zijn zorg is vaderlijk, aartsvaderlijk in wezen, het is de zorg die een verlicht potentaat betracht voor zijn onmondig volk. Men moet de moeite, die zulke verlichte potentaten zich gaven, niet onderschatten. Mr Cramp heeft een zuster, die niets dan lof heeft voor de wijze, waarop hij zijn vrouw behandelt. 'Ik wens elk jong meisje zulk een echtgenoot toe,' verklaart zij aan ieder, die het maar horen wil.

Het tweede derde deel van de negentiende eeuw is de tijd der natuurwetenschappen. De physica ontwikkelt zich, en de scheikunde. Men spreekt van de ontwikkeling der aarde, haar geleidelijke groei uit gloeiende nevelmassa's, en de daaruit ontstane levende wezens, de dieren en de mens. Er gaat in het heelal geen energie verloren. De geleerden splitsen zowel Bijbelteksten als een stuk kwarts, zij leggen de wortels bloot van planten en gedachten. In Duitsland leeft Büchner, eerst arts, daarna wetenschappelijk docent. Hij leert het ééne zijnde, en dat is tegelijk kracht en stof; er is geen stof zonder kracht, geen kracht zonder stof. Daarbuiten is niets, gedachten zijn een vorm der materie, de ziel is niet anders dan een gemeenschappelijk begrip voor de werkzaamheden die de hersens uitoefenen. De in Duitsland werkende Nederlandse geleerde Moleschott verkondigt dat alles wat in de mens omgaat zijn grondslag heeft in zijn stoffelijk lichaam, in zijn vlees, zijn bloed, zijn been, zijn zenuwen. Zijn

hoge gedachten, zijn voorstellingen van de oneindigheid, zijn idealen van wat de wereld behoort te zijn, zijn geest, die meezweeft op de vleugelen der muziek: dat alles is materie, een wemeling, een vlucht van atomen, niets dan scheikundige dampen.

Gedurende de tijd, dat Cramp alleen in Utrecht is - zijn vrouw kuurt nog in Lippspringe - krijgt hij op een dag bezoek van zijn broer, predikant van de Nederduits Hervormde Gemeente in een Gelders boerendorp. Het is volop zomer, 's avonds zitten zij in de tuin achter het huis. Zij halen herinneringen op. Achter de ouderlijke woning was een tuin ongeveer als die waar zij nu zitten, er stonden echter meer bomen. 'Herinner je je die zware beuk bij de schutting nog, Gijsbrecht, waar je ingeklommen was? Je kon er niet meer uit!'

'Zeker herinner ik het mij,' antwoordt Mr Cramp, 'het was een Zondag, en dat maakte mijn klauterpartij tot een misdaad, want wij zouden juist uitgaan voor de gebruikelijke middagwandeling. Vervloekte dagen!' voegt hij er bij, ineens heftig.

De dominee zwijgt. Hier ligt een pijnlijke plek: hun jeugd, Vader Cramp was een autocraat, een harde opvoeder, hun moeder een stemmige, godsdienstige vrouw. Het huishouden verliep volgens ijzeren regels, beter nog: versteende, verkalkte regels. 's Zondags tweemaal kerkgang, de tweede voorafgegaan door een wandeling van het gehele

gezin. Dinsdagavond visite brengen, Donderdagavond visite ontvangen. In schemerige en muf ruikende kamers werd de kinderen de beginselen van godsdienstzin en gehoorzaamheid bij gebracht.

De storm wordt eerst nog bezworen. Gijsbrecht spreekt over zijn voorkeur voor de geschiedenis van de chemie, op school. Een blauwe vlam brandt in een donker, laag gewelf, er drijven zilveren dampen omhoog uit een ijzeren vaas, door glas straalt een nevelig, geelkleurig licht. Welk een betovering. De woorden schitteren als edelstenen: oxyden, zwavel, salpeter, goud, koningswater. 'Er ging toen een wereld voor mij open.' Dat het hout van de tafel, en de stenen in de muur, en het water dat wij drinken te splitsen zijn en te herleiden tot elementen. 'Mijn lichaam bestaat uit dezelfde stof als het heelal!' En al de andere ontdekkingen. Het Leven van Jezus, van Strauss. Alsof opeens de gordijnen voor de ramen werden weggetrokken. Natuurlijk zijn de verhalen uit de Bijbel niet waar. De Christus der Evangeliën is geen historische figuur. De mensheid is de godsmens, en zij wordt in de overdrachtelijke mythologie van de Bijbel ook bedoeld!

Dat kan de dominee niet op zich laten zitten. Het spijt hem, dat hij zijn rustig studeervertrek met uitzicht op een beukenlaan heeft verlaten - wat is het er mooi 's avonds als de zon laag staat, elke boom werpt een zwarte band over de baan van mos en gras en wagensporen, en daarachter strekken zich de gele roggevelden uit. Zo zal het er ook vanavond

uitzien. Maar nu is hij hier, in Utrecht, in de stadstuin van zijn broer, die het geloof aanrandt. Hij is afkerig van strijd. Waarover handelde zijn preek van Zondag? Over de vijandschappen der mensen en de vrede uit den Hoge. Zwijgen mag hij thans echter niet.

Hij antwoordt zachtmoedig. Olie op het vuur! Mr Cramp heeft destijds Feuerbach gelezen. De woorden zijn hem in het hart gebrand als veel te weinig verdund zuur op marmer. Het is de mens, die God en goden maakt, het ideaal dat hij scheidt van zichzelf. Homo homini Deus! Dat is niet meer de God van zijn jeugd, de God van de catechisatie en de kerk, het alziende Oog, de Wreker der gerechtigheid.

De dominee blijft bedaard en standvastig. Menselijke hovaardij, die de trotse nek niet buigen wil voor het Opperwezen. Boze kinderen, die de Vaderhand wegstoten. Mr Cramp windt zich op.

‘Schei uit met dat gefemel. Een liefdevolle vaderhand! Het bestaan teruggebracht tot een reeks plichten, die alleen hierin verschillen dat de een met nog wat meer harteloosheid dan de ander wordt uitgevoerd. Naar de bliksem met je vaderhand!’

Door de stilte van de schemerige avond klinken hun stemmen, gedempt en overredend die van Ds Cramp, als het gekraak van brekend hout de ander.

‘Jullie moest ophouden met je fabeltjes. Ik wou dat ik één keer op je preekstoel mocht klimmen. Ze

zouden van mij een gebed horen! Ik zou dit zeggen, luister goed, ik zou dit zeggen: o God van het verleden, oude God, Gij die uit Uw vergane tempel over de wereld ziet, Gij die eenmaal alles geweten hebt en nu niets meer behoeft te weten, Gij die Uw dienst hebt vervuld en onbruikbaar geworden zijt: zo er nog enig vermogen in U is, en ook maar voldoende kracht om een grein te tillen, help dan ons allen U te vergeten, help ons U te verdringen uit Uw laatste schuilhoek van het heelal, waarin Gij U teruggetrokken hebt. Wees niet haatdragend en ijverzuchtig omdat andere goden Uw plaats ingenomen hebben, want werkelijk, de negentienhonderd, of zesduizend of zeshonderdduizend jaar hebben lang genoeg geduurd. Wij geloven niet meer in U. Help voortaan Uzelf ook maar niet in ons te geloven. Amen, ja Amen!’

De zachte avondlucht staat achter de takken der bomen; de maan begint, groot en vol zijn tocht boven de verzilverde daken.

Mr Cramp brengt een bezoek aan Rotterdam. Hij wil geld beleggen in bouwterrein. Van onroerend goed heeft hij verstand, een aangeboren kijk op mogelijkheden tot exploitatie in verband met ligging en aard. Rotterdam is een stad met toekomst, omdat Pruisen een grote toekomst tegemoet gaat. Het heeft pas de oorlog met Oostenrijk gewonnen, het zal een mogendheid van de eerste rang worden. Toeneming van politieke en economische macht

gaan samen. Daarvan zal Nederland profiteren, speciaal Rotterdam; in Rotterdam ligt terrein dat zijn geld zal opbrengen.

‘Men is hier nog te behoudend,’ zegt Cramp tegen een bankier, die een studievriend van hem was. ‘Wat de kooplui voor beginselen houden zijn alleen maar gewoonten. Een theehandelaar wordt van meer stand geacht dan iemand die zich belast met invoer en verkoop van guano. Alleen maar omdat er al drie- of vier eeuwen in thee wordt gehandeld en pas drie- of vier jaar in guano. Even geborneerd als de adel.’

De bankier ontkent dat en noemt de aanleg van de Nieuwe Waterweg, en andere dingen.

‘De Waterweg? Daar is Rotterdam twintig jaar te laat mee, en Rotterdam is er alleen maar aan begonnen uit angst dat Amsterdam met zijn Noordzeekanaal het zal overvleugelen.’

De vader van de bankier is reeds jaren een achtenswaardig lid van de gemeenteraad. Toen hij in dit college zitting nam bestond het uit enige tientallen deftige lieden, die een zuinig beheer voerden en elkaar met grote hoffelijkheid bejegenden. Oppositie voerde niemand, omdat het niet goed stond oppositie te voeren.

‘Een stel zelfgenoegzame suffers, die gemeenteraad hier,’ oordeelt Cramp, ‘gelukkig hebben de liberalen wat leven in de brouwerij gebracht. Het wordt hoog tijd. Aan de stad mankeert nog alles. Oude huizen en veel stilstaand stinkend water, en

rondom een paar theetuinen en kwekerijen en polders met laantjes. Jullie zijn nogal trots op je Maas, maar zolang er tussen de brikken en de schoeners en koffen en wat er bij de Boompjes mag liggen niet meer stoomschepen zijn, komt Rotterdam niet verder.'

'Misschien zijn we af en toe een beetje voorzichtig,' meent de bankier, 'maar ik kan je niet toegeven, dat Rotterdam niet naar vooruitgang streeft. Ken je Roderick?'

'Roderick? Wel van gehoord. Tussen haakjes,' zegt Cramp, ineens een ander onderwerp bij de kop pakkende, 'praat jij ook van pandbrief als je de obligatie van een hypotheekbank bedoelt? Dwaze gewoonte. Wat heeft een pandbrief met een pand te maken? Nu, die Roderick,' gaat hij verder, 'wie is dat ook weer, Roderick?'

'Ja, een obligatie van een hypotheekbank moest eigenlijk niet pandbrief heten,' antwoordt de bankier systematisch. 'Die gewoonte is verkeerd. Roderick? In sommige kringen gaat hij door voor een genie, en hoewel ik hem niet mag, moet ik toegeven, dat hij grote hoedanigheden heeft.'

'Waarom mag je hem niet?'

'Hij is mij te familiaar en te heerszuchtig. Weet je dat ik in het bestuur zit van Amicitia? We hebben de grootste moeite hem buiten de sociëteit te houden. We laten geen Joden toe.'

'Je bent toch maar een lamleendig stuk conservatisme,' verklaart Cramp minachtend.

‘Dat kan wel,’ zegt de ander schouderophalend, ‘het is nu eenmaal ons beginsel.’

‘Beginsel, beginsel,’ bromt Cramp, ‘beginselen zijn voor de godzaligen van wandel. Waarom ben je geen afgescheiden dominee geworden?’

‘Ik ben lidmaat van de Hervormde kerk,’ antwoordt de bankier stijf.

‘Vertel eens wat van Roderick,’ herneemt Cramp na een poos gezwegen te hebben, ‘hoe oud is hij?’

‘Zowat veertig jaar. Zijn vader is uit Duitsland afkomstig en vestigde zich hier in de Napoleontische tijd als manufacturenhandelaar, heel jong al. Hij liet veel geld na. Roderick kwam omstreeks 1856 in de gemeenteraad. Hij kan goed zijn woord doen. Bovendien is hij een voorman in de kiesvereniging Orde en heeft de liberalen op zijn hand. Hij heeft alles te zeggen in de Guinese Compagnie en is sinds kort commissaris van de Maasbank. Er gaat veel invloed van hem uit. Hij hamert er voortdurend op, dat wij hier in Rotterdam van grote betekenis zullen worden, dat wij moeten uitbreiden, nieuwe havens aanleggen, enzoovoorts. Hij laat over drie maanden door de Guinese Compagnie een stoomboot naar de Congo in geregelde vaart brengen. Enige jaren geleden vroeg hij concessie aan voor een maatschappij die de Maas zou verbeteren overeenkomstig de plannen van Caland. Kapitaal zeven miljoen, inkomsten door heffing op de schepen, die het nieuwe vaarwater zouden gebruiken,

en de regering zou 4½% rente op het kapitaal moeten garanderen. Er is niets van gekomen. Nu schijnt hij weer bezig te zijn voor wat anders: een grote maatschappij die havens zal aanleggen op Feyenoord. Hij heeft veel relaties die hem steunen en ook veel vijanden, vooral bij de conservatieven en alles wat van liberalen om de een of andere reden niet weten wil, maar iedereen erkent dat hij een grote overredingskracht heeft. Wij in Rotterdam, en misschien nog wel eens het gehele land, moeten terdege rekening met hem houden.'

Twee dagen later bezoekt Cramp de schouwburg. Men geeft een voorstelling, van welke de opbrengst ten goede zal komen aan een oude acteur, die voor de laatste maal meespeelt. Als Cramp de foyer betreedt gedurende de pauze ziet hij iemand, die met een papier en potlood in de hand de aanwezigen aanspreekt en hen vraagt of hij hen voor een zeker bedrag op de lijst mag noteren. 'Dames en heren,' roept hij, 'die oude man moet geholpen worden. Hendrik (dit is tegen een bekend notaris) ik zorg voor het geld, belast jij je met de administratie.'

Men zegt toe, een beetje gegeneerd, maar niemand weigert.

'Dat is weer echt iets voor mijnheer Roderick,' zegt een statige dame misprijzend.

Cramp neemt hem op. De man is niet groot van stuk, gezet en beweeglijk. Bakkebaarden, achterover gekamd, golvend zwart haar. De uitdrukking van zijn gelaat, dat eer fris-blozend dan olijkleurig

is, zou openhartig genoemd kunnen worden, als het voor de aandachtige beschouwer niet ontsierd werd door al te sterke ogen. Dwingende ogen, die bewondering eisen.

Als het gordijn voor de derde acte opgaat, is het pensioen voor de oude acteur bijeen.

Cramp heeft een onderhoud met Roderick, te zijnen huize - een groot en overdadig ingericht huis, waar Roderick's vrouw tegen een knecht en drie meiden bedillerig optreedt. Cramp bespreekt zijn beleggingsplannen. Roderick zet uiteen wat hij van Rotterdam maken wil. Een metropolis. Een wereldstad, die dreunen zal van het werk overdag en 's avonds schitteren van millioenen lichten. Brede bruggen als vloeren over het water, de treinen zullen langs het gebinte heen en weer schieten als de spoel in een weeftoestel. Een nieuw Londen, dampend in de morgennevel op de rivier en in de rook van scheepswerven. De zon, die opgaat, moet in honderdduizenden vensters schijnen. Kantoorpaleizen zullen zich aaneenrijen, barokke gevels, zuilen en grote pleinen.

‘Een parvenu en een man met onbegrensde eierzucht,’ zegt Cramp bij zichzelf, ‘maar dat betekent niet dat hij een verkeerde kijk op de toekomst heeft.’

Mevrouw Cramp is terug uit Lippspringe. De kuur heeft weinig geholpen. Zij moet er nog maar eens heen, volgend jaar. Nu rust zij veel, maakt elke

dag een wandeling met haar hondje op een vast tijdstip, gaat verder niet uit en leest. Verhalen van Potgieter, de burgerlijke, geordende, zedelijke Potgieter, stevig verankerd in de maatschappelijke verhoudingen van de eerste helft der negentiende eeuw. Zij leest Agatha Welhoek van de alomtgeprezen Hendrik de Veer. Ook de boeken van Cremer boeien haar, De Lelie van 's Gravenhage en Daniël Sils en Anna Rooze. Van Schimmel's historische romans, die het Engeland der Stuarts tot onderwerp hebben geniet zij evenzeer. Op het werk van De Oude Heer Smits is zij zeer gesteld. Bij tijd en wijle iets van Hofdijk, terwille van het aantrekkelijk en dichterlijk waas dat hij over het verleden legt. Haar geliefkoosde dichters zijn Soera Rana en De Genestet. Alles voortreffelijke literatuur.

Mr Cramp leest minder. Verhalen kunnen hem niet schelen. De Brieven over den Bijbel van Busken Huet, daar heeft hij waardering voor, al gaan ze hem niet ver genoeg. Ook kent hij Max Havelaar, dat zowel een uitbarsting in het Nederland van 1860 als een zweepslag voor zijn bewoners betekende, en dat Cramp graag af en toe ter hand neemt. Voor het overige cijfert hij. Voor cijfers heeft hij een zwak. Hij prent een reeks millioenengetallen met één oogopslag in zijn geheugen. Een ingewikkelde berekening, waarin delingen en optellingen voorkomen doet hij uit het hoofd, na weinige seconden deelt hij de uitkomst mee.

Vanuit de verte volgt hij doen en laten van Ro-

derick. Soms bezoekt hij Rotterdam. De stad gaat een loterijlening aan van *f*6 miljoen tegen 3½% rente. Het initiatief daartoe heeft Roderick genomen. Hij is rapporteur van de commissie van financiën uit de gemeenteraad en verdedigt deze maatregel. Rotterdam moet geld hebben. Rotterdam moet grote uitgaven kunnen doen ‘De toekomst van onze stad is beter gewaarborgd door nieuwe lasten dan door het nalaten van noodzakelijke werken.’ Feyenoord moet uitgebreid worden. Er dient een brug over de Maas te komen. Pathetisch verklaart Roderick: ‘Ik bewijs de gemeente een dienst, die misschien nooit erkend zal worden, maar die mij in voldoening van mijn geweten zal schadeloosstellen voor alle mogelijke impopulariteit.’

Cramp meesmuilt. Waarvoor deze pose? Zijn standpunt is sterk genoeg.

Roderick komt in 1869 met het plan voor de oprichting van een grote maatschappij met een kapitaal van *f*15 miljoen, dat dienen moet om Feyenoord te maken tot een centrum van handel en scheepvaart. Daar moeten havens, loodsen, pakhuizen komen. Rotterdam moet vooruit. Roderick overlegt met bekende mannen: Stieltjes, Mr M. Mees, A.W. Mees. Zij voelen veel voor het plan. Maar het kapitaal? Hoe aan kapitaal te komen? De voorzichtige Hollandse koopman aarzelt. Is het project niet te groot? En dan de internationale toestand, er is spanning tussen Frankrijk en Pruisen.

Het volgend jaar breekt de oorlog uit: rokende

ruïnes, vederbossen van gesneuvelde Franse lansen, Pruisische soldaten gaan in verspreide opstelling door een korenveld. De mensen in Nederland slaat de beklemming om het hart. Niet omdat men inziet welk een gevaar deze oorlog voor het Europa der toekomst betekent, daar hebben nog slechts weinigen oog voor. Maar een oorlog is tenslotte een oorlog. Als Nederland er maar buiten blijft. Mac Mahon verliest de slagen bij Weissenburg en Worth. Bij Sedan geeft Napoleon III zich over. Bazaine, naar Metz teruggedrongen, moet in October capituleren. In het herfstlicht gaan eindeloze rijen ontwapende soldaten voorbij, generaals en kanonnen, mitrailleurs, vestinggeschut, slaphangende vaandels en adelaars, de oorlogsbuit van een leger van 180.000 man. Wat rijst daarachter op? Een Mexicaans landschap en een executiepeloton, de rook die schoten vergezelt, welke tot één knal samensmelten en een man die ineenzakt. Dat is het einde van keizer Maximiliaan, drie maanden nadat hij door Bazaine in de steek is gelaten, dezelfde Bazaine die nu ontwaken moet uit zijn eerezuchtige droom van zegerijk veldheer. Dit ontwaken heet Metz. En dan de belegering van Parijs, schildwachten in de sneeuw, bombardementen, overgave. Glinsterende Pruisische helmen in de Spiegelzaal van 't slot te Versailles, het bulldog-gezicht van Bismarck en een nieuw keizerrijk.

Terwijl de granaten van het Pruisisch geschut op Parijs vallen, overlaadt Roderick het college van

B. en W. van Rotterdam met verwijten. ‘Gij hebt niet gezorgd voor genoeg geld om zowel de Maasbrug als de havenaanleg op de linkeroever te financieren!’ Hij werkt het concept uit om daarvoor een combinatie van bankiers een maatschappij te laten vormen. En dan ineens, eerder nog dan men denkt, slaagt hij in 1871 in de verwerkelijking van zijn plan uit 1869. Hij heeft het kapitaal weten te krijgen, voor een deel van Duitsers, voor een deel van Nederlanders, en naar de mate van zijn krachten heeft ook Cramp meegedaan. Roderick noemt de nieuwe maatschappij de Rotterdamse Compagnie. Dat is zijn keizerrijk.

Hij blijft actie voeren. Zijn Guinese Compagnie is bij de bedrijven van welke een adres aan de gemeenteraad uitgaat, waarin geijverd wordt voor verbetering en verdieping van de vaarwaters bij Rotterdam. Maar in hoofdzaak blijft hij bezig voor zijn Rotterdamse Compagnie. Het doel daarvan is drijven van handel en het doen van ondernemingen in de breedste zin van 't woord. De Rotterdamse Compagnie zal het plan verwerkelijken, dat de door Roderick bedachte combinatie van bankiers had moeten uitvoeren. Veel vooraanstaande Rotterdammers stellen in Roderick ten volle vertrouwen. Door hem zal Feyenoord tot bloei komen!

‘Binnen zes jaar is het werk klaar!’ zegt Roderick, ‘mèt de aansluiting van de losplaatsen op spoor- en waterwegen. De Rotterdamse Compagnie krijgt negen vakken bouwgrond op het Noorder-

eiland van 90.000 vierkante meter en zes vakken gelegen tussen spoorweg en handelsterrein van 70.000 vierkante meter. Bovendien geeft men ons voor 99 jaar in erfpacht het terrein van de handelsinrichtingen en dat waarop de Binnenhaven gegraven moet worden ter grootte van 240.000 vierkante meter. Daarvoor betaalt de Rotterdamse Compagnie f2,6 miljoen, terwijl zij de gemeente bovendien een voorschot verstrekt van f1 miljoen tegen 5% rente.'

Cramp houdt zich van de plannen nauwkeurig op de hoogte. Hij zegt bij zichzelf: 'Prachtig, als hij het krijgen kan, maar ik geloof het niet. De gemeente zou gek zijn als zij het deed. Zij kan meer voor de grond krijgen.' Hij hoort van oppositie in Rotterdam tegen Roderick's plannen. Er worden brochures uitgegeven en adressen aan de gemeenteraad gestuurd, in welke met klem verzocht wordt geen overeenkomst met de Rotterdamse Compagnie te sluiten. Er verschijnen echter ook brochures welke schrijvers het tegenovergestelde bepleiten: 'Een voor de gemeente zeer aantrekkelijk voorstel! Onze uitgaven zijn voor de eerste jaren gedekt. Het schrikbeeld van nieuwe leningen is verdwenen en nog wel zonder dat men tot belastingverhoging behoeft over te gaan.'

Roderick wordt in 1872 benoemd tot lid van de Eerste Kamer. Als zodanig houdt hij een rede over de toekomst van Rotterdam, waarin hij ijvert voor uitbreiding op Feyenoord. Toch heeft hij een week

daarvoor gezegd: 'Ik wil niet in de strijd om de overeenkomst betrokken worden.' Op een dag verklaart hij: 'Ik vind het onaangenaam over deze aangelegenheid te praten,' maar dat neemt niet weg dat hij in de gemeenteraad driemaal het woord vraagt om een vurig pleidooi voor de Rotterdamse Compagnie te houden. De tijd dringt. Het jaar 1872 spoedt ten einde. Vòòr Oudejaarsdag moet de overeenkomst zijn beslag hebben gekregen, anders trekken de kapitaalverstrekkers van de Compagnie zich terug. 'Wij hebben niet om een concessie gebedeld!' roept Roderick uit, 'de gemeente heeft zich tot òns gewend!'

'Zal het lukken?' denkt Cramp. 'Neen, het lukt nooit. Niemand kan voor een gulden tweehonderd cent krijgen.'

'Mijne heren!' verklaart Roderick in een vergadering van de kiesvereniging Burgerplicht, 'ik ben zestien jaar lid van de raad en ik zou mij schamen een contract over te leggen dat geen weldaad voor Rotterdam is. Beschouw het vrij als een gunst van de Voorzienigheid dat een man, die het zo goed met de stad meent tevens de man is, in staat om zijn gezindheid in daden om te zetten!' Levendige toejuichingen. En op 29 December, na een raadsvergadering die twee dagen heeft geduurd, wordt de overeenkomst tussen de gemeente en de Rotterdamse Compagnie goedgekeurd met 27 tegen 8 stemmen. 'Dus toch,' denkt Cramp. 'Hoe is het mogelijk!'

Vanaf dit ogenblik echter beziet hij Roderick met andere ogen.

Het kenmerk van leven is strijd, zowel in Rotterdam als op de Balkan.

Rusland werkt reeds in 1875 de Turken in Europa tegen. Het maakt gebruik van de opstandige gezindheid der schamel levende christelijke boeren, die aan Mohammedaanse grondeigenaren een hoge pacht betalen moeten. Het wekt de rassenhaat der onder heerschappij van Turken levende Slaven. In een drukkende lucht ontstaat de bliksem, die de wereld in gloed zet; ook de spanning in een volk kan tot een druk worden, die brand in boerenhoeven veroorzaakt. Bosniërs en bewoners van Herzegowina sturen hun vrouwen, kinderen en grijsaards naar Oostenrijks gebied, zijzelf trekken zich terug in de bossen en beginnen de guerilla tegen de Turken. En vuur in de bossen is gevaarlijk. Het smeult eerst voort onder de struiken, in de nacht ziet men geen rook, kruipend vreet het vuur om zich heen. Nòg is het niet uitgebroken, nòg vliegen de vlammen niet knappend langs droge stammen omhoog, nòg gaat van het kreupelhout niet een dikke walm op.... Maar verder gaat het vuur. Ook in Bulgarije begint het te smeulen. In Rusland gaan stemmen op om de Balkan van Turkije vrij te maken. In de vergaderingen van een geheim Servisch genootschap roeren de agitators zich. De kleine vlammen in het bos branden feller.
Vorst

Milan in Belgrado vormt een leger onder een Russisch generaal en met vele Russische vrijwilligers. Maar de Turken bieden tegenstand en de grote mogendheden grijpen niet in. Bij de Dardanellen drijft een Engels eskader, dat een waarschuwing betekent aan Rusland de Turken niet aan te vallen. Daardoor durven Berlijn, Parijs en Weenen hun dreigende nota aan Constantinopel niet door geweld te laten volgen.

De vlammen slaan nu boven het struikgewas uit. De aarde brandt, de bomen schroeien, maar telkens dooft het vuur sissend uit onder waterstralen. Inderhaast gegraven greppels beletten de vlammen verder te gaan. Begerig lekken de tongen weer op, zij trillen ongerust, en slaan plotseling van zich af. Maar de Turkse vrij scharen trappen de vonken in Bulgarije uit; zij trappen op het land, op de bewoners, op alle menselijkheid, en de Serviërs zijn niet tegen de fatalistische en fanatieke Mohammedanen bestand.

Het wordt herfst in Europa, winter, er valt sneeuw. De 5e December vieren de kinderen in Nederland Sint Nicolaas. Zij krijgen geschenken en horen de verhalen over een heilige, die uit Spanje komt. De wind rumoert op de daken, er zijn schaduwen voor het venster, op de pannen buiten glinstert de maan en er ritselt iets in de schoorsteen.

In Berlijn, is op die dag de Rijksdag bijeen geweest. In de kranten staat 's avonds Bismarck's verklaring over de opstand op de Balkan:

‘Ik zal tot enige daadwerkelijke deelneming van Duitsland aan deze kwestie niet medewerken, zolang ik daarin voor Duitsland geen enkel voordeel zie, dat ook maar de gezonde botten van één enkele Pommerse musketier waard is.’

Niet alleen de kinderen in Nederland, ook de Europese diplomaten waren een dag tevoren vol verwachting.

In Constantinopel heeft een conferentie van gezanten plaats, maar door het rustige geluid der stemmen klinkt uit de verte het rijden van kanonnen en wapengekletter: Rusland maakt zes korpsen mobiel. Het gepraat wordt overstemd door gejuich van menigten (dat zijn pro-Turkse demonstraties in Boedapest) of door de driftige woordenwisselingen in een Praags café (de Tsjechen zijn voor Rusland). Nog enige maanden duurt het verwijderd en zachte roefdiegegrom.

In een nacht van April 1877 gaan donkere massa's over een rivier: Roemenië staat het doortrekken van Russische troepen toe. De oorlog met Turkije is begonnen. De Russische legermacht steekt de Donau over. Kozakken, paarden, ruige mutsen en blinkende lansen, geweren en sabels, getrappel van hoeven op hout, karregeraas. De dag daarop vuren de batterijen aan de oever op twee Turkse gepantserde schepen. Grijs rook welt plotseling midden in de rivier op. Er ontstaan heftige bewogen golven, onder de optrekkende dampen dobberen balken en een mast.

Onopgehouden trekken de Russen door. Hun ruitery nadert Adrianopel. Zij leert zich reeds in het dal der Maritza. Het wordt Juli. De zon is warm. De Engelse gezant in Constantinopel, Layard, bericht het kabinet te Londen:

‘Turkije zal nooit toestaan, dat Bulgarije een autonoom vazallenrijk wordt, dat Roemenië en Servië hun onafhankelijkheid zouden verkrijgen en dat Montenegro over groter grondgebied mag beschikken.’

De Turken staan er echter niet goed voor. Hun rijk brokkelt af en Layard ziet in zijn verbeelding de bouwvallen van Ninivé, die hij, jaren geleden, heeft ontdekt. Dikke steenbrokken, zware, verzakte drempels, onder aarde bedolven granietplaten, wanden vol beeldhouwwerk van Assyrische krijgers en wilde dieren. Vergane glorie. Er drijven nu meer Engelse oorlogsschepen in de baai bij de Dardenellen dan enkele maanden geleden. De regering in Londen is niet gerust. Zij laat de Turken in bedekte vorm steun bieden. Een openlijk bondgenootschap is haar onmogelijk door de publieke opinie in Engeland, die anti-Turks is. Constantinopel wijst dit aanbod af: alles of niets. En de oorlog gaat verder.

Het water van de Zwarte Zee wordt donker onder opkomende onweerswolken. Een onrustbarende wind steekt op en woelt de golven om. De wolken naderen, laag en snel. Het wordt steeds donkerder... en plotseling slaan overal boven de aarde de bliksems neer, in Montenegro en bij de Kauka-

sus. Vuurmonden steken uit een verschansing. Stormloop naar de hoogte, ‘Mehemed Ali Pasja heeft het opperbevel over het leger aan de Donau gekregen.’ Op de heuvels rond Plewna worden versterkingen aangelegd. Wéér een stormloop, Russische soldaten, die gebukt voorwaarts rennen. Er zijn er die de armen omhoog zwaaien en neerstorten. Anderen vallen op de knie en laten het hoofd langzaam zakken. Overal op het terrein stofwolken. In de lucht bersten granaten uiteen, en in de dalen tussen de heuvels drijft kruitdamp als een nevel.

Storm boven de Zwarte Zee. Aldoor drijven de wolken zwaar en laag en donker aan, vaal en blauwgrijs. Bloed aan bajonetten. Gezichten met zand beplakt. ‘De vesting Kars is op de Turken veroverd; zeventienduizend gevangenen.’ Een verlaten slagveld. Het gevecht heeft zich verplaatst. Doden liggen dwars voorover en een zwaargewonde wentelt zich reutelend op de rug. ‘Achthonderd officieren.’ Het gereutel houdt niet op. Ruiters jakkeren voorbij. De hoeven slaan kletterend op de stenen. Soms klinken ze dof, alsof ze stoten op boomstronken, dan hebben de paarden een mensenlichaam geraakt en het gereutel verandert in een gesmoord kermen. ‘Wij maakten driehonderd kanonnen buit en twintig vaandels.’

‘De wedergeboorte der Slavische wereld,’ staat in de Moskouse kranten. ‘Het morgenrood van de grote Slavische dag.’ De klokken der Russische ker-

ken beieren. Moeijks gaan met zware gang door de modder. Sneeuw op eindeloze vlakten. Wodkaglaz en opwindende balalaïka-muziek. Aldoor beieren klokken. Bazuinen blazen de zware melodie van het tsarenlied. ‘Wij strijden voor een heilig doel. De Russische Christus. Christus terug in Byzantium. De goede, grote, genadige Christus, zegenend de handen geheven over het éne, onmetelijke Russische rijk!’

Om de Sjikka-pas wordt bloedig gevochten. Turkse soldaten rennen de hoogten op. Sommigen vallen, staan wankelend overeind, vallen opnieuw. Gedurig worden de gedunde rijen aangevuld. Steeds nader stormen zij aan, dag aan dag, wekenlang. Zij worden teruggeslagen, als zij op drie pas van de Russische verschansingen gekomen zijn. Dadelijk zijn zij weer terug. Dat is het roemruchte ‘korps der gewijden.’ Het zijn geen mensen meer, zelfs geen soldaten. Het zijn lichamen die slechts uit vechtlust bestaan. Worden de vreugden van het paradijs niet verdiend door de dood op het slagveld? Laten dan kogels gaten boren door het vlees, het hoofd, het hart. Laten de beenderen uiteengerukt worden door de granaten, laat het bloed doelloos uit de gescheurde leden in de aarde vloeien: daarna wacht de gelukzaligheid, eeuwige vreugde bij vrouwen en altijddurend genot.

Als de winter komt concentreert de strijd op de Balkan zich om Plewna. Tegen het einde van October is het Turkse leger in die stad geïsoleerd. Er

valt sneeuw. De ring om Plewna knelt. Het voedsel raakt op, munitie ontbreekt. Er zijn vele zieken. Door honger vermageren de gezichten. De dagen worden donker, een snijdende wind waait tussen de heuvels door. De Turken doen een uitval, hun laatste kans. Bloederige lijken, sneeuw en vuur. Kogelregens en doordringende koude en dan de winternacht, die voor Turkije niet slechts in één opzicht donker is. Plewna gaat verloren. In December geeft het zich over.

Nu is de oorlog beslist, al wordt hier en daar nog gevochten. In de holte van de Etropalpas houdt het bewegen van donkere gedaanten, afstekend tegen de witte sneeuwvanden niet op: een Russisch leger is naar Sofia op mars. Het blijft koud: slechts hier en daar warme plekken, een brandend huis, de loop van een geweer, het koortsachtige lichaam van een zwaargewonde.

Op een zomerdag van 1878 begeeft Cramp zich naar Rotterdam. Hij is nu weduwnaar, zijn vrouw is reeds drie jaar dood. Een tweede noch een derde kuur in Lippspringe hebben haar kunnen redden, haar teringachtig lichaam werd langzaam gesloopt. Cramp is veertig jaar, een mager man met een schraal, benig rechtsgeleerdengezicht.

Hij gaat omdat hij met Roderick spreken wil en niet alleen met Roderick.

Het werk op Feyenoord is al deze jaren doorgegaan: een binnenhaven werd gegraven, een entre-

pôthaven, kaaimuren verrezen, een brug over de Binnenhaven is bijna gereed, het Poortgebouw daar is nagenoeg voltooid. De kranen worden gezet, men is bezig aan andere outillage de laatste hand te leggen; de zon schijnt op de verse steen van het gebouw voor de belastingen aan de Stieltjesstraat.

Roderick is nog in aanzien gestegen. Hij is ridder van de Nederlandse Leeuw, hij verkeert met Prins Hendrik, hij heeft gesproken met de Duitse kroonprins, hij was de gast van de Koning der Belgen. Voorzitter van de commissie die in 1874 de feesten moest organiseren ter gelegenheid van het 25-jarig regeringsjubileum van Koning Willem III. Deswege ontving hij het commandeurskruis van de Eikenkroon. Algemeen geacht, soms gevreesd, vaak gehaat. Een heerser op het toppunt van zijn macht.

Cramp zoekt eerst zijn vriend de bankier op.

‘Is het waar, dat Roderick veertien dagen geleden aan de weduwe van een vooraanstaand Rotterdams zakenman, die nauw met Roderick samenwerkte en die een flinke post aandelen Rotterdamse Compagnie naliet, de raad gegeven heeft die aandelen van de hand te doen?’

‘Daar heb ik iets van gehoord.’

‘Heeft hij gezegd, waarom hij die raad gaf?’

‘Volgens hem zijn aandelen Rotterdamse Compagnie niet diè effecten, uit welke het fondsenbezit moet zijn samengesteld van een weduwe, die een rustige oude dag hebben wil.’

‘Zo,’ zegt Cramp en kijkt zijn vriend lang aan.

Daarna brengt hij een bezoek aan een notaris, die voor hem de aankoop van stukken bouwterrein heeft geregeld. Of hij aan Roderick niets bijzonders heeft gemerkt?

‘Neen,’ zegt de notaris, ‘niets bijzonders. Hij is nog dezelfde. Even vitaal en doortastend als vroeger. Maar zeker niet roekelozer. Drie jaren geleden was hij het juist, die er tegen opkwam de grote schepen van de Nederlands-Amerikaanse Stoomvaart Maatschappij te laten doorvaren. Dat was te riskant door de crisis in de Verenigde Staten, vond hij. Daarmee zouden wij alles op één kaart zetten. Ging het goed, dan waren we binnen, ging het verkeerd, dan zouden wij de maatschappij moeten liquideren. Tegen zijn advies besloot de directie toch te blijven varen, en het is goed gegaan. Maar je kunt nu juist niet zeggen dat hij de nodige voorzichtigheid uit het oog verliest.’

Cramp spreekt andere mensen. De een zegt: ‘Hij blijft nu eenmaal een parvenu. Onlangs hoorde hij van zijn zoon, die in Leiden studeert, dat het corps geld voor een nieuwe sociëteit nodig had. Hij liet het bestuur bij zich komen alleen om te vertellen dat het deze aangelegenheid maar aan hem moest overlaten. Alles met de nodige opzichtigheid en publiciteit. Maar het gebouw staat er al. Aan voortvarendheid mankeert het hem niet.’

Een ander merkt op: ‘Ik geloof niet, dat iemand ooit Roderick op een onwaarheid heeft kunnen betrappen. Dat zijn karakter niet iedereen aanstaat, is

begrijpelijk. Ik ken mensen in Rotterdam uit de betere kringen, die zich generen visite te ontvangen als hij er is, vooral als hij zijn vrouw heeft meegenomen. Maar zijn capaciteiten zijn buiten kijf.'

Cramp logeert bij zijn zuster, die een huis bewoont niet ver van de Maas, zodat zij, voor het raam zittend, op het water kan uitzien. Een vroeg weduwe geworden vrouw met onveranderlijke manieren. Zij woont samen met een dienstbode, die bijna even oud is als zijzelf. 's Avonds praat zij met Gijsbrecht. 'Ik zie je niet veel,' zegt zij, 'hoogstens één keer in 't jaar.'

'Dat is genoeg. Anders erger je mij maar, en ik jou.'

Opmerkingen als deze is de zuster van Cramp gewoon. Zij antwoordt:

'De meeste mensen worden milder als ze ouder worden. Jij niet.'

'Gelukkig.' Cramp haalt papieren tevoorschijn, die hij bestuderen wil. 'Je komt niet ver met mildheid. Bij dat Rotterdamse handelstuig van jou helemaal niet.'

Al voortbreiende merkt zij op:

'Het is zo goed jouw ruig als het mijne. Heb je ruzie gehad?'

'Nog niet. Dat komt morgen wel.'

'De meeste mensen maken ruzie doordat zij niet intelligent genoeg zijn, maar dat overkomt jou juist omdat je al te intelligent bent.'

'Hou nu op met die praatjes. Ik weet het wel.'

Geboren advocaat, thuis in het recht als weinigen, nietwaar? Kent elk wetsartikel uit zijn hoofd. Zeer behoorlijk financier, getuige de stand van zijn vermogen. Helaas, helaas, 's mans scherpe tong! Het voorbeeld van iemand, die niet met mensen kan omgaan. Hij kan je ongenadig de waarheid zeggen als het moet, maar vooral als het niet moet. Een speciaal vermogen om zich vijanden te maken. Ja ja, jullie achter je horren! Hollandse hypocrieten. Een beroerling is voor mij een beroerling, vat je? En dat zeg ik hem!

‘Daar maak je hem niet beter mee.’

‘Wat kan mij dat schelen? Ik zeg het niet om hem een plezier te doen!’

En Cramp verdiept zich in het verslag van de Guinese Compagnie over het vorige jaar. Hij is aandeelhouder, men heeft het hem destijds toegezonden. Nu ligt op het kantoor 't verslag over het afgelopen jaar ter inzage. Daar gaat hij morgen heen. Zijn zuster breidt intussen zwijgend verder. Gijsbrecht heeft eigenlijk maar één fout, hij zegt wat hij denkt. En in haar verbeelding ziet zij de stoet van tantes en ooms en nichten, die hem niet graag zien, stijve, rechtschappen burgers en burgeressen, kerks of onkerks, en die hij allen wel eens een klinkende klap op het harnas van hun degelijkheid heeft gegeven.

De volgende morgen zit Cramp in een kamer van het kantoor der Guinese Compagnie, het concept van 't nieuwe jaarverslag vóór zich. In de sta-

tuten van de maatschappij is een bepaling opgenomen, die het maken van aantekeningen door hen, die inzage nemen, verbiedt. Het gemakkelijk werkend brein van Cramp neemt echter zonder moeite de cijfers en de gegevens in zich op. Na een half uur vraagt Cramp of hij de heer Roderick kan spreken. Neen, de heer Roderick is afwezig. Wanneer is hij er dan wèl? Vanmiddag. Goed, zegt U dat ik hem vanmiddag om drie uur zal bezoeken. En hij overhandigt zijn kaartje.

Om drie uur zit Cramp tegenover Roderick. Hij is wat dikker geworden, denkt Cramp, een dikke goochelaar, die de mensen kan overtuigen dat een gulden tweehonderd cent is. 'Maar mij niet,' denkt Cramp. 'Mij maakt hij niets wijs.' Na enige plichtplegingen en herinneringen aan de kennismaking van tien jaar geleden gaat Cramp zonder omwegen op zijn doel af.

'Zoals U weet ben ik aandeelhouder van de Guinese Compagnie, en uit dien hoofde nam ik inzage van het jaarverslag. Zoudt U geneigd zijn een vraag te beantwoorden?'

'Dat hangt van de vraag af. Het is niet gebruikelijk aandeelhouders in te lichten vòòr de algemene vergadering. U zult met die gewoonte bekend zijn.'

'Inderdaad. Maar laat ik toch mijn vraag maar stellen. Misschien kunt U haar beantwoorden. De Guinese Compagnie heeft in de afgelopen jaren haar bedrijf steeds uitgebreid. U als directeur heeft er op gewezen, dat de vraag van de zijde der agen-

ten steeds toeneemt, de maatschappij heeft vijftig factorijen. Verleden jaar was het bedrag aan kortlopend credietpapier tot een hoog bedrag gestegen en U kondigde toen aan dat U dit korte papier zou omzetten in een kapitaalsuitbreiding. Dat is gebeurd. In 't najaar zijn *f* 4 miljoen nieuwe aandeden uitgegeven, waarvan de Rotterdamse Compagnie er ongeveer *f* 2.5 miljoen overnam. Bovendien is in December nog een obligatielening van *f* 2 miljoen geplaatst. Op de balans van dit jaar evenwel komt nog een tamelijk hoge post aan kortlopend papier voor. Nu is mijn vraag deze: kunt U de namen noemen van degenen, die U aan dit papier hebben geholpen?

Roderick antwoordt zonder aarzelen, maar heel langzaam en Cramp aanzien- de alsof hij zijn bedoeling wil peilen:

‘Neen. Dat kan ik niet. Ik bedoel dat ik het niet wenselijk acht zulks bekend te maken.’

‘Zoudt U geneigd zijn een zodanige vraag te willen beantwoorden als zij in de algemene vergadering van aandeelhouders werd gesteld?’

‘Zonder hierop te zeggen ja of neen, wil ik er toch op wijzen dat er omstandigheden kunnen zijn, die dat beletten.’

Roderick, kalm en ingehouden, vertoont het beeld van een dier in de wildernis, dat op zijn hoede is (Advocatentronie. De kerel ruikt lont). Enigszins tot zijn verwondering - maar hij laat niets merken - staat Cramp echter meteen op.

‘Ik dank U. Excuseert U mij dat ik U heb lastig gevallen.’

Cramp verlaat het gebouw. Hij is er nu zeker van dat hem een rad voor de ogen wordt gedraaid. Maar hoe? Hij wandelt langs de Boompjes. Er ligt een schip, welks lading wordt gelost. Olifantstanden, kromzwaarden van ivoor. Mr Cramp staat er een poos bij te kijken.

Het donkere werelddeel levert zijn tribuut aan Europa. Op het ogenblik voegen de grote mogendheden de ene kolonie na de andere bij hun rijk. Zij verdelen Afrika en wat er van Azië over is, gele woestijnen en wildernissen, gloeiend als een groen vuur, en steppen, aan welker einder de zon wegzakt in wolkbanken van purper en goud, en lage eilanden van koraal, met sprieterige palmen bezet.

En daar, voor Mr Cramp, wordt deze verdeling openbaar. De Boompjes zijn ineens een klein toneel, waarop het wereldgebeuren zich in verkorte vorm herhaalt: olifantstanden, die uit Afrika komen.

Mr Cramp slaat het tafereel een poos gade. Daarna begeeft hij zich terug, de weg die hij gekomen is. Op het ogenblik, dat hij langs het gebouw van de Guinese Compagnie gaat, komt Roderick daaruit te voorschijn. Zij blijven allebei staan. En Roderick zegt welwillend, zonder een zweem van reserve:

‘Mijnheer Cramp, het leek mij straks alsof U mij een oorlogsverklaring wilde doen. Ik behoef U toch

zeker niet te zeggen, dat ik een man des vredes ben?’

‘Daar twijfel ik niet aan,’ antwoordt Cramp, ‘belangrijker vind ik echter de kwestie van de korte credieten die de Guinese Compagnie heeft opgenomen.’

Het gezicht van Roderick wordt hard. Zijn ogen zijn twee geschutpoorten.

‘U prefereert blijkbaar vijandelijkheden. Ik moet U aanraden daarmee voorzichtig te zijn. Men zegt dat ik een goede bondgenoot ben, ik voeg daar bij: een gevaarlijke tegenstander. Als het hard moet gaan tegen hard, welnu, dan zal ik van U niets overlaten.’

Zij gaan zonder groet verder. Cramp reist dezelfde avond naar Utrecht terug. Hij neemt maatregelen om zijn aandelen Guinese Compagnie van de hand te doen. Hij verkoopt elk bedrag dat hij heeft bij zaken, waarin Roderick geheel of gedeeltelijk zeggenschap heeft. ‘Wij zullen zien,’ zegt hij bij zichzelf, ‘Er moet veel meer kort papier in omloop zijn dan de balans vermeldt. Er hebben nog voortdurend trekkingen plaats op Londen en Parijs, veel meer dan overeenkomen kan met de verhouding tot het kapitaal en de bedrijfsomvang. Dat is vreemd, hij heeft nu toch middelen genoeg? Vanwaar die onverzadigbare behoefte?’

Er is iets niet in orde met wat Roderick uitvoert. Een kwestie van gevoel, meer dan van cijfers. Op gelijke wijze kunnen mijnwerkers een instorting

op een uur nauwkeurig voorspellen, zonder dat zij weten waarom.

Nog geen jaar later verkeert Rotterdam, ja geheel Nederland in opschudding. De Guinese Compagnie blijkt al het kapitaal verloren te hebben. De balansen zijn sinds 1871 vervalst. Dat wisten slechts Roderick en een kantoorbediende. Hij had honderdduizenden aan kort crediet opgenomen zonder dat het uit te boeken bleek, en steeds hoge dividenden uitgekeerd om het vertrouwen van 't publiek niet te schaden. Weinig minder slecht staat de Rotterdamse Compagnie er voor, en nog zijn de werken op Feyenoord niet voltooid. Er heeft een run plaats op een grote bank, die met Roderick samenwerkte. Caricaturen zien het licht, brochures, men houdt vergaderingen waar heftig gesproken wordt, een politieke rel ontstaat. Overal in het land zingen kinderen spotversjes: Roderick heeft geld gestolen, nu zit hij op hete kolen.

Hij zelf is, vlak vòòr de catastrofe op 't Station Beurs, vergezeld van een zoon, in de trein naar België gestapt. Zijn vrouw met de andere kinderen had hij vooruit gestuurd. De stationschef groette beleefd. Een groot man. Eerste Kamerlid! Terwijl in Rotterdam de opwinding voortdurend steeg, voer hij van Liverpool weg, naar Amerika.

‘Hij wilde van mij niets overlaten,’ zegt Cramp.

III

IN 1881 maakt Cramp een reis naar Frankrijk. Hij bezoekt ook Parijs. Daar ziet hij voor het eerst elektrisch licht en hoe het ontstaat. Wat dat betekent begrijpt hij meteen. Hij wil van zijn bevindingen getuigen. Waar kan hij dat beter doen dan in Amsterdam, vanouds het middelpunt in de Nederlanden van wetenschap, cultuur en geld? Hij organiseert een openbare vergadering in het gebouw Odeon, waar propaganda gemaakt wordt voor het elektrisch licht. Hij houdt daarbij een toespraak tot de aanwezigen. Het gehoor luistert aandachtig, alsof het ging om een reis naar Mars. Interessant, dat elektrische licht, zouden wij de toepassing daarvan nog beleven? Misschien onze kleinkinderen. Cramp verklaart: 'Over vijf-en-twintig jaar heeft de gehele wereld elektrisch licht!' En iemand in de zaal interrumpeert: 'U bedoelt over honderd!'

Cramp toont zich over het resultaat van deze avond voldaan. Hij merkt op: 'Zij hebben tenminste niet gezegd dat het onzin was. Vijf-en-twintig of honderd jaar, nu ja, dat is maar een verschil van graad. De tijd zal wel leren wie gelijk heeft.'

Hij voelt zich sinds enige jaren in Utrecht niet thuis. Met Rotterdam heeft hij slechte ervaringen

opgedaan. Amsterdam echter trekt hem. Op een morgen, zittende aan zijn bureau in het gebouw van der firma Cramp & Van Roon besluit hij naar Amsterdam te verhuizen. Voor zijn zaken maakt het geen verschil. Zijn medefirmant zal in Utrecht blijven. Misschien betekent het voor de relaties in Amsterdam een vooruitgang, dat hij zich daar vestigt. Hij huurt een huis aan de Weteringschans en richt het in met nieuwe meubelen en tapijten; zijn boeken laat hij uit Utrecht komen. Een oude keukenmeid, en een huisknecht met wie zij getrouwd is vormen zijn personeel; zij houden verblijf in het ruime sous-terrain.

Het huis van Mr Cramp staat niet ver van het Paviljoen van Glas. Achter het Paviljoen bevindt zich een grote tuin, die omringd is door een galerij, waar winkels gevestigd zijn. De galerij is voor het publiek toegankelijk, de tuin, door een hoog traliehek daarvan gescheiden, echter niet. Men heeft er slechts toegang tegen betaling aan een tourniquet, waar een portier de wacht houdt, of op vertoon van een kaart, die het gehele seizoen geldig is. 's Zomers ziet de tuin er aantrekkelijk uit, hij ligt lager dan de galerij, bij het tourniquet bevindt zich een veranda, welke stijlen met klimop zijn begroeid en vanwaar een brede houten trap naar de grintpaden tussen de perken met reseda, seringen en gele vlier leidt. Overal staan tafeltjes met stoelen, en kellners brengen op nikkelen bladen limonade, koffie of bier, naar de bezoeker wenst. In een grote muziektent

speelt Zaterdagmiddag een harmonie-orkest, welks leden rode jassen en blauwe pantalons dragen. De dirigent heeft een baard en lijkt op de koning. Hij geeft leiding met brede en uitbundige gebaren en vuurt de blazers tot het uiterste aan.

Opera-potpourri's, walsen en marsen wisselen elkander af. De ruimte achter het Paviljoen is vervuld van fanfares, stemmengeroes en het gejoel van spelende kinderen. Meermalen richt Mr Cramp des Zaterdags in de zomer zijn schreden naar de tuin. Hij drinkt zijn koffie, en kijkt omhoog naar het Paviljoen, naar het glas en de ijzeren pilaren.

Op een dag komt Cramp in aanraking met iemand, die het plan koestert een opera te stichten. Amsterdam kent de Hoogduitse Opera en de voorstellingen van de Franse, maar de stad moet zijn eigen opera hebben. Het publiek is verzot op de opera. Zij is kijkspel, zangstuk en orkestmuziek tegelijk, zij brengt een zaal vol mensen tot geestdrift, zij is wat de gladiatoren waren voor de Romeinen en wat de stierengevechten zijn voor de Spanjaarden. De opera is een toverding. De ouverture is uitgeklonken, hetzij de vleiende melodieën van Mignon met het-getinkel dat de zaal doet voldrijven van onzichtbare zeepbellen van zilver, hetzij de pastorale hobo-zang na het imitatie-onweer uit Wilhelm Tell, of het stemmenweefsel van de strijkinstrumenten van Faust. Dan wordt het donker in de zaal, 't gordijn splijt en de bomen, de kasteelmuren, de donkere nissen en de zware gebeeldhouwde meu-

belen op het toneel worden zichtbaar. Lichten branden flauw in een blauwe schemering van doek, lampen ontsteken de kleuren van costuums en vonken aan zwaarden en een helm van blik, in plooiën van fluweel en zijde brandt een donkere of witte gloed. De stemmen verheffen zich, een zachte sopraan, een tenor die aan notenhout doet denken, de alt als een klank van violen, de orgeltoon van een bas. De stemmen gaan samen, strengelen zich ineen, monden uit in een daverend koor. Het beweeglijke tafereel van kleuren en klank stuwt door vier of vijf acten naar een effectrijke finale, gevolgd door een dreunende mengeling van applaus en gejuich in de zaal. De mensen spreken tegen elkander in superlatieven: kolossaal, allergeweldigst. Nog dagen lang zegt men tegen elkander: wat was de hertogin ontzaglijk! Vond je de heraut niet bijzonder? En dan de hogepriester!

De Opera komt tot stand. Mr Cramp is niet muzikaal, maar hij zorgt voor het ontbrekende aan de garantiesom, zonder welke de opzet niet te verwezenlijken is. Hij heeft zich dadelijk bereid verklaard te helpen. Men heeft hem nodig? Men waardeert hem dus? Dan helpt hij. Er zijn nog meer dingen, maar dat weet hij niet. Daar is de schim van zijn strenge vader, die afwerend de hand opheft, daar is de gedaante van zijn moeder, bleek en vaag, zij fluistert: 'het gaan in de wereld is zonde,' daar zijn, onzichtbaar, figuren van ooms en predikanten en oude tantes, die ontzet toezien hoe een spruit uit

hun geslacht iets doet dat zij ten scherpste veroordelen. Niemand die zich respecteert geve zich af met artistenvolk, niemand sceppe behagen in ijdele klank en wandele in het hedendaags Sodom van spel en vermaak! Mr Cramp verzet zich tegen hen. Hij interesseert zich ook voor de bouw van een nieuwe schouwburg, waar de Opera zal worden gevestigd. Hij zorgt voor een groot deel van de bouwsom. Hij ijvert - maar hij weet niet dat hij tegenstreeft, hij geeft bijstand waar hij kan met geld en rechtskundig advies, en hij weet niet dat hij zich heftig teweerstelt.

Deze gebeurtenissen bezorgen Mr Cramp de faam een kunstbeschermer te zijn. In de schouwburg, waar de Opera haar voorstellingen geeft, heeft hij een vaste plaats. Bijna elke week komt hij er zeker één avond. De directeur van de Opera doet zijn best de instelling tot bloei te brengen. Hij zoekt steeds naar goede krachten. Vaak doet hij een ontdekking bij uitvoeringen van zangverenigingen, hij reist er voor naar Antwerpen en Gent. Na twee jaar heeft hij een behoorlijk gezelschap. Mensen van allerlei soort, magere, zwaarlijvige, stille, drukke mensen, mensen met borstelig haar en fletse ogen of met een scheiding in de gepommadeerde lokken en vurige blik. Zwierig geklede dames met een prima-donna-buste, en ingetogen donker-ogige vrouwen met strak kapsel en een wrong laag in de nek. Mannen met bleke gelaatstrekken en een bruine knevel of bedaagde heren, bij wie de kaal-

hoofdigheid door het dunne haar schemert. Een grote verscheidenheid van karakters en gedaanten. Maar dat is het materiaal niet. Het materiaal zit in de kelen, dat is de bron van geluid die in het strottenhoofd is verborgen als het vuur in de brandstof. Dit materiaal maakt de Opera tot wat zij is, daarop is haar repertoire gevestigd. Alle dingen kunnen beoefend worden en aangeleerd, houding, optreden, zonder stemmen echter is oefening zonder zin.

Weldra bloeit de vocaal-dramatische kunst in Amsterdam. Er zijn goede vertolkers voor de heldenrollen uit de grote pompeus geregisseerde historie-stukken. Hugenoten, Aïda. Er zijn zangers met toneelspelersbloed voor Traviata en Carmen, en voor de adembenemende zuiverheid van een duet, dat naar plafond en zaalhoeken doordringt vanuit een kamer met wit-en-gouden rococomeubels en groene tapijten, waar de kaarsvlammen zacht trillen tegen de achtergrond van pruiken en een blanke hals op familieportretten.

Men is zelfs in staat een muziekdrama van Wagner te geven. Wagner komt in deze jaren in de mode, Tannhäuser, Lohengrin, Meistersinger. De ruisende veelstemmigheid van zijn orkest, waarop de zangpartijen drijven of waarin zij onderdompelen, terwijl de bazuinen en trompetten golvende goudgele strepen trekken en de violen krampachtig sidderen en een fluit gilt: dit orkest, waar alles samensmelt tot één bronstige kreet die niet ophoudt, hypnotiseert het publiek. Wagner is de kwa-

de tovenaars uit de tweede helft der negentiende eeuw, ook Amsterdam betaalt hem de tol des tijds. Overigens is het repertoire van de Opera niet eenzijdig: Lakme, Cleopatra, Samson et Delila, Hans en Grietje, Lucia di Lammermore, La Dame Blanche, La Juïve en nog andere. Een afspiegeling van honderd jaar operakunst. Een wonderlijke kunst met haar onwaarschijnlijkheden en ridderromantiek en schallende tenorkreten en bezwijmingen en bedden waaruit het gezang der stervenden klinkt. Maar de muziek, die daarin leeft! Zij is de metaalader in het waardeloos gesteente.

Vanwege zijn bemoeiingen met de Opera moet Mr Cramp veel critiek horen. Men mag met zijn geld wèl peper kopen en effecten en huizen en schepen en spoorwegen en suiker, maar het natuurlijk niet gebruiken om er een opera mee te betalen. Deftige beurslui in geklede jas fronsen de wenkbrauwen. Hoe is het mogelijk! Een Cramp! In het kamp der opposerende familieleden treden nu ook financiers. Het lot wil, dat Mr Cramp door middel van de Opera in een aangelegenheid verwickeld wordt, die de vijandschap slechts doet toenemen.

De regisseur van de Opera heet Meerman. Hij is een handige kerel, die de décors namaakt welke hij in Duitsland, in Brussel of in Parijs gezien heeft. Hij gaat gemakkelijk met de pen om, hij heeft het libretto geschreven voor een opera Jan van Schaffelaar, op hetwelk een Nederlandse componist muziek heeft gemaakt. Een ding in traditionele stijl

met aria's en duetten en trio's en koren, precies zoals zij reeds geschreven werden ten tijde van Auber. De Nederlandse musici der negentiende eeuw hebben echter geen vermogen tot componeren meer, zij zijn zeer bekwaam, goede uitvoerders, dirigenten, leraren, maar een levende, oorspronkelijke muziek kunnen zij niet schrijven. Jan van Schaffelaar heeft het lot gedeeld van de andere opera's, die een stof uit de Nederlandse geschiedenis op het operatoneel wilden brengen: hij viel als een baksteen, in dubbele betekenis dus. Dat heeft echter niet aan de tekst van Meerman gelegen, die alle gelegenheid gaf voor dankbare muziek.

Behalve echter dat Meerman een kundig scribent is, moet hij beschouwd worden als iemand zonder veel karakter, hij is een vleier en onbetrouwbaar. Met zijn directeur kan hij het op de duur niet vinden. De directeur is een driftkop en een eerlijk mens.

'Ik griezelen van de vent,' verklaart hij van Meerman. Er hebben onverkwikkelijke onenigheden plaats tussen beide. De aanleiding is altijd een stoel of een tafel in dit of dat bedrijf, of een tuinhok, trouw geïnspireerd naar standaardmodel. 'Verzin toch zelf eens wat,' zegt de directeur kribbig.

Meerman krijgt genoeg van zijn chef. Hij gaat naar Mr Cramp en laat doorschemeren dat zijn positie hem niet meer bevalt, en waarom niet. Weet Mr Cramp voor hem niet een passende betrekking? Iemand met zoveel relaties en met zulk een juiste

blik op capaciteiten en mogelijkheden? Mr Cramp is de welwillendheid zelf. Natuurlijk komt het in orde.

Die middag loopt Cramp de directeur van de Opera tegen het lijf. De directeur heeft haast, maar Mr Cramp begint een gesprek over de recette van de vorige week.

‘Die was nog al aan de lage kant, vindt U niet?’

‘Te laag?’ zegt de directeur verwonderd.

‘Te laag. Zie eens om naar andere stukken,’ antwoordt Cramp koel. ‘Aldoor dezelfde Traviata, Carmen, Tannhäuser, en Tannhäuser, Carmen, Traviata!’

Dat kan de directeur niet op zich laten zitten.

‘Dat zijn mijn zaken,’ herneemt hij geprikkeld. ‘Ik heb kijk op wat goed is en wat het publiek wil, U niet.’

‘Eigenwijze vlerk!’ valt Mr Cramp uit. ‘Kijk op? Nergens heb je kijk op! Je kunt nog niet eens met je personeel omgaan!’ En hij wandelt verder.

‘Daar zit Meerman achter,’ denkt de woedende directeur. ‘Eruit met de vent. Voor hem tien anderen!’

Twee dagen later is Meerman weer bij Mr Cramp, onderdaniger en meer bereid de lof van Mr Cramp te zingen dan ooit. Cramp wil het tot een krachtproef laten komen: de Opera moet Meerman terugnemen of zij zal het voortaan zonder de steun van Cramp stellen. Meerman verklaart dat hij liever niet eens terug wil, en of Mr Cramp geen be-

trekking voor hem weet. Neen op het ogenblik niet, misschien over een poos wel. En hij ontvouwt zijn plan. Het lijkt hem dat er behoefte bestaat aan een weekblad, dat, aan geen richting, godsdienst of partij gebonden op frisse en tegelijk degelijke wijze niet zonder enige vrijmoedigheid de aandacht vestigt op wantoestanden in het maatschappelijk leven. Er wordt achter de schermen zo vaak geknoeid! Er lopen zoveel heren met deftige gezichten rond die boevenstreken uithalen! Er wordt zo gelogen achter het masker der waarheid! Laten we dat eens aantonen, zonder aanzien des persoons, laten we eens schrijven hoe de wereld in werkelijkheid reilt en zeilt.

Meerman is een en al oor. Dit plan is voor hem geknipt. Binnen een maand is hij in functie. Het weekblad zal heten: Argus. Het eerste nummer verschijnt op een Zaterdag in de zomer van 1891. Men verspreidt het door het gehele land, ter kennismaking, evenals de volgende drie nummers. De artikelen zijn alle anoniem, eerst na enkele weken verschijnt hier en daar een schuilnaam als ondertekening, en pas het 47ste nummer vermeldt in de kop, dat Adolf Meerman hoofdredacteur van Argus is.

Het eerste nummer bevat een hoofdartikel, door Meerman geschreven, maar niet ondertekend. Men kan er de volgende aankondiging lezen:

‘Uit de Griekse mythologie is bekend het verhaal van Io, de koningsdochter, die door de ijverzuchtige Hera veranderd werd in een koe en on-

der bewaking gesteld van Argus, de zoon van Zeus en Niobe, die honderd ogen had om alles te kunnen zien. Zo willen wij als een hedendaagse Argus met honderd ogen uitzien over onze maatschappij, met onverdeelde aandacht. En wij zullen alles waarnemen wat niet deugt, wat niet in de haak is, wat niet goed is, wat niet rechtvaardig is. Ons arbeidsveld is onbepaald, elk terrein des levens ligt binnen het bereik van onze blik! Hervormers zijn wij niet, in zoverre wij geen maatregelen ter verbetering voorstellen. Wij signaleren slechts, wij zullen alles noemen wat naar ons idee behoort te worden genoemd.'

Verder bevat het eerste nummer een artikel over Zondagsrust, dat vermoedelijk de gramschap van Abraham Kuiper zal wekken, indien hij er althans kennis van krijgt, een raillerend stuk over de zittingen der Tweede Kamer, het eerste artikel van een reeks over praktijken in het zakenleven, waartegen de wet niets vermogen - nuttige bladzijden - en een stukje over Mr G.J. Cramp, wiens verdiensten jegens de Opera van Amsterdam in het licht gesteld worden. Meerman kent zijn mensen wel.

Het aantal abonné's, dat zich na het eerste nummer aanmeldt, gaat de verwachtingen te boven.

Het tweede nummer van Argus is gevarieerder dan het eerste, maar ook scherper wat de toon betreft. Meerman heeft een rubriekje ingesteld, dat Snuijjes heet. Daarin brengt hij kwesties aan de orde, die door de grote pers uit haar kolommen

worden geweerd. Dingen over welke aan elke café-tafel wordt gesproken, ja, die van de daken worden geschreeuwd, maar die men in een degelijk land als het Nederland van de negentiger jaren niet drukt. Behalve dan Meerman. Hij behandelt gevallen die de gemoederen bezig houden, hij publiceert intriges die men voor het grote publiek verborgen wil houden. Hij stelt vragen in stekelig gewaad. Helaas is Meerman slechts Meerman, en de rubriek Snuifjes ontardt weldra in een chronique scandaleuse van twijfelachtig gehalte. Bijvoorbeeld:

‘Het gebeurde deze week dat in de Tweede Kamer een der afgevaardigden het woord nam om in vurige bewoordingen voor bestrijding der prostitutie te pleiten. Onze kampioen der zedelijkheid verklaarde een onoverwinnelijke afkeer te koesteren jegens allen, die, op welke wijze dan ook, meehelpen een sociale uitwas in stand te houden. Het gebeurde deze week eveneens, dat op een avond, laat, een rijtuig stilhield voor een te slechter naam en faam bekend staand huis aan de Amstel te Amsterdam en dat de deur geopend werd om vornoemd kamerlid uit te laten, die in het wachtende rijtuig stapte en wegreed. Woord en daad, geachte afgevaardigden, gij bloem van onze natie!’

Niet lang daarna bevat Argus het volgende Snuifje:

‘Een vraag aan onze Minister van Financiën, Jhr Mr B.A. Ghein van Vredeland. Hoeveel

aandelen der N.V. IJzerfabriek hadt ge in Uw bezit omstreeks de tijd toen bij U het denkbeeld rijpte voor de onteigening van de terreinen dezer fabriek, nodig voor de aanleg van het Merwedekanaal? Gij zult niet onkundig zijn van het feit, dat deze slecht renderende fabriek van staatswege een naar verhouding zeer groot bedrag als schadevergoeding ontving om haar bedrijf te kunnen verplaatsen. Nog één vraag tenslotte: hebt gij thans nog aandelen IJzerfabriek in Uw bezit? Man en vrouw zijn immers één, is het niet?’

Ongeveer een maand later verschijnt een lovend artikel over de verrichtingen van de Opera te Amsterdam, waarbij niet vergeten wordt, als terloops, Mr Cramp wederom te prijzen. Tevens publiceert Argus een lang, gedocumenteerd en degelijk artikel over beursmisbruiken, door middel van welke de makelaars, kunstmiddeltjes te baat nemende, de koersen opdrijven, die zij hun cliënten in rekening brengen. Er komen wel meer zulke stukken in het blad. Zij zijn meestal geschreven in een stijl, die van Multatuli afgekeken is, maar dat neemt niet weg, dat zij van betekenis zijn en nut kunnen stichten. Evenwel publiceert Argus ook voortdurend Snuifjes van dit gehalte:

‘De directeur van het Postkantoor te Rotterdam heeft tegen November a.s. zijn ontslag genomen. Alweer een buitenkansje voor onze gepensioneerde hoofdofficieren van leger en ma-

rine die tuk zijn op gemakkelijke baantjes, waarmee zij een meer dan draaglijk leven kunnen krijgen.’

Rijp en groen door elkaar. Voorlichting, bedekte laster en onsmakelijke bijzonderheden. Meerman ziet daarin geen verschil. Als de mensen maar lezen, het doet er niet toe waarover. Hij is de man niet om het blad op peil te brengen en te houden. Na enkele verontwaardigde aanvallen zwijgen de grote bladen Argus dood. Zijn lezerskring schrompelt in en blijft bepaald bij een soort mensen, die niemand graag om zich heen heeft. Veel baten levert het orgaan niet op, integendeel, na de eerste jaargang maakt het nauwelijks zijn kosten goed.

‘Heeft U wel eens van Argus gehoord?’ vraagt men.

‘Argus? O ja, dat pamflet in Amsterdam. Wel eens gelezen, een enkele keer, veel bijzonders is het niet.’

Dit alles is niet erg voor Adolf Meerman, noch voor zijn lezers, maar het doet Mr Cramp onberekenbare schade. Na verloop van enige tijd wordt bekend dat hij de eigenaar van Argus is. Hoewel hij nooit een letter in het blad schrijft, ja, het vaak niet eens leest, verdenkt men hem van alle anonieme uitvallen tegen bekende persoonlijkheden. Eens ontvangt Mr Cramp een brief van een oude kennis, wiens belangen als deposito- en rekeningcouranthouder bij Cramp & Van Roon hij in vroeger jaren behartigde. De schrijver geeft onbewimpeld zijn

misnoegen te kennen. Mr Cramp is op een verkeerde weg. Hoe kan hij zich lenen tot anonieme smerigheid? Men bezweert hem te denken aan de voorheen noch door hem, noch door zijn familie bevreemde reputatie. En mocht Mr Cramp geen aanleiding vinden zijn gedrag te wijzigen, dan zal de schrijver van de brief zich genoodzaakt zien de waarneming van zijn financiële belangen over te dragen aan een instelling welke naam niet verbonden is met die van Mr Cramp.

Deze brief doet Mr Cramp in woede ontsteken. Waar bemoeit de vent zich mee? Wie heeft er iets mee te maken als hij een arme drommel aan een krantje helpt? En mijn reputatie? Laat al die brave vaderlanders met hun buiken en goed renderende gerechtigheid de hand in eigen boezem steken. Een vloed van scheldwoorden stroomt door zijn gedachten. Hij stelt een antwoord op, dat kwetsend genoeg is om - twee dagen later - de firma Cramp & van Roon een cliënt te doen verliezen. Daarna zit Mr Cramp aan zijn bureau, gekalmeerd als iemand die al het glaswerk aan scherven heeft geslagen. De zon schijnt door het loof van de bomen in de tuin en tegen de ramen wiegelen schaduwplekken heen en weer. Wie goed kijkt ziet nog wat anders, het verijlt al na de regenbui die neergekletterd is en verder gedreven, het wordt dun in de oude nevel van jaren her, maar het is er nog, een oud somber vertrek en een magere jongen, die in de hoek zit, voor straf, omdat hij op Zondag heeft willen schaatsen-

rijden. Staat daar nog niet de oude Cramp, doorzichtig als een geestverschijning? Dat komt in het geheel niet te pas, zegt hij, denk toch aan onze naam!

In 1894 heeft een aanraking tussen Mr Cramp en de N.V. Paviljoen voor Nijverheid plaats, buiten die veroorzaakt door zijn bezoek aan de tuin. Al die jaren heeft het gebouw daar gestaan. Het al te nieuwe, het blinkende is door de tijd weggeveegd, het lijkt of in het groengrijs van de verf nu een ondergrond van geel zit, de gietijzeren pilaren aan de voor zijde moesten eigenlijk eens een beurt met de kwast hebben, maar dat zijn uiterlijkheden. De constructie is hecht als op de eerste dag, de koepel met het beeld beheerst nog steeds de stadswijk. En steeds kwamen de drommen publiek over het plein door de ingang, hun gerucht vulde de ijzeren ruimte, de dirigent hief zijn dunne stok en een stoet akkoorden schreed langs de wanden van de zaal. Het toneelgordijn spleet vaneen en deed de wereld herleven op een plankier van tien meter in het vierkant. Maskeraden, tentoonstellingen, panorama's hebben de verbazing gewekt van boer, burger en buitenman.

En nu, op zekere dag, wordt Mr Cramp een pakket aandelen van de N.V. Paviljoen aangeboden door een makelaar in onroerend goed, die gemeend had een goede belegging te doen en eindelijk na jaren tot de overtuiging kwam, dat hij zich in zijn verwachtingen had bedrogen. Mr Cramp neemt de aan-

delen over. In het begin van de zomer heeft de algemeene vergadering van aandeelhouders plaats. Mr Cramp gaat er heen. De voorzitter, een man van deftigen huize bekijkt de presentielijst, terwijl zijn secretaris het jaarverslag voorleest. Wie staat daar? Mr G.J. Cramp. Gedeponeerde aandelen 300, rechtgevende op 300 stemmen. En verder? Hier 5, daar 8, daar 1, daar 20, daar 17. Lieve hemel. Mr Cramp vertegenwoordigt in deze vergadering een meerderheid. De voorzitter kijkt ongerust rond. Daar zit Cramp, dat moet hij zijn, die magere kerel met het tanige gelaat en het peper- en zoutkleurige haar. De voorzitter heeft veel over hem gehoord. Hij deugt niet, die Cramp, hij is louche! Wat moet zo iemand in de vergadering van het Paviljoen?

Wat Mr Cramp wil is na afloop van de vergadering wel duidelijk. Want dan is hij op voorstel van de vergadering - enkele bevriende aandeelhouders zijn mede aanwezig - tot commissaris benoemd. Het is erg rumoerig toegegaan, want de voorzitter heeft snel de overige leden van de raad van toezicht en de directie ingelicht. Pas op, Cramp is in de vergadering, dat voorspelt geen goed! De verkiezing van Cramp is echter rechtmatig verlopen, een nieuwe vergadering, een maand later, bekrachtigt de benoeming. Mr Cramp heeft intussen zijn positie versterkt, hij heeft aandelen bijgekocht, hij beschikt nu over de absolute meerderheid der stemmen, tandenknarsend moeten zijn vijanden het aanzien dat hij ineens en onverwacht, president-commissaris is

geworden van de N.V. Paviljoen voor Nijverheid. Hij kiest naast zich in de Raad van Commissarissen enige hem welgezinde figuren, een oud-rechter, een oud-directeur van een bouwbedrijf, een advocaat. Zij hebben van zaken, het Paviljoen betreffende, enig verstand, maar niet daarom heeft Cramp zijn oog op hen laten vallen. Hij weet dat deze mensen, die een zeker inkomen genieten zonder er veel voor uit te voeren, hem niet zullen tegenwerken. Leiding zal hij zelf wel geven. Hij stelt een nieuwe directeur aan, en daarmee is de paleisrevolutie voltrokken. De zaak baart groot opzien in de stad. De schepping van Dr d'Espina in handen van iemand als Mr Cramp! O tempora, o mores.

Het Paviljoen intussen is hierboven verheven. Het is betrokken bij ander dan dit krakeel. De negentiende eeuw is in haar laatste decennium. O, deze beminde en verafschuwde negentiende eeuw. Wat bracht zij veel en weinig. Wij haten haar en onder onze haat is liefde verborgen of wij zijn haar genegen en bemantelen daarmee onze afkeer. Eeuw van Napoleon en de grillige melodieën van Berlioz en de geweldige boeken van de Balzac. Eeuw van natuurwetenschap en voze getallen en Dostojewski. Eeuw van luchtkastelen en brandende barricaden, eeuw van Lassalle en impressionistische kleurenbloei, van Marx en pantserscheppen, van rode vlaggen en vrijhandel, van crinolines en rokende industrie.

Wie industrie zegt, zegt ijzer. Wij raken een

vraagstuk, waarmee het bestaan van 't Paviljoen is verbonden. Een architect in de negentiende eeuw is een man, die bouwwerken namaakt. Hij loopt door de geschiedenis en maakt tekeningen van Griekse tempels en een Romeins forum, van de kathedralen die Gothisch zijn, een Venetiaans paleis in al zijn bloei van bogen en steen, van Michel Angelo's koepels en trapportalen, van de woonkastelen van graniet en marmer der renaissance, die oprijzen achter het donkergroene bos, en het weelderig en overdadig oplegsel der barokgevels. De beste architect is hij die er in slaagt in Parijs, of Weenen of Londen of Amsterdam het beste namaaksel te verwezenlijken. Maar deze architect ziet naast zich de constructeur opkomen, een man die rekent en inwendige vormen nagaat en die werkelijk bouwt. En de architect moet deze constructeur een plaats geven. Hij zou hem graag hebben weggeduwd, maar de man is te stevig, hij houdt zich bovendien goed vast. Inderdaad, hij houdt zich vast, en zijn leuning is van ijzer.

De negentiende eeuw heeft ontdekt dat behalve hout en steen ook ijzer een goed bouw materiaal is. Steen biedt alleen weerstand tegen druk, het is dom materiaal, men kan het met list onder de knie krijgen, men moet het zijn zin geven en het handig opeenstapelen.... zo, dat er tenslotte toch een nis, of een raamholte of een kerkschip ontstaat. Maar hoeveel steen is daar voor nodig! Het ijzer kan worden uitgerekt en versmolten en vervormd en samen-

getrokken, het biedt weerstand tegen druk, maar ook aan trek en buiging, er is weinig van nodig voor grote mogelijkheden, ijzer maakt de ruimte open, steen sluit haar af, ijzer vormt het spierstelsel, het skelet, steen de compacte massa van vlees en huid. De wanden der gebouwen, ontheven van hun plicht te dragen, worden licht en dun. Hout heeft helemaal afgedaan. Wat is een houten paal? Niets dan een luchtkolom gevuld met los, open en vezelig materiaal. Bekijk daarentegen het breukvlak in een ijzeren stang. Gij ziet een ondoorgrondelijkheid, een landschap als op de maan, alle delen zijn vast aaneengesloten tegen invloed van buiten, onaantastbare maliënkolders van moleculen op elkaar. Zo ontstaat hiër een wintertuin van ijzeren pilaren en boven de groene palmen en de witte verdovende bloemen springen van koepel tot koepel de ijzeren bogen van het dak, en dààr ontstaat op een theater een dakstoel van het nieuwe materiaal, en weer elders hebben de pilaren stenen voeten en is hun hoofd omkranst met lofwerk van hout. Nog heeft men angst voor een zuil, die zonder overgang het plafond raakt, men kan zich geen steun zonder rijk ornament denken, men maakt de oude kapitelen in ijzer na. Maar het ijzer is er, de glashuizen van 1833 in de Parijse Plantentuin hebben een ijzergeraamte. Aanvankelijk kent men de wetten van het ijzer nog niet. Men gebruikt het zoals men hout gebruikt, de balken zijn alleen sterker, doordat zij van ijzer zijn. Men weet echter eerst nog niet dat ijzeren balken anders

geplaatst moeten worden dan houten balken, zij zijn anders van samenstelling, zij gehoorzamen aan andere evenwichten. Steen openbaart altijd de tegenstelling van last en drager. Ook daar is bij ijzer geen sprake van, het starre evenwicht is opgeheven in vele vloeiende krachten. Boven het publiek, dat zich vertreedt in de ruimte en kijkt, boven de grijze cylinder hoeden en pijpekrullen, boven het bewegen der benen in witte of grijze geblokte pantalons en het geblikker van de punten der spitze laarzen is een graciel heen en weergolven en schieten van lijnen, een samenwerking van druk en resultanten tot een in het ijzer autonoom zijnd stelsel van spanningen. Zo bouwt Labrouste zijn Bibliotheque Sainte Geneviève, haar zinken dak rust op een ongewoon dun, rond gewelf, een ijzernet met gips gevuld, en de spotters zeggen dat alleen de locomotieven nog ontbreken om haar een spoorwegstation te doen zijn. En de Parijse hallen van Baltard rijzen op, lelijker dan nodig geweest is, maar ook zij zijn ijzerconstructie, slechts ijzer maakt ruimte mogelijk waarin men ver kan zien en zich kan bewegen als op het open veld. En onder het dak van ijzer ligt het vlees opgestapeld, zachtrond of bloederig en wit van vet, met de uitpuilende blanke knoppen der gewrichtsbeenderen, en de groenten liggen er in heuvels, zachtgroen blad en paarse bollen en geelrode wortelen, aardappelen, grauw en stoffig, de verglaasde ogen en het blinkend lijf van schubben en kieuwpantser der vissen. En door de ruimte gal-

men geluiden, stemmen en het geratel van wielen.

De techniek heeft het ijzer ten troon geheven. Een stoommachine van hout is een onmogelijkheid. En over de aarde, zorgvuldig gelegd op brede dammen groeien de ijzeren banden, die de wielflenzen leiden en de treinen gaan rammelend van stad tot stad. Over het bleke water van de rivier liggen de ijzeren bruggen, zwart als inkt. De bogen der viaducten springen van pijler tot pijler, zij hurken in elkaar, rijzen op, strekken de leden en komen ineengedoken weer neer, en dat herhaalt zich vier of vijfmaal. En naarmate de fabrieken toenemen in getal dringt het ijzer meer het gebied van graniet en marmer en baksteen binnen. In de steden ontstaan galerijen, een lange rups van glas op hoge ijzeren poten. En dan de tentoonstellingen! De techniek gaat met reuzenschreden vooruit sinds Bessemer de methode vond ter ontkoling van ijzer en sinds bepaalde profielen van smeedijzer of staal worden gefabriceerd, die de standaardisaties doen ontstaan en daarmee het snelle construeren. Het ijzer is niet een zaak van broeikassen, men kan er grote ruimten mee scheppen. De wereldtentoonstelling te Londen van 1851 is een openbaring. Daar, aan de vijvers en de groene gazons en in de bossages van Hyde Park staat het Crystal Palace, de schepping van Paxton, een middelschip dat slechts 22 meter spanwijdte heeft, hetgeen minder is dan die der laat-Gothische zaalgewelven, maar dat met zijn vleugels alleen bestaat uit glas en metaal, er staan

3230 gietijzeren zuilen in, en ook al openbaart dit gebouw een angst voor ruimtevorming, een angst voor de consequentie van de richting die men ingeslagen is, een angst voor zichzelf dus: het is toch glanzend, ijl van lijnen en doorstroomd van licht, het maakt de mensen stom van bewondering. Was het vreemd dat Dr d'Espina van deze tentoonstelling terugkeerde onder de betovering der nieuwe dingen? Dit moest ook mogelijk zijn in Nederland, dit tentoonstellen van alle voortbrengselen der nijverheid in een grote ruimte, in één grote zaal die niets dan ruimte is, geen gebouw met grenzen van wanden, maar een stuk van het heelal. En d'Espina bracht het denkbeeld naar Amsterdam, gelijk een insect dat het bevruchtende stuifmeel draagt van bloem tot bloem.

De wereld is nu één geworden. Stoomboot en spoorwegen hechten landen aan elkaar, de vrijhandel zal een vlot verkeer van alle voortbrengselen der aarde waarborgen, de tijden der gilden met hun dwang en beperking behoren tot het verleden, de geest der welvaart kan de gehele wereld doordringen. In deze blijdschap om toenemende kracht, deze vreugde aan de toekomstige dingen, dit voor de negentiende eeuw kenmerkend geloof aan de vooruitgang bouwen de mensen zich grote tentoonstellingen, wereld-tentoonstellingen. Op Londen 1851 volgt Parijs 1855. Hier gebruikt men voor het eerst smeedijzer, de meeste stukken zijn nog met de hand bewerkt, de grote hal heeft reeds een overspanning

van 48 meter. Daarna 1867 Parijs, 1876 Philadelphia, 1878 Parijs, 1889 Parijs, 1899 Chicago, 1900 Parijs. Londen in 1851 had 17000 exposanten, Parijs 1889 heeft er 61700. Een wereldtentoonstelling is op 't gebied der ijzerconstructie wat een generale repetitie is voor een kooruitvoering. Zo kan het! Zo doen wij het dus! En in spoorbruggen en stations, die boven de glimmende rails welven openbaren zich nieuwe denkbeelden. Het rondkoepelende ijzergewelf wordt na 1880 vervangen door de vakwerkdragers die het platte zadeldak dragen, steeds wordt het innerlijk spel van krachten verfijnd. Het hoogtepunt van constructie in 1889 te Parijs is de hal der machines, die 115 meter breed is en 45 meter hoog, hoger dan het inwendige van een zeer grote kathedraal. Een ijzerskelet op 20 dragers tekent de ruimte af, nog nooit en nergens was een zaal zò van vergezicht, groots als de hemel boven een vlak land! En geen druk van verpletterende zwaarte ondergaat de toeschouwer, het ontzaggelijk gewelf is in zwevend evenwicht, de dragers, naar beneden toegespitst als de voeten van een balletdanseres, raken nauwelijks het fundament op de bodem. Alle denkbeeld van drager en zuil is verdwenen, alles is welving geworden, een in krachten en spanningen opgeloste koepeling. En van hetzelfde jaar dateert de toren van Eiffel: vele stangen en smalle hangende bruggen (loopgangen als tussen de gondels der latere luchtschepen) en wenteltrappen die lijken op een enorme boor. Schachten reiken van plat-

form tot platform en dikke ijzeren balken schieten opwaarts gebogen in een flauwe lijn als kabels, aan een mast tegen het omvallen bevestigd. En deze toren beheerst Parijs in de tijd dat in Amerika, het latere land der wolkenkrabbers, een huis van elf of twaalf verdiepingen nog het toppunt van constructies is.

De tentoonstellingen in de twintigste eeuw hebben de aard van hun voorgangers verloren. Zij worden beperkt, zij beslaan slechts een deel van het economisch leven, of zij krijgen het karakter van een amusementsbedrijf. Zij verliezen hun glans van het alles-omvattende, zij zijn geen brandpunt meer, geen groeikern. In Londen 1851, in Parijs 1867 en in Philadelphia stonden de kanonnen van Krupp, monsters door het publiek met ontzag aangestaard. In 1889 en 1910 zijn zij er niet meer. Dat is slechts een voorbeeld, maar het heeft algemene gelding; een wereldtentoonstelling is niet meer de plek waar de polsslag van het wereldorganisme voelbaar is. Zij hebben echter hun taak verricht, zij hebben de denkbeelden der constructeurs uitgedragen. De geweldige brug over de Firth of Forth bewijst het, pijlers die lijken op verijzerde heistellingen ruggelings tegen elkaar, en daartussen de bogen, gelijk de bovenzijde van half onder water zijnde hemelhoge wielen; de grote spoorwegstations bewijzen het, ook waar zij beplakt worden met een classicistisch steenfront, en de viaducten die in het dal staan met ranke poten van ijzervakwerk, en zoveel andere bouwwerken.

Ook de warenhuizen bewijzen her, de Au Bon Marché van Boileau en Eiffel en de Printemps van Sédille en de door Jourdain geconstrueerde Samaritaine. De verdiepingen zijn slechts deel van één ruimte. Een brede trap, zigzag zich opwerkend, zweeft schijnbaar tussen dak en begane grond. Balkons steken over de afgrond, afgezet door een hek met sierlijke smeedijzeren krullen, rondom een geribbelde ijzeren pilaar hangt een krans van witte bollen, dat zijn de gaslampen, en boven dat al is het lichtdoorlatend gewelf van vierkante en rechthoekige glasruiten. In deze wereld behoren de plannen van de architect Horeau, die 71 jaar is geworden en nooit een project mocht uitvoeren, hij was gedwongen zich te vergenoegen, zijn leven lang, met dromen van ijzer en doorzichtige ijdelheid. In deze wereld behoort ook het gebouw van de N.V. Paviljoen voor Nijverheid in Amsterdam. Eigenlijk is het Paviljoen een protest, evenals zijn soortgenoten in Frankrijk en Engeland, een protest tegen het karakterloze napeisteren van oude voorbeelden door architecten, die zich tot een bouwmeester verhouden als de decorateur tot een kunstschilder. Met ijzeren letters is dit protest geschreven, tot hoog in de lucht. Mr G.J. Cramp leeft eigenlijk ook uit protest. Dit Paviljoen? Een kast van ijzer, een broeikast, een afzichtelijk ding, zeggen de heren van alle mogelijke academies van schone kunsten. Welnu, zegt Cramp, ik neem dat lelijke ding tot mij, ik trek mij zijn lot aan, gelijk ik mij het lot aantrok van de opera en

van Adolf Meerman. Daarom behoren Mr G.J. Cramp en het Paviljoen bij elkaar.

De heren der kunstacademies hebben in één opzicht gelijk. Het is zeker dat hun zinloze nabootsingen geen schoonheid scheppen, het is ook waar dat de ijzerconstructies het evenmin doen. Zij zijn bewonderenswaardig uit een oogpunt van technische wetenschap, van dit punt echter tot aan het voortbrengsel met schone vormen is nog een stap. Men dweept in navolging van de Saint-Simon met de industrie, men weet nog niet hoe duldeloos de slavernij is van het ding dat naar willekeur herhaalbaar is. Waar is de man, die in zijn constructies nog een andere dan alleen mechanische muziek maakt, die van het ijzer, ja, een hecht en licht krachtenstelsel componeert, maar ook een melodie, een tot metaal gestolde klaviersonate? Men kan dit vragen in 1880, maar ook vijftig jaar later, want de bouwers van beton en staal en glas uit 1930 zijn de wettige erfgenamen van Eiffel en Jourdain.

Er is nog geen schoonheid op de wereldtentoonstellingen. Er zijn vlaggen en wimpels onder de glazen koepels, aan masten hangen tropheeën, van achter een ijzeren console steekt een palm haar gelakte bladeren, een fontein met waterkralen en glinsterend stuifsel van vocht staat onder een ijzeren boog. Maar er is te veel glinstering, als bij een toneelrevue; het front van een hal is versierd met spinnewebben van ijzer, rozetten van ijzer vullen een vlak - zo is het ook met het Paviljoen - maar

alles heeft iets van klatergoud en van zeepbellen en kermiskoepels. De tentoonstelling is een openlucht-décor voor een operette, een uitneembare versiering van verglaasde vliezen en blikken Oosterse tempels, alleen geschikt voor het seizoen in badplaatsen, met of zonder speelbank.

Het Paviljoen is een gedenkteken, een document, zoals een oude eik, overgebleven uit een verdwenen tijdperk. Maar een ding van schoonheid is het niet.

IV

MR Cramp denkt zelden meer aan Argus. Hij laat Meerman zijn gang gaan, met alle gevolgen van dien. Hij denkt ook zelden meer aan de Opera, die na een tijd van kwakkelen de geest geeft. Wel betoont hij grote belangstelling voor alles wat op het toneel van het Paviljoen gebeurt, zowel in de schouwburg- als de concertzaal. De gang van zaken verandert door de benoeming van Mr Cramp in genen dele. Men blijft bij het beproefde recept: verhuren van zaalruimte aan wie er om vraagt, en het Paviljoen ziet na 1894 dezelfde heterogene mensenstoeten door zijn poorten gaan als daarvoor. Mr Cramp houdt zijn huis op de Weteringschans aan. Soms gaat hij voor enkele weken naar zijn woning in Utrecht, de firma Cramp & Van Roon bestaat nog steeds, al krimpen de zaken in. Wanneer Mr Cramp in Amsterdam is doet hij het werk met Utrecht schriftelijk af. In het voor kantoor ingerichte vleugelstuk van het Paviljoen is een werkkamer voor hem ingericht.

Eleonora Duse speelt op een koude Februari-avond 1895 voor een halflege Stadsschouwburg. De gaanderijen gapen als een brede tandeloze mond. Zij is Santuzza in Cavalleria Rusticana. Souverein

in haar illusieloosheid en het zonder enige buitensporigheid gedragen en daardoor zo folterend leed. De matheid van een tot de dood vermoeide. Zij ziet de zaal niet, noch haar lege plekken, zij speelt voor iets achter de zaal, buiten op het Leidscheplein, neen ook niet, voor iets dat achter de horizon moet liggen. Een oneindige treurigheid gaat van haar uit en van haar bewegingen: een enkel gebaar van de hand, een schrede die de plooiën van het lange gewaad doet golven, een buiging van het hoofd met de zware haarwring in de nek.

Intussen verdient Paderewski in Amerika 280.000 dollar per jaar, Melba 200.000 en Sarah Bernhardt 120.000.

Mr Cramp behoorde noch tot de schaarse bezoekers van de voorstelling waarin Eleonora Duse optrad, noch bekommerde hij zich veel om wat kunstenaars in Amerika verdienen.

Behalve de opera voor welke hij zich interesseerde bestond ook de Nederlandse opera 'Van C. van der Linden', voegt iedereen er bij, want sinds 1896 heeft Van der Linden er de leiding, voor eigen rekening en risico. Op 1 September geeft hij voor een stampvolle Stadsschouwburg een voorstelling van Lohengrin. De regie wordt zeer geprezen, de Lohengrin zonder baard of snor van Urlus niet minder, de Telramund van Orelia en de Elsa van mevrouw Engelen-Sewing evenzeer. Amsterdam heeft weer een opera, welke populariteit wedijvert met Daisy Bell en Sina la me los. Mignon, Rigoletto,

Carmen volgen elkaar weer op. Traviata, Faust. Het gezelschap heeft sterren, die jaren later nog niet zijn uitgeblonken: mevrouw Tijssen-Bremerkamp, mevrouw Dirckx-van der Weghe, de heren van der Hoeck, Jean Tijssen, Henri Engelen. Mevrouw Marie Verbruggen viert triomfen als costumière. Wagnerianen en anti-Wagnerianen trekken in periodieken tegen elkander van leer. De heer C. van der Linden (lange haren, knijpbril met koordje, platte boord) componeert geheel in de stijl van Wagner met 'leitmotiven' een opera 'Leiden Ontzet', waarvan 2 October de première gaat. De bladen berichten dat Cosima Wagner in Bozen een smidsgezel ontdekt heeft, die in een mannenkoor zingt en een heldentenor worden kan. Hij wordt naar de 'Wagner Stilschule' in Bayreuth gehaald. Toch blijven sommige mensen beweren dat niemand in het Duits goed kan zingen.

Van de conjunctuur profiteert de heer Saalborn, voorheen regisseur bij de Nederlandse Opera en daarvoor directeur van de Hoogduitse Opera te Rotterdam om een Duits operette- en opera-gezelschap te vormen, dat in de Artis-Schouwburg begint met Der Bettelstudent en een opvoering van de Verkochte Bruid van Smetana aankondigt. Bij de Nederlandse Opera treedt de ster Sigrid Arnoldson op, die ondanks de verhoogde en verdubbelde entree-prijzen vele malen het bordje 'uitverkocht' aan de Schouwburg doet prijken. Nog andere sterren worden naar Nederland gehaald. Men geeft

Hamlet. Ook de Franse Opera blijft Amsterdam trouw: zij vergast de inwoners van de hoofdstad op Samson et Delila. Een en al leven in de operawereld. Jean Tijssen zingt met groot succes in het Frans in Gent, Urlus gaat studeren in Berlijn, mevrouw Engelen-Sewing in Parijs, bij Madama Marchesi! In Januari 1897 geeft de Nederlandse Opera Don Juan, alleen maar om gelegenheid te hebben Francesco d'Andrade als gast te doen optreden. In Juli gaan de heer en mevrouw Engelen naar Berlijn om zich bij een beroemde 'musikprofessor' verder te bekwamen. Jean Tijssen, eerste lyrisch tenor bij de Nederlandse Opera treedt in dienst bij de Franse Opera te 's-Gravenhage als eerste tenor leger en demi-caractère. Der Evangeliemann, Paljas, Het Gouden Kruis. Uit Berlijn komen berichten over het succes van een noviteit, in Augustus opgevoerd: La Boheme, van een zekere Puccini. De Nederlandse Opera neemt Spinelli's A Basso Porto in studie en opent het nieuwe seizoen met Meyerbeers pompeuze l'Africaine.

Leeft Mr Cramp mee met de wederopbloei van het operawezen? Helemaal niet. Hij is nu bijna 55 jaar, wil hij misschien verder een rustig leven hebben, beziggehouden door werkzaamheden die in de baan van het traditionele liggen? Ook niet. Mr Cramp is met zijn intrede in het Paviljoen een tweede leven begonnen, een leven met nog meer gerucht en opschudding dan het vorige.

In 1898 wordt in Amsterdam gearresteerd een

zekere Marien. Men verdenkt hem er van valse aandelen in omloop te hebben gebracht, het gerechtelijk onderzoek zal moeten uitwijzen hoe hij deze aandelen gekregen heeft, misschien heeft hij ze zelf gemaakt. Tevens blijkt dat Marien, voormalig commissionnair in effecten, enkele malen bij Mr Cramp op bezoek geweest is. Dit is voor de justitie aanleiding ook Mr Cramp in verzekerde bewaring te stellen. Men neemt immers reeds jaren aan, dat hij niet zuiver op de graad is? Door Amsterdam vaart een schok. Mr Cramp gearresteerd! Hij wordt er van verdacht samen met een ander onbetrouwbaar individu valse aandelen in omloop te hebben gebracht. Het accent in de zaak valt natuurlijk op Mr Cramp. Dominee Cramp, inmiddels om gezondheidsredenen met emeritaat, leest de berichten in de krant met een bekommerd gezicht; de tantes beleven het schandaal gelukkig niet meer, maar de nichten, in niet minder hooggesloten japonnen dan hun moeders brengen elkaar op theevisites ontsteld de verhalen over. Heel Amsterdam spreekt van het proces Cramp-Marien. Heeft Cramp het gedaan, ja of nee? Voor Marien bestaat niet veel belangstelling. Nog dertig jaar later zullen oudere Amsterdammers weten te vertellen van het proces Cramp-Marien. Men begint het Paviljoen met andere ogen te bezien. Het wordt een nog veel belangwekkender gebouw dan het al was, glad en hoog, als een misdadiger die alle schuld ontkent.

Het personeel van de firma Cramp & Van Roon

in Utrecht beleeft drukke dagen. Depositohouders melden zich in groten getale om hun geld op te vragen. Een run mag men het niet noemen, maar iedere crediteur laat zijn vordering gelden. De firma is echter oer solide, het is zelfs mogelijk de deposito's op termijn in contanten uit te betalen, de firma heeft vlottende middelen genoeg. Maar het bedrijf werkt daarna niet meer. De cliënten, die weggelopen zijn, komen niet meer terug, de zaak ligt droog, zoals dat heet. De firma Cramp & Van Roon is voortaan een lege vennootschap. Zij zal echter nog jaren bestaan, een fossiel, dat door de tijd wordt voortgedragen.

Het proces Cramp-Marien duurt maanden. Tenslotte eindigt het daarmee, dat Mr Cramp wordt vrijgesproken. De door hem met Marien afgesloten transacties waren volkomen toelaatbaar en betroffen aandelen Paviljoen van Nijverheid; Mr Cramp is steeds bezig geweest zijn bezit uit te breiden. Marien wordt veroordeeld tot een gevangenisstraf van drie jaar. Is Mr Cramp nu van alle blaam gezuiverd? Geensdeels. Ten eerste is hij met de rechter in aanraking geweest, hij is een getekende, de burgerman zegt: 'er zal wel iets van aan zijn geweest'. De woordkeus van het vonnis versterkt hem in deze opvatting: het parket verklaart dat niemand het zal verwijten tot vervolging der heren Marien en Cramp te zijn overgegaan. Hoewel Mr Cramp wordt vrijgesproken deelt het Hof mede niet van zijn onschuld overtuigd te zijn. En de verdediger heeft

in zijn pleidooi moeten toegeven dat zijn geachte cliënt de schijn tegen zich had, ja dat hij zelfs in het verleden zo onvoorzichtig geweest was zijn naam te verbinden met minder nobele affaires.

Zover is het dus al gekomen. Zover heeft zich de breuk tussen Mr Cramp en de maatschappij reeds voltrokken. Alle verdenkingen en geruchten hebben een onmiskenbare betekenis gekregen door het juridisch oordeel, een stevige ondergrond, officiële bevestiging. Toenemend wantrouwen bij de mensen, toenemende verbittering bij de man die zich tegenover hen stelt. Waarin vond dat alles zijn oorzaak? In spookbeelden, in angsten en woede om een verleden dat uit het geheugen is teruggezonken in een vormeloze oertoestand. Ontastbare dingen hebben deze vijandschap bewerkt.

Het leven van Mr Cramp wordt een doorlopende ‘kwestie Cramp’. Niets geeft beter weer een sfeer van gewapende vrede, afgewisseld met openlijke vijandigheden dan dit woord: kwestie. Conferenties die niet leiden tot overeenstemming, speldeprikken, over en weer heftige incidenten, nutteloos overleg: dat alles is het gevolg van een ‘kwestie’. Kwesties ontstaan alleen daar waar kemphanen zijn. Een kwestie is altijd klein gedoe en in het woord klinkt zowel de minachting door als de spot met gekrenkte ijdelheid.

Soms dringt een teken van deze strijd tot de buitenwereld door. Zo bijvoorbeeld dit krantenbericht van Maart 1901:

‘Naar wij vernemen is door Mr Cramp een klacht ingediend tegen de officier van Justitie te Amsterdam, aangezien deze bij een door de rechter-commissaris gelaste huiszoeking ten kantore van Mr J.G. Cramp zonder zich te storen aan zijn protest eigenmachtig de papieren en boeken in een kluiskamer en een wachtkamer doorzocht, terwijl de rechter-commissaris elders bezig was. Dit heeft Mr J.G. Cramp belet beide huiszoeking doende ambtenaren in het oog te houden, waardoor dus in strijd met de wet werd gehandeld.’

Uit dit bericht blijkt, dat Mr Cramp met de Justitie op gespannen voet leeft. Over de klacht wordt overigens niets meer vernomen. Vermoedelijk niet-ontvankelijk verklaard. Zij tekent echter de verhoudingen: ten kantore van Mr Cramp, behorende tot wat men achtenswaardige lieden noemt, mensen van stand en onbesproken gedrag en aanzien, mensen waaruit kerkvoogden worden gekozen en waaruit notarissen ontstaan, mensen die vermaagschapt zijn aan patriciërs geslachten: bij iemand uit zulke kringen afkomstig doet de Justitie huiszoeking als bij een ordinaire falsaris, die in de boeken knoeide.

Nergens blijkt dat Mr Cramp het gebeurde in zijn volle omvang beseft. Hij is woedend, omdat men hem dwarszit, maar niet ontzet, of in zijn wezen aangegrepen. Hij gedraagt zich alsof de peren uit zijn boomgaard waren gestolen: hij dient een klacht in, hij roept er een politie-agent bij. Dat stelt

de mensen weer voor een raadsel: wat is hij toch voor iemand? Misschien toch wel de schurk met het steenkoude hart, waar velen hem al voor houden. Een brutale oplichter, die zich beroept op de wet, welker mazen niet klein genoeg zijn om hem te vangen zou niet anders hebben gehandeld.

Op een dag krijgt Mr Cramp bezoek van Adolf Meerman.

‘Ik heb een idee’, zegt hij ‘U moet U kandidaat stellen voor de Tweede Kamer! U is iemand die in de volksvertegenwoordiging behoort. Er moet een frisse wind gaan waaien in de politiek, er moeten mensen van formaat gaan meedoen! U, meneer Cramp, bent daarvoor een ideale figuur!’

‘De Tweede Kamer!’ zegt Cramp nadenkend, niet onwelwillend.

‘Zonder twijfel. U heeft bewezen dat de zaak van het algemeen belang U ter harte gaat. U zult leiding kunnen geven. U hebt bekwaamheden. U bent het verplicht aan Uzelf en aan de gemeenschap!’

‘Ik zal er over denken,’ antwoordt Mr Cramp.

Vijf maanden na de huiszoeking staat hij op het podium van de concertzaal in het Paviljoen. Hij spreekt voor de kiezers van district IV. Het comité dat hem kandidaat gesteld heeft zit aan de met groen laken bedekte tafel voor het orgel, de pijpen blinken in het licht. De zaal is vol, iedereen wil dat meemaken. Mr Cramp, van het proces Cramp-Marien, is kandidaat voor de Tweede Kamer! Op de stroobiljetten is Mr Cramp aangekondigd als

de beschermer van de stichting van Dr d'Espina, de man die de opera heeft mogelijk gemaakt en die het kunstleven bevordert.

Mr Cramp improviseert. Hij is een goed verteller in kleine kring als hij in zijn humeur is, nu blijkt dat hij ook een zaal kan boeien. Hij springt van de hak op de tak. Het ene onderwerp na het andere passeert de revue: de vrijhandel, de positie der arbeiders, het muziekleven, de beurs, de toestand van het leger, de straatverlichting, de spoorwegen, kustforten, pacificatie van Atjeh, demping van grachten. Hij vlecht grappen in zijn betoog. Zijn toehoorders zijn een en al aandacht. Eindelijk zegt Mr Cramp:

‘Het is U natuurlijk bekend dat ik enige jaren geleden betrokken geweest ben in een proces. Ik was er in betrokken, zeg ik. Dat is het juiste woord. Men heeft er mij ingesleept, ik had part noch deel aan deze zaak. Door laster, door jalouzie, door de haat mijner eigen familie, door bedreigingen en verdachtmakingen ben ik ten onrechte gearresteerd. In de preventieve hechtenis ben ik in strijd met de wet op onwaardige wijze behandeld. Men heeft mij moeten vrijspreken. Dat was voor mij geen wonder. Ik was onschuldig. Maar er is een smet op mijn naam geworpen. Mijn democratische beginselen hebben mij in strijd gebracht met mijn eigen stand. Mijn verkiezing geldt een strijd voor het recht, mijn verkiezing is een daad van rechtvaardigheid!’

Op dat ogenblik springt een in de zaal verdwaalde hond de trap naar het podium op, snuffelt langs

de benen van de spreker en zet zich rustig aan zijn voeten neer.

‘U ziet het,’ besluit Mr Cramp theatraal, ‘een hond is bekend om zijn instinct. De mens, bij wie dieren zich veilig weten kan niet zo slecht zijn als men hem afschildert.’

Er gaat gelach op. De vergadering wordt gesloten. De mensen gaan voldaan weg. De avond was een succes, behalve in politiek opzicht. Een Amsterdams blad schrijft de volgende dag van een café-chantant-voorstelling. Onnodig te zeggen dat het eerstvolgend nummer van Argus voor bijna de helft is gewijd aan de candidatuur-Cramp.

Uit de tijd omstreeks de oprichting van de Opera dateert een deelneming van Mr Cramp bij een krant, Het Bericht. Het Bericht was een noodlijdend orgaan met nog geen tienduizend abonnés. Een nieuwe directeur zag mogelijkheden in 't blad als hij de beschikking kreeg over geld. Door middel van de Opera kwam hij in aanraking met Mr Cramp die vrijgevig *f* 100.000 ter beschikking stelde in ruil voor aandelen. Sindsdien heeft Mr Cramp niet meer naar het blad omgezien, hij streek alleen regelmatig het dividend op. Want Het Bericht werd een krant van betekenis. Na vijf jaar was het aantal abonnés verdrievoudigd. Toen richtte Mr Cramp Argus op. De hoofdredacteur van Het Bericht zag met verbazing en ongerustheid de gang van zaken bij het weekblad aan. Het zou toch niet in de bedoeling liggen zijn krant in dezelfde richting te stuwen?

Gelukkig bleek daarvan niets. Mr Cramp scheen het bestaan van Het Bericht vergeten te zijn, ook toen hij president-commissaris van het Paviljoen geworden was. Toch was hij practisch eigenaar van het blad, een feit intussen dat de hoofdredacteur met veel omzichtigheid en beleid voor de buitenwereld verborgen had gehouden.

De dag, volgende op die van de verkiezingsvergadering echter brengt Mr Cramp de hoofdredacteur van Het Bericht een bezoek. Hij wil dat het blad een campagne voert ten behoeve van zijn candidatuur. De hoofdredacteur, hoewel hevig geschrokken, durft niet ronduit te weigeren. Hij tracht te plooiën en tijd te winnen en spreekt van de traditie van het blad. Nooit heeft Het Bericht zich gebonden aan een bepaalde partij of persoon. Objectieve nieuwsdienst. Publieke opinie slechts beïnvloeden in algemene zin. Standpunt dat zakelijk juist is gebleken. Het Bericht wordt veel gelezen. Hebben wij niet altijd al gepropageerd wat Mr Cramp nu wil? Wij mogen geen standpunt in detailkwesties innemen. Speling voor andersdenkenden. Enzovoorts.

Dat is Mr Cramp niet naar de zin. De zaak dringt, zij gedooft geen uitstel.

‘U probeert mij aan het lijntje te houden,’ zegt Mr Cramp ‘Ik heb nu een uur met U gepraat, U weet wat ik wil. Zanik niet langer en geef mij antwoord: wilt U mijn candidatuur steunen, ja of neen!’

De man van de krant antwoordt koel: 'Ik kan tot mijn spijt niet aan Uw verzoek voldoen.'

De volgende morgen ontbiedt Mr Cramp de directeur van Het Bericht bij zich, legt hem de zaak uit en eist de benoeming van een nieuwe hoofdredacteur. De directeur begint:

'Maar dat is.....'

Mr Cramp valt hem ongeduldig in de rede:

'U heeft de keus. Of U vervangt hem door iemand die mijn candidatuur steunt of U roept een vergadering van aandeelhouders bijeen, dat wil zeggen ik draag U op dat te doen, als grootste aandeelhouder, die het besluit zal nemen de krant te liquideren.'

De directeur vraagt vier-en-twintig uur bedenktijd. Mr Cramp staat dit verzoek toe.

Gelukkig voor Het Bericht doet zich plotseling een nieuw geval voor. Een veelgelezen Rotterdams blad bevat des avonds een stuk over de naderende verkiezingen, in hetwelk de volgende passage voorkomt:

'Ten aanzien van Mr G.J. Cramp, advocaat en commissionair, naar hij zich nog steeds noemt, en, naar wij er vrijmoedig bij voegen, hoogleraar in de faculteit der ondeugd en alle kwade praktijken - zoals de officier van justitie hem noemde tijdens het bekende proces Cramp-Marien, dat ieder zich nog wel herinneren zal - wij herhalen: ten aanzien van Mr G.J. Cramp, thans de gelukkige candidaat voor de Tweede Kamer moet

het ons van het hart, dat naar alle waarschijnlijkheid althans, vertegenwoordigers der Staten-Generaal niet in een strafgevangenis thuis horen. De meest volstrekte zekerheid bestaat echter in elk geval hierover dat zij die in een strafgevangenis thuishoren niet in de Staten-Generaal zitting mogen nemen.’

Mr Cramp staat in vuur en vlam. Hij schrijft een brief van protest, die genegeerd wordt. Hij dient een aanklacht in. De justitie is gedwongen op te treden, want zij heeft destijds verklaard dat Cramp niets ten laste kan worden gelegd. Er volgt een proces. Mr Cramp heeft één gulden schadevergoeding geeist. Het gaat hem om een principiële beslissing. ‘De schade is toch niet in geld uit te drukken,’ schrijft hij in een pamflet uitgegeven door het comité dat voor zijn verkiezing ijvert ‘Met geen honderdduizenden is goed te maken wat mij aangedaan is, en dat te meer waar in Amsterdam het uitgestrooide zaad van de laster welig is opgeschoten.’

Alweer een kwestie-Cramp dus. Het Bericht bevat de volgende dag een hoofdartikel, dat in algemene bewoordingen waarschuwt tegen verdachtmakingen als wapen in de politieke strijd. De directeur hoopt daarmee het gevaar te bezweren, dat zijn blad nog steeds boven het hoofd hangt. Mr Cramp, bovendien afgeleid door zijn proces, laat de zaak met Het Bericht verder rusten. De directeur wrijft zich in de handen over zijn tactisch optreden. Kort daarop verneemt Cramp met voldoening, dat de

schrijver van het gewraakte artikel is veroordeeld tot *f*25 boete subsidair 10 dagen hechtenis.

De mens is geschapen naar Gods beeld, aldus het boek Genesis. Men zou het niet zeggen. Daar ligt Amsterdam met een netwerk van grachten en straten en stegen, laag en donker onder de geweldige hemel. Het Paviljoen staat aan een plein, het is een groot gebouw, het verheft zich als een toren en hoe nietig is het van boven gezien, vanuit de hoge hemel. En in de straten bewegen zich mensen, bedrijvig en druk, zij hebben hun zorgen en moeilijkheden en vooral hun belangen, waarvoor zij zich opblazen, hun politiek en hun processen en hun tactische overwinningen en hun nederlagen.

Verwijder U uit het gedruis en uit de steden, sta in de nacht op het land, onder de sterren bij het water, in de zwijgende grootheid van het heelal. Wat zijn mensen dan klein; en al wat zij doen en bedenken is nietig.

V

Mr Cramp wordt niet gekozen tot lid van de Tweede Kamer. De vijanden hebben gezegevierd.

Mr Cramp is nu 63 jaar. Hij doet nog een tegenzet. Hij stelt de zalen van het Paviljoen beschikbaar voor vergaderingen van arbeiders en vakverenigingen. Allerwege bestrijdt men het opkomend socialisme. Zijn leiders stoten bij autoriteiten en politie op onwil en afkeer; voor oproerkraaiers stelt niemand ruimte beschikbaar, waar zij samenkomsten kunnen houden.

Niet aldus Mr Cramp. 'Ik draag de arbeidersbeweging een goed hart toe,' pleegt hij te zeggen. Hij tart zijn verleden, zijn geslacht, zijn familie die met hem gebroken heeft. 'Ik, Cramp, die mijn tijd begrijp, ik stel de grote zaal van het Paviljoen beschikbaar voor socialistische demonstraties.' En dan is daar nog de vleier Meerman, die om hem heen kruipt en kwispelstaart als een bange hond en Meerman zegt: 'Wat bent U groot, mijnheer Cramp, wat bent U een democratisch mens!' En de tweede Cramp, die in de eerste verborgen zit, zo diep dat hij niet te zien is, komt overeind en glimlacht gestreeld en zegt: 'Je hebt gelijk, Meerman, ik bèn zo, ik ben in tegenstelling tot wat men van mij zegt,

ruim van hart en grootmoedig, ik ben een democraat! Zag iedereen dat maar!'

En daarop, nog in het jaar 1901, laat Mr Cramp zijn koffers pakken en vertrekt naar het buitenland, voor onbepaalde tijd.

De wereldpolitiek is een netwerk van verdragen en stilzwijgende afspraken. De lijnen daarvan worden gevormd door de reisroutes van diplomaten en het handelsverkeer. Hier en daar bevinden zich knooppunten, waar veel draden samenkomen. Dat waren voorheen de Amsterdamse regentpaleizen, die zich naast de bomen spiegelden in een gracht. Dat waren de grijze barok van Wenen en de roccoco-tuinen van Versailles, met groene gazons en marmer.

Na 1900 lopen de draden anders. Zij zijn ook veel langer geworden en gaan zowel over de gigantische zwarte en witte bergketenen van werelddelen als over de woestijnen van het Aziatisch binnenland. Zij lopen van de witte kolonnades van het Washingtonse kapitol naar de deur van Downingstreet 10 te Londen. Vandaar weer naar de glanzende parketvloeren in het Winterpaleis aan de bevroren Newa, naar de militaire drukte van de Duitse generale staf met zijn epauletten, glimmende laarzen en gerinkel van sporen, en naar een Japans keizerlijk paviljoen in een tuin met veel schaduw.

En overal zijn plekken, waar de draden gevaar

lopen. Gevaarlijk zijn de pagina's van een periodiek, waarin staat: 'Weg met Frankrijk.' Gevaarlijk zijn de pagina's van de nieuwe Duitse bewapeningswetten. De bergflanken van Tibet en Afganistan vormen de wrijvingsvlakken tussen Engeland en het Tsarenrijk. En de entente cordiale tussen Parijs en Londen is een veel te lange lijn om niet kwetsbaar te zijn voor een aanval uit Potsdam. Soms knappen de draden af.

In de nacht van 9. Februari 1904 dreunen ontploffingen in de haven van Port-Arthur. Het silhouet van een kantelend pantserschip is zichtbaar, en men kan bij het schijnsel van vlammen snelle torpedoboten waarnemen, laag op het water. Een deel van de Russische vloot is door de Japanners vernield. Het overblijvende doet een uitval, die mislukt. De Oostzeevloot zal te hulp komen. Zij maakt een tocht om de halve wereld. Een demonstratie die uitloopt op een niet voorzien effect. In de straat van Tsjoesjima wacht de Japanse admiraal Togo. Een grauwe scheepsbuik schokt op en zakt langzaam in de golven. Pantsertorens hellen over, een kruiser wentelt walmend weg in het water. De nacht komt, de beschermende nacht, een barmhartigheid der natuur, die met de mensen meer medelijden heeft dan zichzelf. De volgende dag wordt het gevecht hervat. Als de avond valt heeft Rusland geen vloot meer.

De oorlog kost Japan een paar milliard, een bedrag negenmaal zoveel als de staatsinkomsten van 1903. Het geld was grotendeels van het buitenland

geleend tegen een hoge rente. Het moet worden terugbetaald. Dat is veel erger dan de duizenden doden, die voor de verdedigingswerken van Port-Arthur zijn gevallen. Overvloedige geboorten maken het verlies aan mensen veel sneller goed dan dat aan geld. De belastingen in Japan zijn zwaar en drukken op het volk als de bepakking op de soldaat. De lonen zijn laag, er is geen Zondagsrust, een werktijd van 14 uur is normaal.

Intussen heeft Mr Cramp zich te Spa gevestigd. De herfstbladeren ritselen tegen het glas van het Paviljoen, in de ijzeren roosters van de gevels waait de sneeuw op, de koepel staat donker in de paarlemoeren voorjaarshemel. Mr Cramp komt niet terug. Van Spa trekt hij naar Menton. Drie weken van het jaar vertoeft hij in Amsterdam, in de overige doet hij de zaken schriftelijk af, vanuit Wiesbaden, of Nice of Parijs, of Monte Carlo.

In Monte Carlo blijft hij lang. De winkelatalages zijn prachtig. Overal kant, goud, zijde en sieraden. Overal dure bloemen, fruit, vis, kostbare toiletten en kostbare schotels. Hier is alles in overvloed, zon en geld. Het geld heeft de aarde vruchtbaar gemaakt, en de zon scheen aan alles wasdom te geven. De vegetatie is weelderig, de zeelucht goed doorzond en de wind speels. Maar veel geld maakt evenals te veel water van de aarde een moeras. Hier is een onzichtbaar moeras - het bestaat uit rampzalige zielen en door overbeschaving verslaptte zenuwen - maar er stijgen niettemin dampen uit op,

die de mensen koortsig maken. Nergens evenwicht, men lacht of schreit, men wint aan de speeltafel veel of verliest veel.

De jaren verlopen. Japan is met Rusland weer goede maatjes geworden; het krijgt de vrije hand in Korea en laat de Russen in Buiten-Mongolië doen wat zij willen. Korea heeft ijzer, rijst, kolen, katoen. En de eerste wereldoorlog zal Japan hogerop helpen en financieel onafhankelijk maken. Zover is het echter nog niet, al kondigt hij zich aan. De 19de eeuwse strijd om het beginsel zwaarder dan de lucht of niet is geëindigd met een overwinning van beide partijen. Zeppelin heeft zijn luchtschepen geconstrueerd. De eerste verging door slecht weer. In hetzelfde jaar vestigde Wilbur Wright het hoogterecord voor vliegmachines op 90 meter. Een 'volksspende' in Duitsland maakte de bouw van een nieuw luchtschip mogelijk. De tweede Zeppelin vaart in 1909 van het Bodenmeer naar München, Bleriot maakt de eerste vlucht over zee. De hoogterecords veranderen elk jaar. De Zwitser Bider vliegt over de blinkende top van de Jungfrau, de Fransman Fourney legt meer dan 1000 kilometer aan één stuk af. De beste machines zullen over twee of drie jaren een snelheid van 225 kilometer per uur bereiken.

Mr Cramp begint voor Amsterdam een herinnering te worden. Men zal eerlang zijn doodsbericht wel vernemen. Soms komt iemand langs het Paviljoen en zegt tegen zijn vriend: 'Weet je nog wel,

het proces Cramp-Marien? En dat we hier toen nog voor een verkiezingsvergadering zijn geweest.’

Het Paviljoen blijft. Mr Cramp zit onder de palmen op een terras, vanwaar hij beneden zich de zee ziet golven. Een grijs, mager man, met tanige huid, eenzelve. Of hij dineert in een hotel op zijn kamers, terwijl het geraas van omnibussen en wagens en mensen van de boulevard tot zijn vensters stijgt. Of hij bestijgt de met rood fluweel gecapitonneerde treincoupé die men voor hem heeft gereserveerd. Zelden heeft hij gezelschap.

In het leven van 't Paviljoen gebeurt weinig. Buiten glaswanden en ijzeren rondingen, binnen een kleurig ballet, een beweeglijk perk van bonte bloemen op het podium, of het gedrentel van kijkers op een expositie. De aanblik van al deze dingen is elke Amsterdammer vertrouwd. Minder bekend evenwel is een ander aspect en wel het financiële. Het Paviljoen heeft eigenlijk een masker van glas en ijzer. Daarachter is een gelaat verborgen, een gelaat van cijfers, het heet: de kapitaalsstructuur. Gelijc een gelaat bij nauwkeurig toezien vele dingen openbaart, zo leest de deskundige in de kapitaalsstructuur de eigenaardigheden der N.V. Paviljoen voor Nijverheid.

Daar is om te beginnen het maatschappelijk kapitaal. Het bedroeg in de tijd van Dr d'Espina één millioen gulden en thans staat nòg op de balans: f 1 millioen. Toch hebben er wijzigingen plaats

gehad. Tegen het einde der tachtiger jaren is de directie tot een afstempeling der aandelen overgegaan, de koers schommelde meestal tussen 80 en 90, een percentage van 84 leek een redelijke grondslag te vormen om het bedrijf verder te voeren. De aandeelhouders, voor de keus tussen een stuk van *f*1000 in een ongezonde onderneming of een stuk van *f*840 in een maatschappij waar schoon schip gemaakt is, kozen het laatste. Zo bedroeg het kapitaal een aantal jaren *f*840.000. Mr Cramp echter heeft het weer verhoogd tot *f*1 miljoen. Hij vond het noodzakelijk te laten drukken 160 aandelen van *f*1000, die voor 3% voorkeur zouden genieten bij winstverdeling en daarna met de overige aandelen gelijk zouden opdelen in het dividend. Had Mr Cramp nieuwe mogelijkheden gezien? Zullen betere tijden voor het Paviljoen aanbreken? Zal het voetgeschuifel der mensen en het geruis van de stemmen in de zaal worden getransformeerd tot de rinkeling van veel muntgeld? De aandeelhouders hebben in 1888 voor het laatst dividend gekregen. Zij hebben elk jaar gehoopt, dat dividendbewijs nummer 14 zou betaalbaar gesteld worden. IJdele verwachting. Dividendbewijs nummer 14 blijft bevestigd aan de stukken, het reist mee door de negentiger jaren langs de struisveren op de brede dameshoeden van het fin-de-siecle en de eerste romans van Couperus, langs de huizen der arbeiders waar een zeiltje op tafel ligt, langs de kerken in welker consistoriekamers de predikant tot zijn ouderlingen

zegt: laat ons bidden, langs de menigte die host bij het rose licht van lampions op een oranje-feest. En in 1907 is dividendbewijs nummer 14 nog steeds niet afgeknipt. Het was bestemd om niet ouder te worden dan één jaar. Sommige zijner voorgangers zijn òòk ouder geworden dan één jaar, drie, vier jaar. Maar nummer 14 spant de kroon. Een leeftijd van bijna twee decennia.

Waarom zijn de preferente aandelen in het leven geroepen? Waarom deze blik in het financiële land van belofte als niemand er zal binnengaan? Misschien uit overdreven voorzorg van Mr Cramp. Hij is toch jurist, kenner der wetten? Misschien wilde hij in een blinde drang naar volledigheid geen enkel geval onvoorzien laten. De daad van een wantrouwend mens, gedekt tegen alle kansen, berekenend. Gaan berekening en wantrouwen niet hand in hand?

De preferente aandelen rusten in elk geval nog in de kluis van de N.V. Paviljoen. Zij zijn nog niet uitgegeven. Op de balans staat wel trots: maatschappelijk kapitaal f1 miljoen, maar in het debet komt voor de post: niet uitgegeven aandelen f160.000. Met andere woorden: het werkelijk kapitaal is nog steeds niet meer dan f840.000. Maak U geen illusies: het dividend komt niet terug. Daarvan is nu wel iedereen overtuigd. En de koers der aandelen bewijst het: hoogste notering tussen 1900 en 1907 is 16 geweest, laagste 9.

Intussen, dingen als deze komen bij meer maat-

schappijen voor. Wat trekt dan in de kapitalisatie van de N.V. Paviljoen de aandacht in het bijzonder?

De tweede post in het credit van de balans luidt: 3% obligaties werkelijke schuld f203-000. Deze effecten hebben hun bestaan te danken aan het vindingrijke brein van de directie in 1880. Toen met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid kon worden vastgesteld dat er van dividend voorlopig geen sprake zou zijn heeft men om de aandeelhouders tegemoet te komen hun dividendbewijzen omgeruild tegen wat de directie noemde obligaties uitgestelde schuld. Zij waren nominaal f200 groot, en door loting zouden er jaarlijks 60 worden omgezet in 3% obligaties werkelijke schuld. De houders krijgen een stuk papier, waarop het cijfer 200 staat, maar het lot zal bepalen of dit stuk waarde krijgt. Zo wordt de schuld van de N.V. Paviljoen elk jaar f12.000 groter, waarvan dan in mindering gebracht moet worden het aantal obligaties dat regelmatig in October à pari wordt uitgeloot. Dit bedrag is echter niet groot, de geldelijke toestand van de N.V. is veel te ongunstig dan dat zij met ruime hand haar schulden zou kunnen afdoen.

Solide financiers halen hiervoor hun neus op. Wie alleen aan geld kan komen met behulp van ordinaire gokkerij is een kermiskapitalist. Zij vergeten natuurlijk dat niemand een aandeel neemt zonder te rekenen met inkomsten. Alleen heeft de gokkerij hier mooiere namen: dragen van risico in

verband met sociale vooruitgang, pioniersgeest die voortleeft en dergelijke. Maar met gefronste wenkbrauwen kijken de mannen der florerende ondernemingen naar de N.V. Paviljoen, dat met kunsten vliegwerk tracht het hoofd boven water te houden. Want de 3% obligaties werkelijke schuld zijn niet de enige kapitaalspost waarbij de loterij zo duidelijk achter de tralies der kasboeklijnen zichtbaar is. De balans, nuchter als een goederenlijst bij de uitverkoop, vermeldt verder: premielening van 1870 f 1.149.000.

Deze premielening was oorspronkelijk groot 2 miljoen. Het Paviljoen had geld nodig, de directie kon er niet aan denken aandelen uit te geven. Obligaties zou men hebben kunnen plaatsen als zij veel rente garandeerden, maar dat legt op een bedrijf zware lasten. Een premielening bood hier uitkomst, in 8000 series elk van 25 niet-rentedragende obligaties nominaal groot f10. Dit is toch niet veel, is het wel? Tien gulden! Wie zou niet graag zulk een premie-obligatie willen hebben als hij weet, dat hij op 1 April van elk jaar de kans loopt f10.000 te ontvangen en zo niet, dan is hij misschien de gelukkige die f2000 ontvangt, en dan kan hij nog bij de vier mensen zijn die f500 krijgen, of anders een van hen die f200 incasseren, en dan bestaat ook nog de mogelijkheid dat hij een van de tien is die f100, of één van de 122 die f56, of een van de 608 die f46 in de wacht slepen. En valt er op zijn obligatie geen lot, dan krijgt hij bij uitloting zijn

10 gulden terug, en dat betekent toch in elk geval een winst van *f*3.50, want de N.V. Paviljoen heeft de premie-obligaties van 10 gulden geplaatst tegen *f*6.50. Zo gering was de lust bij het publiek om geld in het Paviljoen te steken. Men wilde het gebouw wel gaan zien en er luisteren naar de operettes en er over praten, bewonderend of in afkeurende zin, maar men wilde er zijn geld niet aan toevertrouwen. Daar waren lokmiddelen voor nodig. Hier heeft U een ding van *f*10 en U hoeft er maar *f*6.50 voor te betalen. En denk eens: misschien valt het lot van *f*10.000 op Uw stuk!

Behalve de uitloting in April heeft ook een jaarlijkse uitloting in October plaats. Zij is meer bescheiden van formaat dan de eerste. Hoofdprijs slechts *f*2000, verder 3 van 500, 4 van 200, 12 van 100, 142 van 56 en 238 van 46 gulden. Elk jaar dus 1150 gelukkigen. Tweemaal per jaar worden de kranten begerig geraadpleegd voor de nummers Loten Paviljoen - zo heten zij in de wandeling - op welke een prijs gevallen is. De Loten Paviljoen trekken evenals het dividendbewijs nummer 14 de jaren door. Maar zij vormen een vrolijker en bonter gezelschap. Men ziet er niets dan opgewekte gezichten en de wimpeltjes van plezier en pretjes, van station naar station. Men is vertrokken bij het geweervuur en de kanonnades van de slag bij Sedan en toen de straten in Parijs rookten van de burgeroorlog. Men is gereden langs de boekwinkels waarin de eerste nummers van de Nieuwe Gids lagen, en

langs de kleurengloed op de schilderijen van Van Gogh. Wat een raar perspectief, een gymnasiast doet het beter, zeggen waanwijze critici. Tussen Frankrijk en Engeland ontstaat spanning, het incident van Faszoda houdt de gemoederen bezig, men spreekt van oorlog. Italië begint zijn avontuur in Abessynië en betreurt de doden van de slag bij Adowa. Een gewapende Boer, patronengordel over de borst, springt van zijn paard en kruipt de helling van een heuvel op, in de lucht bersten de lydietbommen uiteen. De grote spoorwegstaking in Nederland van 1903, in het Paviljoen zijn soldaten ingekwartierd. Jaar na jaar verschijnt op de kalenders, de Loten Paviljoen blijven evenveel gevraagd als 37 jaar geleden. De cijfers bevestigen dat. Hoogste koers in 1895, 1900, 1905 en 1907 achtereenvolgens 127, 173, 178 en 192. Laagste 113, 158, 157 en 140. Het jaar 1907 vertoont het grootste verschil tussen hoogste en laagste koersen. In dat jaar is wild gespeculeerd op de beurs, op de bankierskantoren en in de woonhuizen, er heeft ook een instorting plaatsgehad, de beruchte crisis van 1907, natuurlijk hebben de Loten Paviljoen daarvan de invloed ondergaan, maar meer is het ook niet geweest. Laagste koers 140! Wat zegt dat tegenover de fondsen, die afbrokkelen van 300 of 500 tot 80, 60, 40, 10!

De houders der premieobligaties kunnen gerust zijn. Zij hebben een bezit, dat zij dadelijk kunnen verkopen en bovendien is voor de premielening een

speciaal waarborgfonds beschikbaar. Het staat onder beheer van een commissie van bankiers en is gedeponereerd bij de Nederlandse Bank. Mocht de N.V. Paviljoen geen geld blijken te hebben om de premieloten uit te betalen, dan kan het waarborgfonds worden aangesproken. Voor de N.V. Paviljoen is deze regeling eigenlijk niet fraai. Alsof een echtgenoot bij huwelijksvoorwaarden verplicht is zijn salaris ergens te deponeren waar zijn vrouw zeker mag zijn het in handen te krijgen. Om dergelijke redeneringen van prestige bekreunen de lotenhouders zich echter niet. Vermoedelijk weten zij niet eens hoe het waarborgfonds is samengesteld, dat in hun belang werkt. Het bestaat uit solide buitenlandse fondsen. Amerikaanse spoorwegobligaties, St. Louis Southwestern, Chicago & Erie Railroad, Union Pacific, Manitoba Southwestern. Wie ziet niet de zware locomotieven, kolossen met vele raderen, hoog opgebouwd en gedrongen als de kop van een buffel, en de lijnen der rails in de dorre prairiën, en de lange rij wagens, die zich windt langs de hellingen van 't gebergte? En bij de dollar staat de florijn, 5% Keizerin Elisabeth Spoor en andere Oostenrijkse fondsen en zij vertegenwoordigen in het waarborgfonds der premielening N.V. Paviljoen de Donau-Monarchie, en Weenen, de stad der Habsburgers met hun stijve etiquette en hun drama van Mayerling waar de kroonprins zijn beminde doodde en daarna zichzelf, en van het sentiment in de sexten der walsen. En nog meer: Rus-

sische spoorwegfondsen, Koersk-Charkof-Azof-lijn, Rjasan-Oeralsk, schoeisel van boomschors en Byzantijnse koepels. En stukken der Zuid-Italiaanse Spoorwegen: het wilde landschap van Calabrië en de geschutpoorten van een kruiser die naar Tarente vaart: in het waarborgfonds klinkt een papieren echo uit vele delen der wereld. Totale waarde, nagerekend in Nederlands geld bijna acht ton.

En nog is hiermee het onderwerp der kapitalisatie niet geheel behandeld. Want de balans vermeldt een vierde post: hypothecaire geldlening f225.000. Dat is het restant van de oorspronkelijke lening van f800.000, reeds aangegaan toen het Paviljoen een jaar oud was. Als laatste punt dient genoemd te worden, het bestaan van bijna 3000 actions de jouissance. Zij dateren uit het eerste decennium der maatschappij, die twee geldleningen had aangegaan tegen voorwaarden die de bedrijfsresultaten zeer drukten. Een bekend financier uit de kring van mensen, die Dr d'Espina om zich heen had verzameld bleek bereid het geld tot aflossing dezer leningen te verschaffen als men hem met actions de jouissance wilde betalen. Deze stukken zijn geen aandeel in het kapitaal, hebben dus ook geen nominale waarde en geven alleen recht op een percentage van de winst, als die er tenminste is. Uit dit laatste vloeit voort, dat van deze actions niemand ooit iets merkt. Slechts de formulering van het artikel betreffende de winstverdeling in de statuten der N.V. Paviljoen houdt de herinnering aan

hun bestaan levend. Daar staat dat van de winst van het bedrijf de helft ten goede komt aan houders van preferente en gewone aandelen en de andere helft aan houders der actions de jouissance. Dit artikel is een gebaar, meer niet. Wie denkt nog aan winst en dividend bij de N.V. Paviljoen? Onwezenlijk zijn deze woorden en hoewel het Paviljoen van ijzer is moet men toch denken aan ijle, ongrijpbare dingen. Niemand heeft op het Paviljoen eigenlijk vat. Zijn kapitalisatie is wonderlijk en grillig en past niet in het gebruikelijke kader. Het Paviljoen is onmaatschappelijk, gelijk zijn president-commissaris, Mr G.J. Cramp.

VI

MR Cramp doet altijd wat men niet verwacht. Men rekende er op, dat hij aan de Rivièra of elders buiten Nederland zou sterven. In October 1910 zendt hij van Brussel uit orders om kamers in het Paviljoen voor hem in orde te maken, een slaapkamer, en een werkkamer naast een woonkamer. Vanuit de verte regelt hij alles. Meubilair is daar en daar, aldus opstellen, zorg voor twee brandkasten, naast zijn bed wil hij er ook een. Twee weken later komt hij zelf, een man van 72 jaar, benige slapen, dun grijs haar. Hij is niet veel veranderd, zegt men, vooral zijn ogen niet, waakzame ogen zonder hartelijkheid.

Mr Cramp brengt na zijn terugkeer geen bezoeken, hij ontvangt ze ook niet, wel zeggen de mensen: 'Kijk, mijnheer Cramp is er weer, ik heb hem gezien,' maar dat is bedoeld zoals men praat van de regen, of de mist. Cramp is onpersoonlijk geworden, een verschijnsel. Zijn naaste verwanten leven niet meer, alleen nog verre nichten en achterneven herinneren zich hem: oom Gijsbrecht, een afvallige, een uitgestotene. Maar zij kennen hem alleen uit verhalen, en hebben hem niet vaker gezien dan de eerste de beste Amsterdammer.

Het is eenzaam om Mr Cramp. Maar daar is toch Adolf Meerman, nu een vijftiger, met dikke handen, week als sponsen, verwonderlijk hoe hij met zijn korte, gezette lichaam nog een diepe buiging kan maken. Adolf Meerman is een oude getrouwe. Heel de Opera en de verkiezingstijd doemen weer op in het herfstlicht van 1910. Daar zit Meerman in de zware fauteuil bij het raam, achter hem een zaal vol mensen, de kapelmeester tikt af, stilte, unisono beginnen de eerste violen te zingen, de tweede vallen in, een hoornstoot scheurt het klankengordijn vaneen. Mr Cramp, U moet zitting nemen in de Tweede Kamer. U bent een mens van formaat!

Het verleden is niet dood, verleden is het enige dat altijd leven blijft. Er staat een klein, onopvallend bericht in de kranten: in Amerika is overleden K.P. Roderick, die jaren geleden opschudding verwekt heeft door zijn bedriegerijen te Rotterdam en de vlucht nam toen de financiële grond hem te heet onder de voeten werd. Ook Mr Cramp leest het bericht.

‘Zijn ijdelheid was zijn ondergang,’ merkt Cramp op, ‘hij kon nu eenmaal niet toegeven dat hij zich vergist had. Als de werkelijkheid afweek van die welke hij verwacht had, dan suggereerde hij iets dat niet bestond. Een man, die zich te veel aan zichzelf vastklampte.’

Kort na zijn aankomst laat Cramp Meerman bij zich roepen. ‘De directeur van het Paviljoen zal in

de eerstkomende vergadering van aandeelhouders zijn functie neerleggen,' zegt Mr Cramp, 'ik had gedacht U in zijn plaats te doen benoemen!'

Deze woorden betekenen zoveel als de benoeming zelf. Reeds lang is Mr Cramp gewend met het Paviljoen te doen wat hij wil. Hij is autocraat. Als hij kinderen gehad had, zou hij hen hebben behandeld als slaven. Hij zou hun kleding, studie en levensweg hebben voorgeschreven, hij zou hebben vastgesteld met wie zij trouwen moesten en de dag van hun huwelijk, hij zou hen kortweg hebben gedresseerd. Maar hij heeft geen kinderen.

Aangezien Cramp over alle zaken, het Paviljoen betreffende, beschikt zonder voorkennis of toestemming van anderen, wordt Meerman dus directeur. In verband daarmee doet hij nu eindelijk Argus van de hand. Er is een drukkerij, die half-pornografische moppenblaadjes uitgeeft, en die het levenswerk van Adolf Meerman wil voortzetten. De transactie omvat een exploitatieregeling van Argus, die Mr Cramp nog een aantal jaren veel geld zal kosten.

Het Paviljoen is als een mens met een wankel gezondheid, die bij voorzichtige behandeling nog wel een lang leven hebben kan. Springt men ruw met hem om dan wordt hij ziek, en Adolf Meerman is volstrekt geen goede financiële pleegzuster. De weelde van het goed gesalarieerde directeurschap stijgt hem naar het hoofd. Hij installeert een maitresse op kamers in de Hemonylaan. Hij doet on-

verstandige dingen in zakelijk opzicht. Als er twee gegadigden zijn voor de grote schouwburgzaal kiest Meerman de verkeerde en sluit een contract met een toneelgroep die na een week faillieert zonder de huur voor de zaal te hebben betaald, en het Paviljoen kan de ruimte in geen maanden meer verhuren. En de bedrijfsresultaten bewegen zich juist in stijgende lijn. De koersen der aandelen trokken aan, zij bewogen zich in 1909 tussen 13 en 18, in 1910 tussen 15 en 26, in 1911 tussen 23 en 27, maar in dat jaar profiteert Meerman nog van de uitwerking van maatregelen die de vorige directeur al had genomen.

Meerman merkt niet, dat hij voor zijn functie niet deugt. ‘Het Paviljoen is altijd een moeilijk bedrijf geweest. Als wij het hoofd maar boven water kunnen houden,’ zegt hij. Hij besluit de jaarlijkse loting ter bepaling voor 60 obligaties werkelijke schuld achterwege te doen blijven. De houders der stukken worden gesust doordat zij een circulaire krijgen, waarin staat dat de maatregel slechts tijdelijk is. Over twee of drie jaar kan de uitloting hervat worden, als alles meeloopt. Men laat zich in slaap wiegen, inderdaad, objectief gezien maakt het geen verschil: een kans van een fractie van een procent of een kans van nul, vooral niet als het slechts om een paar jaar gaat. Meerman zou graag verder gegaan zijn, bijvoorbeeld ook de aflossing en interestbetaling op de obligaties werkelijke schuld hebben stopgezet, maar dat durft hij toch niet, dat

maakt dadelijk veel gerucht, dan ontnemt men de mensen niet een kans maar kasgeld, dat is veel erger.

Aan de andere kant ziet zelfs de dilettant Meerman weldra dat een besparing van *f*360 per jaar aan interest - namelijk 3% van 60 maal 200 gulden - geen zoden aan de dijk zet en dat hij er met dat klein gepruts niet komt. Is er niets te doen aan de hypothecaire geldlening, van welke nog 225.000 gulden uitstaat? Inderdaad, daar blijkt iets aan te doen. Er is een bank die het Paviljoen een lening van *f*300.000 wil verschaffen, zonder dat daarop de eerste drie jaar een cent behoeft te worden afgelost, als de rente maar 5% mag zijn, en dan natuurlijk tegen hypothecair onderpand. De oude lening wordt afgelost met de opbrengst van de nieuwe, op de uitgaven van het Paviljoen is voorlopig een jaarlijkse besparing van ongeveer 10.000 gulden verkregen. Nu kan de loting van de obligaties werkelijke schuld ook weer voortgang vinden. Meerman slaat zich op de borst. Heb ik het niet gezegd? Binnen het jaar is de uitloting hervat! En hij merkt niet dat hij precies het omgekeerde doet van wat een goede bedrijfspolitiek geweest zou zijn en dat hij moeilijkheden van nu vervangen heeft door grotere moeilijkheden later.

In 1915 lopen de zaken vast. De trekkingen loten-Paviljoen van April hebben nog wel plaats, maar de maatschappij verklaart zich niet in staat ze te betalen en evenmin om in de toekomst voorlopig

verdere trekkingen te doen verrichten. Meerman heeft altijd gedacht, dat in het uiterste geval het waarborgfonds toch zijn dienst zou kunnen bewijzen. Het is echter oorlog, de interest op veel buitenlandse fondsen wordt niet betaald, het blijkt dat de totale op effecten van het waarborgfonds gekweekte rente niet genoeg meer bedraagt om de aflossingen en de premies van de loten-Paviljoen te betalen. Welnu, zegt Meerman, dan vullen wij het ontbrekende aan uit het waarborgfonds zelf. Geen kwestie van, antwoordt de commissie van beheer. Wèl uit de rente, die het waarborgfonds maakt, niet uit het waarborgfonds zelf. Bovendien is het fonds geen eigendom van het Paviljoen, maar van de lotenhouders. Een heftig krakeel ontstaat, een oorlogje van woorden en scherpe artikelen in de grote oorlog van granaten en kruisvaarders, die in Augustus 1914 is uitgebroken. Er is een vereniging, die op de bres staat voor de belangen der lotenhouders. Zij stelt een geding in, waarbij van de commissie van beheer van het waarborgfonds betaling der uitgelote obligaties wordt geëist. Ook loopt er een proces over de vraag of het waarborgfonds eigendom van 't Paviljoen dan wel van de lotenhouders is. De eis tot betaling wordt door de rechterlijke instanties afgewezen in December 1915. 'Overwegende, dat het fonds, indien de hoofdsom zou worden aangesproken niet voldoende zou zijn om de latere aflossingen en in de gegeven omstandigheden het fonds dus intact moet blijven totdat het voldoende is aan-

gevuld voor alle aflossingen.’ Drie maanden later wordt beslist, dat het waarborgfonds eigendom is der lotenhouders. Ondertussen hebben heftige vergaderingen plaats van lotenhouders. Meerman is nu wat onzeker geworden, zonder Mr Cramp zou hij niet geweten hebben wat te doen. Mr Cramp laat de stormen over zich heen waaien. Het ontbreekt in de pers niet aan opmerkingen over ‘de wonderlijke wijze, op welke de schepping van Dr d’Espina door zijn geestelijke erfgenamen wordt geëxploiteerd.’ Een verontwaardigd Amsterdammer, veelvoudig lotenhouder, schrijft een brochure, waarin hij de financiële geschiedenis van het Paviljoen behandelt en tenslotte Mr Cramp verantwoordelijk stelt voor de gang van zaken. Natuurlijk is Mr Cramp de schuld van alles. De herinnering aan het proces Cramp-Marien wordt levendig. En waarom is stelselmatig het dividend gepasseerd sedert 1888? Geen syllabe klinkt als antwoord. Mr Cramp doet of de verdachtmakingen niet meer betekenis hebben dan de herfstbladeren die hij van zijn jas schudt. Hij verwacht geen hulp van mensen meer, hij is eenzaam, welnu, zij zullen voor zijn eenzaamheid betalen. Hij zal zwijgen, en zij zullen zich nog meer opwinden, en hij zal blijven zwijgen. Schrijf, ploerten, schreeuw je hees op vergaderingen, schuimbek van woede: ik zwijg, en mijn zwijgen is machtiger dan een zaal vol stemmengeluid.

Nadat de gemoederen wat gekalmeerd zijn, is de toestand rijp voor onderhandelingen, wat zeggen

wil: om de zaken lange tijd slepend te houden. Nu en dan komt er een verkeerd bericht in de kranten: onderhandelingen afgebroken, of wel: trekkingen zullen hervat worden. Loos alarm. Er gebeurt niets. De heer Meerman, geïnterviewd over de stand van zaken is allerbeminnelijkst in zijn optreden, maar verwijst naar de onderhandelingen. Zo lang daaromtrent niets naders bekend is, kan hij ook niets mededelen. Mr Cramp heeft vragers botweg de deur gewezen. 'Blijft U mij als het U belieft van het lijf met Uw gezeur.' De Vereniging voor de Effectenhandel richt een beschermingscomité voor houders van loten-Paviljoen op. Daar valt in elk geval niet mee te gekscheren. De Vereniging is een machtig lichaam, wie haar steun heeft kan min of meer zeker zijn van zijn zaak. Laat ons een gebaar maken, denkt Meerman, en op de vergadering van aandeelhouders van Maart 1918 deelt hij mede, dat de kwestie der loten haar oplossing nadert. De raadsliden van beide partijen zijn nog bezig met hun besprekingen en de zaak is nog niet in kannen en kruiken, natuurlijk niet, maar een grondslag voor een toekomstige regeling begint zich toch af te tekenen. Het is wel nuttig af en toe een mededeling los te laten, denkt Meerman, dan houden wij de zaak warm. Als wij blijven zwijgen doen wij de vijandigheid toenemen. Spreek enige nietszeggende en toch hoopvolle woorden. De mensen willen naar de mond gepraat worden. Wee de man, die meent dat de wereld voor zijn ondergang staat en het zegt.

Men zal hem een ongeluksprofeet noemen en hem daarnaar bejegenen. Zeg echter dat het met de wereld zo slecht nog niet staat. Ik, aldus Meerman, zie overal lichtpunten. Zeg ook vooral niet dat de trekkingen der loten zeker de eerste jaren niet kunnen worden hervat. Het is de waarheid, maar de waarheid moet de mensen worden medegedeeld via de leugen. Maar zeer voorzichtig, in doseringen. In Juli 1918 gaat een circulaire aan lotenhouders uit, in welke nogmaals aangekondigd wordt, dat de 'besprekingen in een zeer gunstig stadium zijn,' maar dat men anderzijds de lage koers der buitenlandse fondsen in aanmerking moet nemen. Dat beïnvloedt de waarde van het waarborgfonds op ongunstige wijze. Hoewel men op de goede weg is, is het daarom raadzaam met het voorleggen van een uitgewerkt plan aan lotenhouders nog even te wachten. Trouwens, vele loten Paviljoen bevinden zich in buitenlandse handen en de houders daarvan zijn op het ogenblik, nu de wereldbrand woedt (hier verraadt zich de hand van de oud-scribent van Argus) moeilijk te bereiken. Laat men een open oog hebben voor de zware taak, die onderhandelaars hebben.

Met zulke woorden bezweert Meerman inderdaad wel een heftige ontevredenheid, die zich in acties zou kunnen uiten. Wanneer men iemand, die gebrek lijdt, met klem en aldoor weer zegt dat hij spoedig een rijk man zal zijn, dan gelooft hij dat wel niet, maar het heeft invloed ten goede op de

wijze, waarop hij zijn lot draagt. De lotenhouders geloven ook niet meer, dat de zaak spoedig in orde zal komen, maar zij maken tenminste geen kabaal. Met een zacht lijntje, is het devies van Meerman.

Eén ding echter luistert naar de woorden van Meerman niet en is ongevoelig voor de aankondiging der regeling, die welhaast een voldongen feit zal zijn. Dat is het koersverloop der loten. In 1915 en 1916, ja zelfs in het grootste deel van 1917 bewoog het zich boven pari, 219, 128, 103, maar in 1918 komen noteringen voor van 75, 70, 59. Door de wapenstilstand, en de gebeurtenissen van het jaar 1919 en 1920 met hun speculatiewoede en in korte tijd vergaarde fortuinen, komt de zaak van de loten-Paviljoen een weinig op de achtergrond. De mensen hebben plotseling zoveel middelen gekregen om snel rijk te worden, dat niemand zich bekreunt om een lot, waarmee hij 46 of 56 gulden kan winnen, laat het 100 zijn. De crisis echter leidt de aandacht weer naar het Paviljoen. Dat is waar ook! herinnert zich de belegger, die klappen gehad heeft, ik bezit nog loten-Paviljoen, wat bliksem, zijn de trekkingen nog nier hervat? Meerman behoeft nu evenwel niet langer meer te sussen en te beloven en te kalmeren: het Paviljoen heeft in en vlak na de oorlog tegen voordelige voorwaarden zijn zalen kunnen verhuren, de tijd brengt mee dat de mensen veel verstrooiing hebben willen, toneel, operette, revue worden druk bezocht, men raakt aan het uitgaan verslaafd als aan narcotica. Verwordings-ver-

schijnselen, zeggen critische geesten, maar het Paviljoen heeft er zijde bij gesponnen. In 1922 kunnen de trekkingen der loten hervat worden. Men nodigt de houders uit hun bezit vanaf 3 September 1921 ten kantore van het Paviljoen ter afstempeling aan te bieden, daarmee bewijzen zij dan met de regeling in te stemmen. Er blijken natuurlijk een aantal nurksen te zijn, die niet willen meedoen, nu, die laat men in hun sop gaarkoken. Vier-en-negentig procent der lotenhouders laat afstempelen, en tegen het einde van het jaar kondigt de directie aan dat de eerstvolgende trekking op 1 April aanstaande zal plaats hebben.

De thans tot stand gekomen regeling is ingewikkeld. Bij het Paviljoen kan een kwestie nooit anders dan ingewikkeld opgelost worden. Een deel der uitgelote obligaties zal door het Paviljoen, een deel vanuit het waarborgfonds betaald worden. Het waarborgfonds is zonder al te grote kleerscheuren door de oorlog gekomen, maar nu dreigt de economische crisis weer. Men heeft echter een aantal spoorwegfondsen vervangen door Nederlandse staatsobligaties. De Russische en Oostenrijkse stukken zijn nog niet van de hand gedaan, maar zij staan promemorie vermeld. Het communisme in Rusland kan een tijdelijk ding zijn, misschien heeft een contra-revolutie eens succes, maar zelfs dan zal de 4% Rjazan-Oeralsk wel niet in zijn volle waardigheid hersteld worden, evenmin als de 4% Groot-Russische Spoorweg Maatschappij. En dat de Do-

nau-Monarchie zal herrijzen, gelooft wel niemand, waarmede dan ook het lot der 5% Kaiserin-Elisabeth-Eisenbahn is bezegeld.

Het Paviljoen moet als zekerheid voor de betaling van zijn aandeel een crediethypotheek geven ten name van een der grote banken, die het beheer over het waarborgfonds voeren. Niemand heeft nu eenmaal veel vertrouwen in de bedrijfsleiding van het Paviljoen, maar als het gebouw met de bijbehorende gronden tot onderpand dient, kan er eigenlijk niets gebeuren. Er wàs echter reeds een hypotheek, en nog wel een, die dank zij de kortzichtigheid van Meerman 5% rente kost. In genen dele is daarmede de waarde van het onderpand verbruikt. Vòòr echter Meerman zulks in zijn toekomstige geldnood zich ten nutte kan maken hebben de bankiers dit braakliggende gebied snel aangewend voor de crediethypotheek. Maar nu staat het Paviljoen dan ook in een strak gewaad van hypotheken. Men spreekt in zulk een geval van een zilveren dak. Het zilveren dak echter kan hier beter heten een costuum, dat met edelstenen en goud is bezaaid, een stijf en knellend plankier van kostbaarheden. Wie naar het Paviljoen kijkt zal het niet zeggen, hij ziet niets dan vergrijsd groen en grote stoffige glazen.

Hij, die de regeling der uitlotingen bestudeert, begint het te duizelen. In 1922 zal voor *f* 100.000 worden uitgeloot en wel aldus: één premie van *f* 10.000, 2 van 5000, 10 van 1000, 20 van 500, 40 van 250, 100 van 100, 500 van 20 en 2500 van

10 gulden. De hoofdprijs van 10.000 gulden is dus gebleven, het aantal andere gelukkigen is beperkt. Dit geld zal worden uitbetaald door het waarborgfonds. Van 1923 tot en met 1933 zullen geen premies worden betaald. Elk jaar zullen 300 obligaties tegen de nominale koers worden afgelost, elf jaar lang. De betalingen, in verband hiermede noodzakelijk, zullen gedaan worden door het Paviljoen. Dan plotseling weer een jaar met grote verrassingen: in 1934 zal men de premies uitloten zoals in 1922. Daarop weer elf dode jaren, opgevolgd door 1946, dat nogmaals een herhaling van 1922 te zien zal geven. En dat gaat zo door tot het jaar 1989. Dan hebben de grote uitkeringen plaats: een premie van f 100.000, twee van 50.000, 4 van 10.000, verder uitkeringen als gebruikelijk, alleen het aantal uitlotingen van 10 gulden is groter dan normaal, omdat het hier een restbedrag betreft.

Zover is men dus met zijn gedachten gegaan. In 1921 heeft men een plan opgemaakt, dat in 1989 zal zijn voltooid. Is dit niet een toren van Babel, welks opperste reiken moet tot waar het een mens niet gegeven is te komen? En deze driestheid is niet genoeg. De laatste uitkeringen zullen de grootste zijn. Al die jaren, tientallen jaren lang zal er een premielot blijven dat voorbestemd is om een prijs van 100.000 gulden te dragen, en dat zal het glanspunt in de geschiedenis van het Paviljoen worden: wie zal in 1989 de honderdduizend winnen?

Aan de toekomst denken vele mensen met zorg,

anderen met angst, nog anderen met blijdschap en vreugde, niemand echter zonder ernst. Nu is het of Bach's Hoge Mis wordt uitgevoerd met een revuefinale van klatergoud, balletteuses en gekleurd licht.

De directeur van de N.V. Paviljoen voor Nijverheid merkt daarvan niets. In de circulaire, die het regelingsplan aan lotenhouders voorlegt, staat bovendien:

‘Als de abnormaal lage koersen van 1922 ook slechts in geringe mate verbeteren, dan zal het plan, als het fonds geregeld 4½% rente op de aangroeiingen kan kweken, uitvoerbaar blijken.’

Uitvoerbaar blijken! Grenzenloze dwaasheid. Kinderen bouwen aan zee een fort van zand, maar wie denkt dat het er de volgende zomer nog zal staan?

VII

DE werkkamer van Mr Cramp is gelegen in de linkervleugel van het gebouw, op een hoek, zodat twee zijden van het vertrek ramen hebben. Links is een straat van huizen met deuren, die geflankeerd worden door kolommen, met balconen en met blinkende ramen tussen de grauwe gevelsteen. Op de hoek onder de kamer van Mr Cramp bevindt zich een tramhalte. En aan de andere zijde is een vierkant plein, op een rond grasperk in het midden staat tussen de kale stammen van bomen een fontein, welker bassin alleen nat wordt wanneer het regent.

In deze kamer voert Mr Cramp zijn besprekingen. Hier hebben de vergaderingen plaats van de raad van commissarissen der N.V. Paviljoen voor Nijverheid. Hier worden meestal de vergaderingen van aandeelhouders bijeengeroepen, dan komen er een paar stoelen bij. Vanuit deze kamer regelt Mr Cramp de zaken van het bedrijf. Aandeelhouders? Die zijn er wel, maar hebben geen zelfstandige betekenis, evenmin als de commissarissen. Mr Cramp is de grootste aandeelhouder, en de commissarissen zijn niet veel meer dan stromannen. Niets is natuurlijker dan dat zij geen eigen plaats van bijeenkomst hebben.

Vanuit zijn ramen aan de zijde van het plein kan Mr Cramp een stuk van het Paviljoen zien. Hij woont op een plek, die overeenkomt met de halve hoogte van de schouwburgzaal, zijn kamers zijn ingebouwd in een hoekkoepel, aan zijn voeten is de buikige ronding van het dak boven het voorste deel van 't Paviljoen, waarin localiteiten voor dienst en het café-restaurant zijn ondergebracht. Mr Cramp woont in het Paviljoen als een scheepskapitein, die zijn hut op een der hoge dekken heeft, boven de ruimen, en de machines, en de verblijven der passagiers.

In deze kamer ontvangt Mr Cramp een deskundige van de brandweer, die om een onderhoud gevraagd heeft.

‘Gaat U zitten,’ zegt Mr Cramp, ‘rookt U? Een sigaar of liever een sigaret? En waarmee kan ik U van dienst zijn?’

Het blijkt dat de brandweer een cementen kap boven het toneel in de schouwburgzaal van het Paviljoen een grote verbetering zou achten. Het brandgevaar komt ter sprake, maar Mr Cramp verzet zich zeer beslist tegen het aanbrengen van de kap.

‘Nooit doen. Mocht er onverhoopt brand op het toneel ontstaan, dan gaan de vlammen immers recht de zaal in! Het middel is erger dan de kwaal.’

Het gesprek verloopt in de beste verstandhouding, maar Mr Cramp wil zich tot het aanbrengen van de kap niet laten overhalen. ‘Het spijt mij,’

zegt hij, zijn bezoeker uitgeleide doende, ‘dat ik niet aan Uw verzoek kan voldoen. Mocht ik alsnog aanleiding vinden mijn mening te herzien, dan zal ik U dat ten spoedigste laten weten.’

De deskundige van de brandweer verlaat het Paviljoen met de stellige opvatting, dat Mr Cramp een aristocraat is, in één woord! Natuurlijk verdedigt hij zijn standpunt, laat men echter niet meer aankomen met praatjes over zijn onhebbelijkheid. En wat een vitale kerel! Hij is toch over de tachtig?

Diezelfde middag heeft Cramp een korte bespreking met een lid van de raad van commissarissen, die ontslag nemen wil. Dat komt Mr Cramp op het ogenblik niet gelegen. De andere dringt aan. Bruusk snijdt Cramp alle woorden af:

‘U heeft het baantje geaccepteerd alleen om er beter van te worden. De lasten moet U nu op de koop toenemen. Volgens de statuten blijft U in functie, zolang voor U geen opvolger is aangewezen. En een opvolger moet ik aanwijzen, maar voor U doe ik het niet.’

En Mr Cramp draait zich om en leest verder in de papieren op zijn bureau. De commissaris, uitgebreide advocatenpraktijk, bijna zestig jaar, eerstdaags grootvader, moet afdruipe als een schooljongen wie een dag vrijaf is geweigerd.

Na een half uur staat Mr Cramp op en maakt een inspectietocht door het gebouw. Hij informeert naar het aantal brandkasten en naar hun hoedanigheid. Dan is de middag om. Mr Cramp verlaat het

Paviljoen, steekt het plein over en gaat een café-restaurant binnen. Hij heeft er een vaste plaats aan de leestafel, de kellners zorgen dat er nooit iemand gaat zitten tegen de tijd dat Mr Cramp wordt verwacht. Hij brengt een uur door met het bladeren en lezen in kranten, het licht om zijn oude vergrijsde hoofd en voor zijn grauwe ogen achter de lorgnet is wit door de weerschijn van het papier. Gedempt klinken woorden en het rinkelen van tafelservies. Om zeven uur staat Mr Cramp op om te eten. Er is een tafeltje voor hem gereserveerd. Hij groet nooit iemand, hij spreekt niet, hij wijst op het menu, de kellner bedient hem zonder vragen. Alsof aan dat tafeltje een schim heeft plaatsgenomen. Er is gepraat in de verte, en het geluid van een cash-register bij het buffet, en het klikken van biljartballen uit de naburige zaal is hoorbaar, maar alles is onwezenlijk, helder en doordringend van geluid als bij een nachtmerrie; daar zit een oude, witharige man met grauw gelaat, hij beweegt armen en handen, maar leeft hij wel? De kellner is bij hem, zwartgerokt, en zet schalen neer en zegt niets, het is een spookachtig tafereel.

Om acht uur is Mr Cramp terug in zijn kamer en hervat de arbeid. Naarmate de avond verloopt, wordt hij helderder. Nooit is hij 's avonds en 's nachts zo helder van gedachten geweest als in de laatste jaren. Het is de nacht van Vrijdag op Zaterdag, dan pleegt hij de post uit Utrecht af te doen. Dat is geen werk voor de middaguren. Men stoort

hem overdag te veel. 's Nachts dwalen zijn gedachten af, maar dat geeft niet. Zij dwalen naar het verre land van zijn jeugd, het is onbereikbaar, maar in de stilte ligt het duidelijk voor hem, hij ziet de zonnige tuinen, waarin hij speelde als kind en de kamer van het huis, dat hij na zijn huwelijk ging bewonen. Hij denkt aan zijn vrouw, wat is dat langgeleden, vergaan is zij tot een dor skelet, vergaan is de wereld om hem heen, hij leeft nog, het hart stuwt door zijn aderen het bloed, maar is dat dan alles? Is het alles nog te ademen en te eten? Zijn er geen andere dingen? Goede woorden en bewogenheid, en gegrepen zijn tot in de ziel. Hij zit in de hoekkamer hoog boven in het Paviljoen, een cel van licht in de nacht, onder hem ergens is de grote zaal, en het gelach gaat door de rijen, als plotselinge windstoten door het koren. Buiten op straat lopen mensen en in hun huizen zitten, nog laat, mensen, en spreken over de samenstelling van het Nederlands voetbalelftal, of over de negende van Bruckner, of over de prijs van textiel, of over Jezus Christus, die door soldaten in het gelaat gespuwd werd, of over Paul Whiteman, de jazzkoning. Maar zij sprèken tenminste met elkaar. Mr Cramp spreekt niet, hij kan eigenlijk niet meer spreken, hij komt niet meer met mensen in aanraking, tenminste zijn hart niet. Zijn hart? Zijn hart is eigenlijk deze kamer, die hoog boven de stad is gebouwd, een hart, van de mensen gescheiden door ijzeren wanden en tientallen jaren oud wantrouwen.

De volgende dag bestelt Mr Cramp twee nieuwe brandkasten voor zijn eigen vertrekken. In het kantoor van 't café-restaurant komt er ook een, schouwburg- en concertzaal krijgen elk eveneens de beschikking over een brandkast, en dan heeft het Paviljoen zelf ook een nieuwe nodig. Mr Cramp zet spoed achter de bestelling. Nog des middags wordt de eerste in het gebouw bezorgd, vier-en-twintig uur later is aan de gehele opdracht voldaan. De nieuwe brandkasten, fonkelend van staal en stemmig donkerblauw of groen, voorzien van de nieuwste snufjes op het gebied van verzekering tegen vuur en inbraak hebben hun posten betrokken, soldaten die bij gevaar van geen wijken weten zullen, en Mr Cramp voelt zich veilig. Hij is zijn gehele leven lang bang geweest voor brand. Brand is de onzichtbare vijand. Hij heeft zich verborgen in de posten van de deuren, die Mr Cramp moet openen om zijn kamers te betreden. De brand sluimert in het plankier onder zijn voeten, en Cramp raakt hem bijna aan als hij de kasten van zijn bureau nakijkt. Het Paviljoen is van ijzer, inderdaad, maar hoeveel hout is er in vertimmerd? In het domein, waar Cramp heerst met onbeperkte macht, is hij door vijanden omringd.

Vervolgens laat Mr Cramp zich de boeken van het Paviljoen voorleggen. Hoe is de financiële positie van de maatschappij? De balans kan hem niet schelen, die kent hij wel, de verlies- en winstrekening dito; journaal of grootboek, kasboek, memo-

riaal, och, dat is accountantswerk. Het is hem niet te doen om een evenwicht tussen de verschillende rekeningen, hij daalt af tot onder in het grote gebouw van kunstig opgestelde foliovelen, gestut door blauwe en rode lijnen, al dan niet dubbel, en daar beziet hij de cijfers van de exploitatie.

De exploitatie is het fundament van het bedrijf. Zijn grauwe cijferkolommen zijn als heipalen, zonder hen zakt alles weg. Of het zijn de gouden staven in de kluis van een circulatiebank. Soms evenwel zijn er te weinig of is hun gewicht te gering.

Lokaalhuur en plaatsruimte *f*153.034. Het vorig jaar bedroeg deze post *f*178.534. Een kwart ton minder. Hoe komt dat nu? Vergeleken met twee jaar geleden bedraagt de vermindering zelfs *f*35.000. En dat nu de schouwburgzaal geheel is vernieuwd, alle stoelen opnieuw zijn overtrokken, het aantal loges is uitgebreid en de indeling van de plaatsen op balcon en amphitheater verbeterd is. Tot op dat ogenblik heeft men het gedaan met het interieur van 1864.

Buffetrekening *f*73.500 ruim. Vorig jaar *f*72.900. Een geringe vermeerdering, maar zij staat in geen verhouding tot de moeite die besteed is om het Café-Paviljoen aantrekkelijker te maken voor het publiek: vergroting van het terras op 't Zuiden, de tafeltjes met gietijzeren gekrulde poten en van koperen rand voorzien marmereen blad hebben het veld moeten ruimen, het meubilair is nu van riet, allerlei onkosten zijn gemaakt voor gordij-

nen en schilderwerk, men heeft de violet en rood gekleurde lichtbakken aangebracht, die de oude laaghangende lampen uit de mode hebben gedrongen. De cafébezoeker van 1923 is een ander mens dan die van 1900. Hij wil luxe hebben als hij uitgaat, de bioscopen hebben hem daaraan gewend en al is het de miserabele luxe van donkere bonte kleuren langs de wand, en tapijten op de grond en dikke geplooid gordijnen en van roodgloeiende lichten en kleine omkapte schemerlampjes op de tafels, die moeten suggereren wat in advertenties een sfeer van intimiteit wordt genoemd - het Café-Paviljoen dreigde geheel achter te raken, met zijn verouderde ruimten van hoge glasramen en palmen en houten stoelen zonder armleuning. Nu heeft men zich aangepast, maar de vooruitgang in de exploitatiecijfers blijkt niet noemenswaard!

De post overige ontvangsten is ook niet in staat tot verheugenis te stemmen: *f* 2.633. Dat is de opbrengst van alle door vernieuwingen en verbouwingen overbodig geworden materiaal, dat men van de hand heeft gedaan. Het is eigenlijk de geschiedenis van het Paviljoen, die daar is verkocht, een stuk van zijn leven. Een boekenvriend koopt en leest, en elke bladzijde is een ding van waarde, hij heeft telkens nieuwe aandoeningen ondergaan, hevig en plotseling of zacht als een orgelmuziek, die uit de schemering in de kathedraal aanzwelt, en rijst en zich voortplant van zuil tot zuil, en op welker geluid het dak schijnt te rusten. Werelden zijn ondergegaan

in brand en opstand, het bestaan van de sterren is duidelijk gemaakt, en veel van aarde en hemel ontraadseld. Wat brengt een kast met boeken bij verkoop op?

Intussen zijn het dusdanige overdenkingen niet, die Mr Cramp nu bezig houden. Hij is nu met de uitgaven op de exploitatierekening doende. Dienst premielening, hypotheekrente, dienst obligaties werkelijke schuld, allemaal bedragen, waaraan niet getornd kan worden. Maar zie de andere posten nu eens. Mr Cramp bladert, vergelijkt, cijfert op de marge, vouwt tabellen open en legt staten naast elkaar. En daarna ontbiedt hij bij zich de directeur Adolf Meerman.

Adolf Meerman komt, dik en week, met glad gepommadeerde haren en een paarse pochette in het borstzakje van zijn jas.

‘Ik heb U wat te vragen,’ zegt Cramp kortaf, zonder hem een stoel aan te bieden. ‘Hoe komt het, dat in 't vorige jaar de arbeidslonen nog geen 50.000 gulden waren en dit jaar meer dan 60.000 gulden zullen zijn, terwijl wij juist op personeel bezuinigd hebben?’

Meerman, niet gewend aan zulke vragen van zijn president-commissaris, zwijgt verbaasd.

‘Nu,’ zegt Cramp ongeduldig, ‘krijg ik antwoord?’

‘Dat kan ik zo direct niet zeggen.’

‘Mijnheer de directeur weet het dus niet. En hier,’ gaat Mr Cramp door, een vel papier opne-

mende, 'hoe komt het dat er nu wèl een rekening onderhoud-gebouwen voorkomt met meer dan twintig mille, en in het jaar, waarin juist allerlei werd veranderd, niet?'

Meerman strekt de hand uit, een hand met een opzichtige ring, om inzage van het papier te krijgen, maar Mr Cramp geeft het niet.

'Dat is niet nodig, U moet het zò kunnen zeggen. Mijnheer de directeur weet het weer niet. En,' gaat Cramp in stijgende opwinding door, 'hoe is het mogelijk, dat de rekening voor gas en electriciteit, water en telefoon zo allerzonderlingst in elkaar zit, dat wij 't ene jaar alleen maar in het donker schijnen te telefoneren en 't andere jaar zeker dag en nacht alle kranen in het gebouw laten openstaan? Deugt de boekhouding niet, of goochelt U maar wat met de cijfers?'

Meerman, nu geprikkeld, antwoordt:

'U moet mij de tijd laten de gegevens in te zien, dan zal ik U alles duidelijk maken.'

Dat is olie op het vuur.

'Duidelijk maken! Wie kan mij iets van deze janboel duidelijk maken? Hier staan buitengewone onkosten voor bijna 25.000 gulden. Zonder nadere specificatie. Wat is dat in godsnaam? Of betaalt U daar Uw maitresse mee? Arbeidslonen - buffet een derde van arbeidslonen - gebouwen, maar verleden jaar vijf keer zo veel, en 't jaar dààrvoor ongeveer evengroot. Maakt U mij dat maar duidelijk als U kunt!'

Meerman is een beetje bleek geworden. Hij tracht zijn houding te redden door een zekere waardigheid ten toon te spreiden.

‘Als ik uit Uw woorden moet opmaken, dat mijn beleid....’

Cramp laat hem niet uitspreken.

‘Beleid!’ vliegt hij op, ‘beleid! Jij stommeling met je reukwaterstankje! Je weet van geen toeten of blazen. Praat jij vooral niet van beleid. Je werkt de zaak alleen maar de grond in. De beroerdste inktkoelie zou het beter gedaan hebben dan jij. Je bent de langste tijd directeur geweest, wees daar maar zeker van. Donder op alsjeblieft!’

De vijf-en-tachtig jarige man ziet als de lava in een vulkaan. Er is een onheilspellende sfeer in het vertek. Buiten schijnt de herfstzou in de late namiddag door vaalgekleurde wolken, en laat een kortstondig groen en vals licht ontstaan. Meerman is sprakeloos. Dertig jaar heeft Cramp hem geholpen, hem de hand boven het hoofd gehouden, een gesprek van anderhalve minuut maakt dertig jaar ongedaan. Alsof de vloer wankelde, zo verlaat Meerman de kamer.

In de volgende dagen herstelt hij van de schok. De verbijstering maakt plaats voor misnoegen, het misnoegen wordt haat. Een mens kan tegenover de gedragingen van een ander staan heftig in afweer, of alleen maar bedroefd of vol medelijden. Meerman haat. Eigenlijk is zijn levenslange vleierij niets dan haat geweest.

Hij doet al het mogelijke om directeur te blijven. Hij brengt een bezoek bij de twee mede-commissarissen van Cramp. Het helpt niet. Hij neemt gewezen commissarissen in de arm, een bankrelatie, een bekend acteur. Overal ontmoet hij echter bezwaren, die in regelrecht verband staan met de figuur van de president-commissaris. Vele wegen leiden naar een vallei. Daar verspert evenwel een grauwbemost rotsblok verdere doortocht.

De vergadering van aandeelhouders in het volgend voorjaar mag zich verheugen in drukke opkomst. Er is weer iets aan de hand met het Paviljoen en met Mr Cramp. Het jaarverslag heeft ter inzage gelegen, dat wil zeggen, er lag slechts een voorlopig concept. Het eigenlijk verslag moet nog worden samengesteld. Het concept is niet door de directeur ondertekend, het is gemaakt door Mr Cramp, die uit de warwinkel van cijfers en tabellen zo goed en zo kwaad als het ging een verlies- en winstrekening en een balans gehaald heeft. Een bedrag van ruim twee ton evenwel blijft zoek. Niemand kan bewijzen, dat Meerman geld uit het bedrijf ten eigen bate heeft aangewend, maar het is wèl zeker, dat hij de zaken niet heeft kunnen overzien, de stoet van cijfers is hem ontsnapt, cijfers zijn beweeglijke dingen, zij moeten worden vastgehouden in de kooi der kasboeklijnen, of zij gaan als vogels die de ruimte zoeken alle kanten uit.

De behandeling van het concept, dat het jaarverslag moet vervangen, gaat met groot kabaal ge-

paard. Natuurlijk kan het niet worden goedgekeurd. Op de balans staat in het credit een post: nog niet opgehelderde uitgaven f 209.000. Daaraan kan niemand zijn fiat hechten. Mr Cramp wenst echter enige opheldering te geven. Deze betreft inzonderheid de arbeid van Meerman. De aangevallene laat zich evenwel niet onbetuigd. Van uit de vergadering interrumpeert men. Oude koeien worden uit de sloot gehaald, weekblad Argus, proces Cramp-Marien, de verkiezingen. Verwijten en heftige woorden gaan heen en weer als bliksemstralen op een broeierige zomeravond, het hamergeroffel van de voorzitter onweert er tussen door. De directeur kreeg toch de vrije hand van Mr Cramp? Welnu, dan is Mr Cramp mede voor de gang van zaken verantwoordelijk. ‘Deze grillige despoot,’ zegt Meerman teatraal, naar de president-commissaris wijzende. Daarop echter schreeuwt hij, alle zelfbeheersing verliezende: ‘Smerige boef, stuk uitschot!’

Om de dunne, bloedeloze lippen van Mr Cramp speelt een minachtend lachje. Meerman vliegt overeind en stormt met gebalde vuisten naar de bestuurstafel. Handgemeen wordt slechts voorkomen door tussenkomst van enkele aandeelhouders, die de aldoor gesticulerende Meerman naar buiten stuwen. ‘Ik krijg je nog wel,’ roept hij, zich bij de drempel omdraaiend, wit van drift.

In de vergadering worden daarna nog enkele harde noten gekraakt over het gebrekkig toezicht, dat door de raad van commissarissen is uitgeoefend.

Dat is een aanval op Mr Cramp. Hij deert hem echter niet. Nu Meerman weg is, trekt hij zich in ongenaakbaarheid terug. Hij zit, een beetje in elkaar gedoken, in zijn stoel. De voorzitter doet, alsof Mr Cramp niet aanwezig is, hij beantwoordt zelf de vragen zo goed mogelijk en tracht de verwijten te verzachten, geen ogenblik betreft hij de president-commissaris bij de discussies. Er is ook niemand, die daartoe nogmaals een poging doet. Mr Cramp zit daar als een herinnering aan zichzelf. Er is iets rond hem, dat afweert; een ijle sfeer waarin woorden niet meer worden voortgedragen, het geestelijk niemandsland dat begint te ontstaan aan de rand van alles wat een eeuw of bijna een eeuw is. Deze sfeer hangt om een Middeleeuws kasteel en een eik van duizend jaar. Steen en hout zijn alledaagse dingen en toch kan een mens zich bij hun aanblik in vaag ontzag bezinnen op het raadsel van oorsprong en ouderdom.

Oppositie tegen Mr Cramp heeft geen zin. Als het op stemmen aankomt trekt hij toch aan het langste eind. De voorzitter deelt nog mede dat de oudste procuratiehouder voorlopig het directeurschap zal waarnemen. Tegen Adolf Meerman zal de N.V. Paviljoen voor Nijverheid een civiele vordering instellen tot het doen van rekening en verantwoording over f209.000.

Het antwoord laat niet lang op zich wachten. Medio April 1923 dient een bekend Amsterdams advocaat bij de justitie een klacht in tegen Mr

Cramp wegens verduistering van f209-000 ten nadele van het Paviljoen. In verband daarmee wordt Mr Cramp in hechtenis genomen. Het bericht gaat als een lopend vuurtje door Amsterdam. Heb je het gehoord? De oude Cramp zit weer in de kast. Een vos verliest wel zijn haren, maar zijn streken niet. Adolf Meerman heeft dit bewerkt. Hij nam een ontevreden aandeelhouder in de arm en stookte hem op zich tot een advocaat te wenden. Is het geen schandaal? Deze man, die het Paviljoen behandelt als zijn uitsluitend bezit, die tot in kleinigheden de gang van zaken regelt, deze man wil, op het ogenblik dat er een onverklaarbaar tekort is daarvoor een ander aansprakelijk stellen? Geen kwestie van. Slechts Mr Cramp is verantwoordelijk voor de ontbrekende twee ton, ja niet alleen dat, hij moet ze hebben verduisterd!

Publiek noch rechterlijke macht zouden jegens iemand anders dan Mr Cramp in een soortgelijk geval zo gereede aanleiding voor een verdenking hebben gevonden. Wie kan achter straatgevels het inwendige der huizen zien, de meubels en het aantal der bewoners? Wie doet moeite van een mens ooit meer gewaar te worden dan zijn gestalte en zijn gelaat? Daar gaat te veel tijd mee heen, wat Mr Cramp betreft zouden het zeker weken, zo niet maanden geworden zijn. De mensen leven haastig en van oppervlakkige indrukken. Wilt U de weg oversteken? Pas op, daar komt een auto aan. In twee seconden voorbij. Iemand botst tegen U op. Pardon, of kijk

uit. Reclamelichten aan, uit, aan, uit. Trams schuiven langs elkander, een vochtige wind waait in de avond over het Damrak, de hoorn van een schip klinkt op uit de havens, treinen met verlichte ramen rijden af en aan, mensenstromen door de nauwe ingangen van het Centraal Station, mensenstromen naar buiten. Men heeft haast. Ober, ik heb haast. Juffrouw, helpt U mij gauw even, ik heb haast. Men heeft haast met eten, met fietsen, met werken. De schrijfmachines haasten zich, de explosies in de benzinemotoren haasten zich, de filmstrook haast zich door het projectietoestel. En een rustige avond met een boek onder de lamp is een druppel water op de van haast gloeiende plaat des levens.

Mr Cramp blijft niet lang in hechtenis. ‘De gezondheidstoestand van de 85-jarige leed ernstig onder het verblijf in het Huis van Bewaring, hij is op advies der gevangenisdoktoren vrijgelaten,’ meldt een krant. Enige tijd later wordt hij zelfs buiten vervolging gesteld. Het commentaar van de Amsterdammers is: ‘Hij is te glad, ze kunnen hem niets maken.’ Mr Cramp zwijgt, hij heeft geen commentaar. Het is jaren geleden dat hij zich opgewonden heeft voor een ding als arrestatie. Het is een ongemak, men schikt er zich in zoals in het bestaan van onbeleefde mensen of het stijver worden van de benen.

Soms komt zelfs een zekere goedaardigheid over Mr Cramp. Dan begint hij een praatje met zijn procuratiehouder, de Reyn, die tot waarnemend direc-

teur benoemd is en die hem vaak in zijn kamer spreken moet. Mr Cramp praat honderd-uit met de Reyn, hij praat over het Paviljoen.

‘De Reyn, weet je wat ik zou willen? Een toren op het Paviljoen, een hoge ronde toren in dezelfde stijl als de rest. Natuurlijk zou de koepel dan weg moeten, of liever, de koepel zou verhoogd worden, hij zou boven op de toren komen. Van ver buiten de stad zou iedereen het Paviljoen dan al zien, zoals de Domtoren in Utrecht. Wat denk je er van?’

De Reyn is geen Meerman, hij zegt:

‘Ik vind het een wonderlijk plan, mijnheer Cramp, ik zou het niet doen als ik U was.’

‘Maar man, wat behoort nu beter bij het Paviljoen dan een toren! Ik zie hem al staan. Rond, net zoals alles rond is aan dit gebouw. Ook van ijzer en glas. Wij maken er natuurlijk platforms in met een restaurant, de mensen zullen er prachtig uitzicht hebben tot de Noordzee, bij helder weer. Helemaal bovenaan, bij de koepel, komt een lichtreclame, zoals aan de Eiffeltoren, dat zal de kosten goed maken.’

En Mr Cramp wijdt uit over zijn toren. De Reyn kan voor het plan niet warm worden. Mr Cramp neemt hem dat niet kwalijk, de Reyn kan zich wat veroorloven, hij kan zelfs zijn president-commissaris onbewimpeld de waarheid zeggen.

Een andere maal begint Mr Cramp van zijn leven te vertellen.

‘Als iemand een stomme streek uithaalt, moet je

dat nooit tegen hem zeggen, leer dat van mij, de Reyn. Tegen iemand die knoeit mag je nooit zeggen dat het een knoeier is, en een ploert moet je behandelen als een meneer.' En op het thema voortwerkende verhaalt Mr Cramp van de strijd voor waarheid en recht, die hij heeft moeten voeren. Daarbij laat hij zich tot krasse uitspraken verleiden. 'De meeste rechtsverkrachters zitten in de rechtbanken. Ken je de officier van justitie bij geval? Niet? Nu, daar verlies je niets bij, het is een oplichter!'

Cramp praat maar, aan één stuk. Hij bouwt zijn woorden voor zich uit als een borstwering, hij verdedigt zich daar achter tegen alle aanvallen die in het verleden op hem gericht zijn en die welke hij in de toekomst nog kan verwachten. Ook praat hij over de ondank der mensen.

'Ik heb er heel wat geholpen, die mij later met de nek aanzagen. De directeur van de Opera, en zoveel anderen, eigenlijk Marien ook, die heb ik vertrouwd en hij liet er mij inlopen. Ik kan ze niet eens allemaal opnoemen. Nu weer Meerman, voor hem heb ik meer gedaan dan voor iemand anders, heeft hij zich daarnaar gedragen? Waar hij mij kan benadelen zal hij het niet laten. Hoe meer de mensen worden geholpen, hoe ondankbaarder ze zijn. Wat zeg je van mijn pantoffels?' vraagt hij ineens de benen vooruitstekend.

'Mooi,' antwoordt de Reyn, de vilten zolen en het bebloemde bovenwerk met een blik keurende.

‘Vind je niet?’ herneemt Cramp tevreden, ‘ik heb ze gekregen van mevrouw Klaverblad.’

De Reyn zegt niets.

‘Die Klaverblad bevalt me wel,’ gaat Mr Cramp door, ‘dat is tenminste iemand, die aan een ander denkt.’

En de Reyn krijgt in geuren en kleuren de geschiedenis van Klaverblad te horen, de geschiedenis van een avonturier, een carrièremaker, maar dat wil Mr Cramp niet zo zien.

‘Het ging hem slecht in zaken, hij heeft eerst naaimachines verkocht, dat was helemaal geen bestaan, hij is toen een zaak in electrotechnische artikelen begonnen, in de Utrechtsestraat. Maar er is veel broodnijd in dat vak. Overal trouwens. In elk geval kwam Klaverblad niet vooruit. Hij schreef vroeger wel eens in Argus, daarvan ken ik hem, Meerman bracht hem eens bij me. Niet lang geleden zocht hij me weer op. Iedereen spuwt op me, zei hij, ik ben wanhopig, kunt U mij niet helpen? Aardig vond ik dat. Met het beetje geld dat hij kreeg en met de opbrengst van zijn zaak - hij deed hem over - is hij toen commissionair in effecten geworden. Maar hij vergat mij niet, een ander zou dat wèl gedaan hebben. Onlangs ontmoette ik hem op het kantoor beneden. Mijnheer Cramp, zei hij, U bent de redder van mijn bestaan geweest. Hoe velen willen dat later nog weten?’

En de president-commissaris van het Paviljoen kijkt met welgevallen naar zijn pantoffels.

‘Mr Cramp,’ zegt de Reyn, ‘neemt U mij niet kwalijk, maar U moet oppassen voor die Klaverblad. Hij deugt niet.’

‘Hoe kom je er bij,’ antwoordt Cramp, met een afwerende handbeweging, ‘hij is een beste kerel, een dankbaar mens.’

‘Ik zeg U dat hij niet deugt, hij is niet te vertrouwen, U moet hem niet bij U toelaten!’ betoogt de procuratiehouder met nadruk.

‘Mijn beste de Reyn, je ziet spoken. Iemand die zò reageert wanneer hij geholpen wordt kan geen slecht mens zijn.’

VIII

OP het Singel, niet ver van de Munt staat een oud-Hollands huis, waarin het antiquariaat van Stomaski is gevestigd. Het huis is niet breed en evenmin hoog, het staat weggedrukt tussen een kantoorgebouw in namaak-klassieke stijl en een rij kleine winkels, het antiquariaat Stomaski heeft een onaanzienlijk uiterlijk, de etalage is laag, het huis valt niet op. Het valt evenmin op als zijn bewoner, want Stomaski, een van de mannen zonder verleden, die zich in de roerige tijd na 1918 te Amsterdam vestigde, verdient veel geld met de handel in vervalste kunstvoorwerpen. Stomaski wil daarom niet worden opgemerkt; met gebogen rug, als het ware gebukt beweegt hij zich onder zijn medemensen, zijn huis is daarvan de uitdrukking.

Stomaski is een kenner, vooral van het handwerk der vervalsingen. In Parijs weet hij met gesloten ogen de fabriekjes en werkplaatsen te vinden, waar oud-Spaans goudleer en ivoorsnijwerk uit de 18e eeuw op bestelling vervaardigd worden. Hij heeft Romeinse munten verkocht, die in Aken werden geslagen; hij heeft tegen een hoog bedrag oude Italiaanse penningen van de hand gedaan, zij moeten de herinnering levend houden aan het beleg,

dat Koning Frans een stad deed ondergaan, die nooit werd gebouwd. Van een reis naar Antwerpen of Weenen keert hij altijd terug met wonderbaarlijke vondsten, gothische sculptuur uit het hout van pas gekapte bomen, maar hypermangaanzure kali komt de Middeleeuwen enigszins tegemoet ter verkrijging van een door de tijd aangetast uiterlijk. Of hij toont een tinnen kroes aan een geïnteresseerd bezoeker en zegt: 'Daar hebben de soldaten van Wallenstein nog uit gedronken, in een Saksische taverne, en de Pruisische ordonnansen van Frederik de Grote en de grenadiers van Napoleon en de huzaren uit het leger van Moltke. Dat is een kroes met een geschiedenis, daar is een roman over te schrijven!' Inderdaad, een roman. De roman van het citroenzuur en zijn inwerking op tin.

De etalage van het antiquariaat-Stomaski biedt een bont tafereel. In een hoek, achteraan, staat een harnas, compleet van de puntige voetbekleding tot de pluim op de helm met het neergeslagen vizier. Ouder dan dertig jaar is het echter niet. Vòòr het harnas een Biedermeiertafeltje, links roccoco-stoelen van wit hout met blauwe zittingen en verder een opvulling met voetenbankjes in empire-stijl en majolica-vazen en bestofte busten; achteraan een dof schilderij, op 't welk ternauwernood een mannekop met baret te onderscheiden is, naast een gebeeldhouwde kast mer versierde stijlen. Niets van dat alles is echt. De meubelen zijn kennelijk toneelrequisiten, het schilderij is een copie naar een oud-

Hollandse meester, de majolica lijkt op een bedekte hemel, zo ondoordringbaar is haar kleur, die de lichtgloed van Zuidelijke landen behoort te hebben; ook smelt het metaalblauw en het heldergeel van de beschildering niet ineen met de verglazing van het oppervlak, van het trottoir af kan iemand al zien dat hij met namaak te doen heeft. Wat is dit voor een antiquariaat? De man die denkt deze uitdragerij voor oude kunst te kunnen slijten, moet wel zeer naief zijn.

Stomaski echter werkt volgens een goed overwogen plan. De etalage? Die is voor de burgerlui, die graag een prul op hun kast of schoorsteenmantel hebben of een schilderij. Zij weten niets van kunst, dus ook niet van oude kunst, zij kopen een ding dat zij mooi vinden in een winkel, waarvan zij denken, dat het een kunsthandel is. Deze kopers vormen een vast percentage van de cliëntèle, men heeft dit soort mensen nu eenmaal nodig, zoals een krant zijn abonné's of een geestelijke vele zijner parochianen. Zij vormen de kern van zijn bestaan, zegt Stomaski, ik zou van hen kunnen leven. Maar daarnaast heb ik wat anders. Daarnaast ben ik kunstkoper. Spinoza voorzag in zijn onderhoud door lenzen te slijpen, voor het overige dacht hij en schreef diepzinnige, edele boeken. Dat was zijn eigenlijk bestaan. Mijn eigenlijk bestaan speelt zich af achter wat U daar in de etalage ziet. Daar leef ik in het rijk van de schoonheid, daar zoek ik naar dingen van lijn en betoverende vorm en die dingen dan

weer te verkopen, daar andere mensen gelukkig mee te maken, dat is een roeping! aldus besluit Stomaski tegen zijn slachtoffers. Hij is goed van de tongriem gesneden. Zijn voorstelling van zaken vindt gereede aanvaarding. Zij beveiligt hem. Het gevlekte gebladerte maakt immers ook de tijger onzichtbaar. Dat Stomaski rommel verkoopt weet iedereen, dat hij haar ook voor kunst aan de man brengt blijft nu beter verborgen.

Achter de etalage ligt een ontvangkamer, het is de winkel geweest, want Stomaski beoefende in de eerste jaren van zijn verblijf te Amsterdam het vak van goudsmid. Een kabinet rechts, aan de andere zijde van het trapportaal doet eveneens dienst als ontvangvertrek. Aan de achterzijde van het huis bevindt zich de werkplaats, waaraan het magazijn grenst. Op de eerste etage woont Stomaski met zijn vrouw. De zolder bergt nog tal van kunstvoorwerpen van twijfelachtig allooi.

Op een Novembermiddag pakt de bediende een zending uit, door Van Gend & Loos afgegeven. Het is zijn laatste karwei deze week, want hij heeft een dag vrijgekregen, zodra hij klaar is gaat hij weg, in de gang ontmoet hij nog net Stomaski. Stomaski is niet alleen, hij brengt een bezoeker mee, het is Klaverblad.

‘Laat eens zien hoe de zaak is uitgevallen,’ zegt Stomaski. En hij monstert met een snelle blik de dingen, die, ontdaan van hun verpakking in de hoek van de werkplaats staan, onder het licht van

een muurlamp. Uit een warhoop van houtwol en kartonnen bladen en touw en stro rijst de poot van een tafel op, die een achtkantig blad draagt.

‘Notenhout,’ zegt Stomaski, ‘Italiaans werk, zestiende eeuw. Prachtig, vind je niet!’

De tafelpoot rust op een stevig, rechthoekig voetstuk, dat er uitziet als een prachtig bewerkte doos, de bovenzijde is glad, de zijkanten zijn volgesneden met lauwertakjes en rozetten. De poot zelf, versmald boven de inplanting op het voetstuk en hoger op buikig gewelfd om dan na ringvormige insnoeringen over te gaan in een brede kop, waarop het blad bevestigd is, vertoont aan alle zijden guirlandes, sierlijke takjes, en miniatuurpaneeltjes. Langs de rand van het tafelblad loopt een gewelfd ornament als de kroonlijsten aan de gevel van een Florentijns paleis.

‘Heel goed!’ zegt Stomaski nog eens. De tafel, donker, glanst in het licht, als een ivoren Venus die uit zee opstijgt. De schelpen en het zeeschuim aan haar voeten bestaan echter uit rommelige emballage.

‘Had je dat gedacht? Een timmerman in Den Bosch heeft hem gemaakt, in Utrecht heb ik iemand die de versieringen voor mij aanbrengt. Hij is beeldhouwer van zijn vak, maar met zulk werk verdient hij meer. Dit hier stuur ik ook naar hem toe.’ En Stomaski wijst op enkele blokken hout en dikke, in stukken gezaagde planken, die tegen de muur naast de tafel liggen. ‘Ik kwam de afgelopen

maand ergens in de Achterhoek, daar werd een boerderij verbouwd, de vloer ging er uit, en een paar balken van de zoldering. Die heb ik op de kop getikt, hout dat meer dan honderdvijftig jaar oud is. Geen spoor van vermolming, zeer geschikt om er snijwerk van te maken. Oude volkskunst.'

Klaverblad glimlacht, Ezechiël Klaverblad, zich noemende Eduard Klaverblad, de man in wie Mr Cramp het volste vertrouwen stelt.

'Je hebt een interessant vak,' zegt hij, 'wat is dat daar?'

'Dit?' vraagt Stomaski en neemt het deksel van een kist, 'dit is marmer. Maar ik heb er te weinig van om er iets mee te laten doen. Dat kan goedkoper in Italië zelf.' En hij neemt het stuk marmer in de handen, een stuk ter grootte van twee of drie bakstenen. Het is vlekkelig en geelgrauw verkleurd. 'Romeinse zuil,' licht Stomaski toe. 'Opgegraven, die heeft misschien wel duizend jaar in de grond gezeten. Prima grondstof voor een buste uit de tijd der Renaissance.'

'En wat is dat?' vraagt Klaverblad. Zijn vlugge ogen hebben een grote pendule gezien op een etagère, die tussen een kast en een muziekstandaard weggeschoven is.

'Dat is echt,' antwoordt Stomaski. Zij staan voor de pendule, de dikke korte Stomaski met zijn glad zwart haar en de magere Klaverblad met zijn hoekige schouders en het hoekige gezicht.

'Saksisch porcelein,' zegt Stomaski. 'Voel maar

eens.’ Zijn vingertoppen glijden over het glazuur van het blok, dat de bovenbouw draagt. Week en glad is dat glazuur, geen spoor van de ruwheid of oneffenheid die het kenmerk is van nieuwerwets fabrieksporcelein. Wonderlijk dat deze stof niets is dan een bepaald soort aarde tot op 2000 graden verhit (toch niet wonderlijker dan de ervaringen die de mens maken tot wat hij is, nadat hij door een vuur van leed gegaan is). ‘Zie die kleur eens,’ wijst Stomaski weer. Deze kleur is niet doods van zuiverheid, er is een tinteling, een zachte gloed in het materiaal alsof er aderen met levend bloed in verborgen zijn. Op het voetstuk rusten zuilen, zachtrose, en daartussen is de wijzerplaat met de vergulde opengewerkte wijzers, en daarboven weer kapitelen, die lauwertakken dragen, en medaillons en een wapenbord, alles omwoekerd en bekranst, alles in porcelein, een witte muziek van vormen, bloemen door de zon in een nevel verzilverd. Deze pendule is verwant aan alle dingen, die oud en mooi zijn, aan het diepe kopergroen van een toren, en aan het goudpurper van Chinese schotels en aan de blauwe herderinnetjes uit de werkplaatsen van Sèvres. Eigenlijk doet zij een beroep op het geweten van Stomaski, zoals de gedachten die een kind opwekt bij een cocotte. Dit beroep echter wordt niet gehoord.

‘Wat zou je er mee verdienen als hij niet echt was?’ vraagt Klaverblad.

‘Dat is moeilijk te zeggen. Zoveel als een gek er

voor geven wil. De prijzen zijn niet meer die van vlak na de oorlog. Ik ben er bij geweest, dat een gems-op-rotsblok voor 350.000 mark wegging op een veiling in Berlijn. Dat was in goudmark tòch nog een heel bedrag. Alles ging toen weg. De handel kocht in Weenen het witte uitschotporcelein, ze brandden er een merk in, liefst Augustus Rex en lieten 't kleuren, en ze verdienden grif 30.000 mark aan een krinolinedame. En dat was nog niet eens de echte namaak. Die is veel voordeliger.'

Klaverblad kijkt nog eens naar de pendule. Het porcelein is van magische doorschijnendheid, het heeft zijn eigen klank voor wie weet te luisteren, het straalt als het ware zijn invloed uit, een zuiverende invloed, een sfeer van goedheid, het is een zon van geestelijke waarde. Maar Klaverblad is er onaandoenlijk voor, er is een denkbeeld in hem opgekomen en hij vraagt:

'Zit er iets in antieke horloges?'

'Als je een koper weet, zeker wel.'

'Ik weet een koper.'

'Dan is het te doen,' zegt Stowaski belangstellend. Klaverblad wendt zich af van de pendule.

'Ik heb je een voorstel te doen.'

'Kom dan mee naar boven, dan praten we verder.'

Om half zeven verlaat Klaverblad het huis van Stomaski. Hij moet zich weer wijden aan zijn beroepsbezigheden, hij dient nog voorbereidingen te treffen voor een conferentie van de volgende mor-

gen. Commissionnair in effecten, zo noemde Mr Cramp hem. Laat ons zien hoe Klaverblad zijn werkdag doorbrengt.

Vanuit zijn woonhuis gaat hij eerst naar het kantoor, waar zijn bedrijf is gevestigd: de Algemene Amsterdamse Spaar- en Credietbank, telegramadres Algascred. Tweede etage van een oud huis in een straatje tussen twee grote grachten. De boekhouder heeft een stapeltje mappen klaargelegd, de jongste bediende, die de correspondentie van de Algascred verzorgt, is op de schrijfmachine bezig. Klaverblad neemt plaats en ziet de mappen door. Reeds de inhoud van de eerste map werpt een helder licht op de zaken, die door de heer Klaverblad gedreven worden. Daar is allereerst een brief met een krantenknipsel. Het knipsel luidt als volgt:

‘Kapitaalfournering. Credietinstelling met uitgebreide financiële relaties belast zich speciaal met de oprichting van en de omzetting van bestaande zaken in naamloze vennootschappen, commanditaire vennootschappen of vennootschappen onder firma, annex de plaatsing en het opnemen van het benodigd kapitaal.’

Deze advertentie is een fuik, door de Algascred uitgezet. Niet zonder gevolg, want de map bevat ook een brief van iemand, die mededeelt ‘enkele te zijner beschikking staande saldi te willen beleggen in een naamloze vennootschap,’ en die daarom contact zoekt met de steller dezer advertentie. Ten-

slotte is nog aanwezig de copie van een brief, door de Algascred aan deze reflectant toegezonden. Bedrukt en snorkerig hoofd met de naam van Klaverblad, directeur Algascred, accountant, belastingconsulent. Het is een uitnodiging tot persoonlijke kennismaking op een conferentie, die vandaag te 10 uur 's morgens in een groot hotel bij de Dam zal gehouden worden. De inhoud van de andere mappen lijkt op de eerste als de ene druppel water op de andere; alleen is natuurlijk de geldbelegger of geldvrager een andere en vordert het uur der conferenties naar gelang van hun aantal: half elf, elf uur, half twaalf, twaalf uur. Daarna gunt Klaverblad zich een poos rust. Om twee uur worden de besprekingen hervat, zij zullen tot vier uur duren.

Klaverblad neemt zijn boekhouder mee. Deze wordt voorgesteld als een assistent en maakt op een blocnote aantekeningen van elk onderhoud. Klaverblad volgt een vaste gedragslijn. Bijna elke bezoeker heeft een dikke tas met gegevens bij zich en begint meteen breedvoerig zijn plannen te verhalen. Min of meer plechtig onderbreekt Klaverblad dan:

‘Mag ik een ogenblik Uw aandacht hebben? Het is niet onze gewoonte reeds dadelijk op bijzonderheden in te gaan, wij gebruiken een eerste conferentie, zoals deze, ter kennismaking en ter oriëntering.’

Zulk een opmerking maakt bij geldbeleggers, die nadenken, een uitstekende indruk. Een goed zaken-

man gaat niet met de eerste de beste in zee. Klaverblad behoudt de leiding van het gesprek. Hij zegt:

‘Wij plegen eerst van onze aspirant-leden een begroting te vragen. Als U eens een schema opstelde van de toekomstige financiering, waaruit vooral deugdelijk het rendement blijkt? Het is ons inderdaad mogelijk relaties te vinden, die zich voor Uw kapitaal interesseren, maar zij willen weten in hoeverre Uw plannen levensvatbaar zijn.’

Daarmee heeft Klaverblad de rollen omgedraaid: meestal is het juist de geldvrager van wie zulk een berekening wordt verwacht. Argwaan wekken de woorden van Klaverblad niet, integendeel, hij rijst in de achting der bezoekers. Niet iedereen trouwens heeft kapitaal te beleggen; er zijn ook reflectanten die het nodig hebben en die Klaverblad's voorzichtigheid slechts natuurlijk vinden.

‘Uitstekend,’ zegt de reflectant, ‘ik zal een gedetailleerde becijfering maken.’

‘Gedetailleerd is ook weer niet nodig,’ merkt Klaverblad op. Hij ziet, dat zich in de hal iemand bij de portier aanmeldt, dat kan de volgende bezoeker wel eens zijn, Klaverblad heeft een onfeilbaar instinct in deze dingen, hij kan zijn klanten uittekenen, zelfs als hij ze nooit heeft gezien. Maar de kerel is vroeg. Het onderhoud moet bespoedigd worden.

‘Een globale indruk is meer dan voldoende,’ zegt Klaverblad, ‘Laten wij zeggen, dat U die ons begin volgende week toestuurt.’

De reflectant, in zijn ijver, neemt zich echter voor de becijfering toch heel uitvoerig te maken. Hij gaat naar huis en werkt avonden lang aan zijn begroting. Hij wil een cargadoorsbedrijf oprichten. Voor het geld zal hij zorgen, de leiding krijgt iemand anders, want daar moet je in zitten, in zulk een vak. Er valt in de toekomst te verdienen als cargadoor. Na de crisis van 1921 is het scheepvaartverkeer weer toegenomen. Achter de cijfers ligt de haven. Het is zomer. Rijen schepen onder een wazige lucht. De stuurstoel van een rijnaak. Een scherpe boeg, hoog en donker opdoemend in het licht. De stad Amsterdam lijkt een eiland, dat drijft in een damp van warme nevel en rook, die alle vormen laat ineenvloeien: de grote donkere kap van het Centraal Station, de sierlijke torens, spoorwegviaducten en huizen.

Zo mooi ziet Klaverblad's reflectant de toekomst voor zich, terwijl hij zijn schema's opstelt. En de werkelijkheid? De werkelijkheid is deze: dat hij na een week bericht krijgt, volgens hetwelk de Algascred uit zijn begroting een rapport zegt te moeten maken, waarvoor hij f 50.- betaalt. Dat hij na het tweede onderhoud f 20.- gireert voor 'gemaakte kosten' en daarna nog eens f 25.- 'voor kosten'. De reflectant wordt niet ongeduldig, men spreekt hem nu aan met 'waarde heer' of 'waarde vriend' (Klaverblad kijkt er zijn mensen op aan). Zijn vertrouwen in de Algascred groeit met de dag. Na twee of drie maanden ontvangt hij dan een mededeling,

volgens welke de Algascred er niet in is kunnen slagen gegadigden voor zijn project te vinden, met betuiging van spijt. Hij is dan een illusie rijker en f95.- armer. Sommige reflectanten hebben dan nòg niet begrepen dat zij er in gelopen zijn. Het is natuurlijk nooit de bedoeling van Klaverblad de mensen te helpen. Hij houdt hen een poos aan de praat, om hen geld uit de zak te kloppen. Aan deze vorm van oplichting is strafrechterlijk niets te doen, de formulering van de wet laat niet toe dat een bedrogene met kans op goed resultaat een proces tegen de Algascred kan beginnen. Wèl is de instelling gesignaleerd bij de politie en ook worden soms waarschuwingen gepubliceerd. Zolang echter vreemdelingen in de financiële wereld - artsen, leraren, ingenieurs die niet voldoende geld of inlichtingen hebben om ter beurze te opereren of naar een grote bank te gaan - naar belegging zoeken en zolang er mensen met een glatte tong en imponerende manieren bestaan zoals Klaverblad, zolang zullen de zwendelbanken hun werkzaamheden uitoefenen.

Om half vijf is Klaverblad op zijn kantoor terug. Hij keurt de tekst van een advertentie, door de jongste bediende opgesteld aan de hand van voorbeelden, en het concept van een circulaire. Meer nog dan met advertenties werkt de Algascred door middel van circulaire. Daarmede betreden wij een ander terrein van werkzaamheden van de heer Klaverblad. Hij stuurt naar een bepaalde streek of

een dorp een groot aantal circulaires, de adressen vindt hij in het intercommunaal telefoonboek en in de gids van postrekeninghouders. In deze circulaires wordt een schijnbaar zeer voordelige transactie uiteengezet. De Algascred stelt een spaarbrief ter beschikking van iedereen, die vijf achtereenvolgende jaren *f* 100 per jaar stort. Na afloop van deze termijn zal de spaarbrief worden ingewisseld tegen *f* 600.

En nadat aldus het werkterrein door beloften vruchtbaar gemaakt is, gaat Klaverblad er heen. Hij brengt allen, die een circulaire gehad hebben een persoonlijk bezoek. Tien tegen één, dat hij bij een groot aantal van deze mensen een spaarbrief plaatst. Soms stuurt hij zijn boekhouder, die kan het in streken met goedgelovige bevolking ook wel af. Want dit heeft Klaverblad wel geleerd tijdens de uitoefening van zijn vak: het maakt een groot verschil, waar je in Nederland komt. Hij mijdt in elk geval de grote steden, daar loopt het publiek te gauw naar de politie. Al kan niemand met de wet in de hand iets tegen de Algascred uitrichten, op de duur kan de bedilzucht van de politie lastig worden. Ook in de Noordelijke provincies zijn de mensen te wantrouwend. De neringdoenden en de boeren uit het Zuiden, dat is geschikt volk! Daar heeft Klaverblad goede jaren aan te danken. Zij betalen braaf hun termijnen, stortingen of hoe de vindingrijkheid van Klaverblad dit soort afrekening noemen wil. Zij klagen niet als zij hun eigendom niet terugkrij-

gen en blijven onder de ban van de toezeggingen die de Algascred hun hardnekkig doet.

Immers, wat is het geval? Zodra een spaarder na afloop van de overeengekomen termijn om zijn *f*600 vraagt, krijgt hij een papier toegestuurd, op hetwelk gedrukt staat:

‘Inkomstenobligatie ten name der Algascred. Nominale waarde *f*600, jaarlijkse interest 8%.’ Dit papier is vergezeld van een lange toelichting waarin op de voordelen van dit soort belegging gewezen wordt. Veilig en zeer rendabel! Wie kan tegenwoordig nog 8% van zijn geld maken? Niemand immers! En bovendien kan men zijn inkomstenobligatie bij de Algascred belenen. Natuurlijk betaalt men daar rente voor, welke bank berekent geen beleenrente? En natuurlijk krijgt de belener niet de volle *f*600 uitgekeerd, hoogstens *f*400. Maar welke bank beleent dan wèl een stuk voor de volle nominale waarde? Zo praat Klaverblad, als een persoonlijk bezoek bij weifelaars nodig is. Hij schildert in verleidelijke kleuren het slapend rijk worden, hij voert de aandacht der betrokkenen op zijpaden. Dat deed hij de eerste keer ook al, toen hij de spaarbrief moest plaatsen, en aldoo sprak over een ‘uitkering’ van *f*600 (een uitkering wel te verstaan, en een uitkering behoeft niet altijd in geld te geschieden) en door zijn woordenvloed belette, dat het slachtoffer de voorwaarden der overeenkomst bestudeerde. Want in de beleggingsvoorwaarden staat wel degelijk, dat de uitkering zal ge-

schieden in de vorm van een inkomstenobligatie; het staat klein gedrukt, en ergens onderaan, maar het staat er. Per slot van rekening moet Klaverblad tegen kwaadwilligheid gedekt zijn! Maar het was bij het bezoek zijn taak in elk geval te voorkomen dat daar de aandacht op viel. En ook later is het zijn taak. De mensen moeten de inkomstenobligatie uit overtuiging nemen; het stuk moet hen worden aangepreft, zij moeten goed van geloof blijven; nooit mag het tot hen doordringen, dat zij eigenlijk tegen hun zin gebonden zijn door een bepaling in het contract.

‘Het bedrijf rust op drie pijlers,’ pleegt Klaverblad tegen zijn boekhouder te zeggen, ‘dat is veel beloven, veel incasseren en weinig betalen. Je mag de volgorde van de laatste twee dingen omdraaien, maar de zaak komt op hetzelfde neer.’

Nu is er een brief gekomen van iemand, die vijf jaar lang heeft gestort, maar de inkomstenobligatie weigert, en ‘uitkering in contanten’ eist. Hij heeft zijn bezoek aangekondigd, om de zaak te regelen, aangezien de gevoerde correspondentie niet tot een oplossing heeft geleid.

Klaverblad ziet tegen dat bezoek niet op. Hij is van plan de ontevredene welwillend te woord te staan, met nadruk op de soliditeit van de maatschappij te wijzen en zodoende de slag om het vertrouwen glansrijk te winnen. Het zal gaan, zoals het altijd gaat, de bezoeker zal vertrekken, genezen van zijn twijfeling en half beschaamd, omdat hij de

heer Klaverblad heeft lastig gevallen met hersenschimmen. Overigens is Klaverblad van plan zijn werkzaamheden voor deze dag met dit onderhoud te besluiten.

Een tik op de deur. ‘Hier is iemand om U te spreken,’ zegt de bediende.

Klaverblad is verrast. Hij heeft een eenvoudig man verwacht, een arbeider in zijn goede pak, een kruidenier of een boertje, een blozende provinciaal, in elk geval een onschadelijk mens, een goedwillend wezen, welks koppigheid zou verdwijnen als sneeuw voor de zon voor Klaverblad's overredingskracht. Maar dit is iemand anders, gebruind, grijsblauwe ogen, het zou een koopvaardijkapitein kunnen zijn of een inspecteur van politie. Deze laatste overweging stemt Klaverblad zeer voorzichtig.

Zij maken zich aan elkaar bekend. Klaverblad! Ook de bezoeker noemt zijn naam. Er is al een nieuw element in het samenzijn. Stugheid van de een, die de ander nog meer op zijn hoede doet zijn.

‘Ik heb Uw brief gekregen, waarmee kan ik U van dienst zijn?’ vangt Klaverblad aan.

De bezoeker steekt meteen van wal. Hij komt namens zijn vader, het leek hem beter dat hij ging. Er is iets vreemds in de situatie. Waarom weigert de maatschappij betaling?

‘Ik begrijp dat Uw vader teleurgesteld is,’ zegt Klaverblad, even snel als de ander op de kern van de zaak afgaande, ‘maar wat wilt U? Zakendoen geeft altijd risico. U kunt in de beleggingsvoor-

waarden, uitdrukkelijk geformuleerd, lezen, dat na een bepaalde periode een inkomstenobligatie verstrekt wordt. Heeft Uw vader die soms niet gekregen? Wij hebben hem zelfs de in October vervallende halfjaarlijkse coupon betaald, hoewel hij er, strikt genomen nog geen recht op had, doordat hij de obligatie heeft geweigerd. Wat wilt U dan? Er is geen enkele bepaling van de overeenkomst geschonden!’

‘Uw vertegenwoordiger heeft destijds de zaak aldus voorgesteld, dat mijn vader na vijf jaar *f* 600 zou krijgen, het woord inkomstenobligatie heeft hij zelfs niet gebruikt.’

Klaverblad haalt de schouders op.

‘Onze vertegenwoordiger kan niets anders beloofd hebben dan wat in de overeenkomst staat. En bovendien, of Uw vader die *f* 600 krijgt in geld of in papier van onze bank, dat maakt geen verschil.’

De bezoeker is drie minuten in de kamer, maar evenals Klaverblad kent hij zijn mensen. Het is mis, van deze fielt is niets te verwachten. Het geld is weg.

‘Ten eerste zou ik van U wel eens willen weten, wie U het morele recht geeft om de mensen geld uit de zak te kloppen en ze na vijf jaar af te schepen met een paar procent. Ten tweede waar U de brutaliteit vandaan haalt om ze voor te stellen hun inkomstenobligatie te belenen. De mensen geven U *f* 500 en zij moeten dankbaar zijn als zij *f* 400

terugkrijgen. Dat is knap! Maar ter zake: als het geen verschil maakt of iemand *f*600 in contanten of in een stuk papier krijgt, dan mag U ook geen bezwaar hebben om *f*600 in contanten te betalen. Toch doet U dat, U weigert het! En waarom! Ik zal het U zeggen, meneer Klaverblad, omdat U een bedrieger, een oplichter en een schoft bent!’ zegt de bezoeker kalm en nadrukkelijk.

Zo is Klaverblad nog nooit toegesproken. Enige seconden is hij beteuterd, maar zichzelf dadelijk meester. De vent is gek. Er uit met hem.

‘Mijnheer,’ antwoordt Klaverblad met voorgewende waardigheid, ‘ik heb U een onderhoud willen toestaan, ik ben bereid met mijn cliënten hun belangen te bespreken, maar ik kan mij niet laten beledigen.’

Hij belt. ‘Laat mijnheer even uit!’ zegt hij minzaam tegen de bediende, en verdiept zich zonder groet en zonder op te zien in zijn papieren.

‘U hoort van mij nog wel!’ antwoordt de bezoeker, dreigend, reeds bij de deur.

Klaverblad zegt niets. Hij weet uit ervaring, dat dit soort aankondigingen nooit in daden kan worden omgezet. En mocht hem inderdaad het vuur na aan de schenen gelegd worden - wat niet waarschijnlijk is - welnu, dan betaalt hij voor één keer het bedrag van *f*600 uit.

Klaverblad gaat naar huis om te eten.

IX

MR Cramp was in 1880 een vermogend man. In 1925 is hij dat niet meer. Hij moet naar middelen omzien om van zijn onderhoud zeker te zijn. Hij bezit een kostbare bibliotheek, schilderijen, Perzische tapijten. Hij bezit nog een groot huis in Utrecht. Nagenoeg nooit komt hij daar, een bewaarder heeft er de zorg voor, deze houdt het huis schoon en lucht de kamers. Het zijn nog dezelfde kamers waarin Mr Cramp woonde toen hij getrouwd was. Er staan meubelen met gebogen ronde ruggen en kromme poten, er hangen dikke gordijnen met koorden en kwasten en portières, er liggen dikke vloerkleden; alleen de kamerplanten en de makart-boeketten zijn er niet meer. Meestentijds blijven de blinden voor de ramen, de muren van het huis zijn geel gepleisterd, het staat er als een stenen herinnering aan de zeventiger jaren, zijn gevel is strak van ouderdom, gelijk het gelaat van Mr Cramp.

En dan bestaat ook nog het kantoorgebouw van de firma Cramp & Van Roon. Ook daar is weinig veranderd. Daar zijn nog de ouderwetse cylinderbureaux en de krukken, ja zelfs de inktpotten in de lessenaars, waaraan de klerken hun arbeid verricht

hebben. Slechts zelden dringt de zon door in deze ruimten; langs de achtergevel strekt zich de tuin uit, een geweldige beuk verheft zich boven het verwilderd grasveld, onkruid woekert langs de kleine stoep die van het kantoor naar buiten leidt. Dikwijls is Mr Cramp dit stoepje afgegaan, opeen mooie lenteochtend als de vogels kwinkleerden in de beuk en de zon over de daken aan de andere zijde op de paden scheen. Daar stond hij, en verlustigde zich in de aanblik van de natuur, die ontwaakte.

Op dit kantoorgebouw is de keus van Mr Cramp gevallen. Het is zijn eigendom in zijn hoedanigheid van enige firmant. Hij kan er hypotheek op verlenen, dan maakt hij het zich weer nuttig. Hij heeft er met de Reyn over gesproken. De Reyn vindt het geen slecht idee.

‘U kunt het ook verkopen,’ zegt de Reyn, ‘maar wie weet hoe U het nog eens nodig heeft. Ik denk wel dat U gemakkelijk zult slagen.’ En hij noemt de namen van Amsterdamse hypotheekbanken.

‘Ben je gek!’ stuift Cramp op, ‘denk je dat ik iets te maken wil hebben met iemand hier? Dat tuig dat mij het gehele leven heeft dwarsgezeten? Aan dat soort mensen heb ik alle ellende te danken gehad. Gebruik je hersens alsjeblieft!’

‘Nu, mijnheer Cramp,’ zegt de Reyn kalmerend, ‘U kunt U ook wenden tot een instelling buiten de stad.’ De Reyn wordt nooit boos als Mr Cramp hem zijn humeur toont.

De president-commissaris zwijgt en zegt de ge-

hele verdere dag niets tegen de Reyn. Des avonds te negen uur heeft hij in zijn kantoor een onderhoud met Klaverblad. Klaverblad luistert belangstellend. 'Ik weet iemand,' zegt hij tenslotte, 'die U uit de moeilijkheid kan redden. Kent U de firma Van den Boogert & Paraat in Brussel? Uiterst solide mensen. Ik denk er aan omdat ik gisteren hier in Amsterdam Paraat ontmoette. Hij is een mijner intieme vrienden. Een volkomen integer man!'

Deze woorden zijn voldoende. Mr Cramp zal Paraat nemen, al zou iedereen zich daartegen verzetten. Paraat komt, een man met geplakte haren en een snorretje, zijn pak zit hem gegoten aan het lichaam, hij is glad als een slang. Nog diezelfde dag spreekt Cramp af hem hypotheek te verlenen op het kantoorgebouw van de firma Cramp & Van Roon tegen een bedrag van *f* 100.000, rentende 3%. Mr Cramp heeft weer geld.

'De zaak is in orde,' zegt hij de volgende morgen als hij de Reyn in de gang tegenkomt, en met tevreden gezicht het mooie weer prijst.

'Waar heeft hij zich nu weer ingestoken?' vraagt de Reyn zich af. Met enige moeite komt hij er achter, dat de firma Van den Boogert & Paraat in Brussel vroeger een goede reputatie gehad heeft, dat eerstgenoemde firmant overleden is en dat Paraat nog slechts weinig inkomsten uit de zaak trekt. Zoveel te meer verdient hij echter aan de huur van een aantal huizen, waarin bordelen gevestigd zijn, alsmede aan de opbrengst van enige zeer selecte,

maar niet minder verdachte nachtgelegenheden. Zijn vrouw is aan een dezer etablissementen verbonden en stelt zonder reserve haar lichamelijke schoonheid ten dienste van bezoekers, die een hoge maatschappelijke positie bekleden.

Paraat blijkt over veel tijd te beschikken. Hij maakt althans geen aanstalten naar Brussel terug te gaan. Het Paviljoen van Mr Cramp is een trekpleister. Paraat voelt dat hier veel te halen is. Hij bezoekt Mr Cramp vaak, soms in gezelschap van Klaverblad, soms alleen. Eens op een avond haalt Mr Cramp uit zijn bureau een doosje te voorschijn, hij opent het behoedzaam en laat de inhoud aan Paraat zien. Het is een oud halshorloge met zeshoekige kast van ivoor; aan de voorzijde is in goud en emaille de voorstelling aangebracht van een sater, die een nymph tot in een bosje vervolgt; de knop is eveneens van ivoor, en het ringetje, bestemd voor het draagkoord is van goud. Paraat neemt het horloge voorzichtig in de hand.

‘Een attentie van Klaverblad,’ zegt Mr Cramp. ‘Ik heb hem eens gezegd dat ik een zwak had voor oude horloges. Onlangs bracht hij een kunsthandelaar mee, die er een voor me had. Mooi, vind je niet?’

Mr Cramp tutoyeert iedereen, die hem bevalt.

‘Prachtig,’ zegt Paraat en brengt het ivoor vlak bij de ogen en houdt het van zich af. Mr Cramp neemt het horloge terug, hij strijkt met zijn oude, magere, gele vingers behoedzaam over het kleur-

rijk kleinood en doet het open. Daar is het cijferblad met de wijzers, en het werk. Mr Cramp wijst: 'Een uurwerk uit de tijd van Lodewijk XIII. Zie maar, onderdelen die nog met de hand zijn bewerkt.'

Paraat knikt: 'Handige kerels,' denkt hij. Hij kent Klaverblad door en door, en Stomaski van naam, en dat dit horloge echt is, wil er daarom bij hem niet in. Van al dan niet met de hand bewerkte onderdelen heeft hij geen verstand. Mr Cramp trouwens evenmin, maar Klaverblad heeft speciaal de ouderdom van het werk geroemd.

Later hoort Paraat de toedracht van de zaak. Stomaski heeft een kastje door een edelsmid laten maken, een ander verrichtte de bewerking met goud en ivoor en tenslotte is het inwendige geleverd door een horlogemaker die daartoe onderdelen van een nieuw uurwerk verving door een oude veer en enkele oude radertjes. Alleen het cijferblad met de opengewerkte wijzers is in zijn geheel afkomstig uit de 17e eeuw. Mr Cramp, die de verpersoonlijkte achterdocht is, heeft Klaverblad en Stomaski grif geloof geschonken, de prijs van f1000 is geen beletsel geweest, de kunsthandelaar is als een redder in de nood ontvangen en Mr Cramp heeft verklaard zich aanbevolen te houden voor meer antiek goed. Klaverblad en Stomaski hebben de opbrengst na aftrek der kosten, die gering waren, gedeeld.

Sindsdien behoort ook Stomaski tot de bezoekers van Mr Cramp. Daarmee is een nieuw tijdperk in

het leven van Mr Cramp begonnen. Hij is 87 jaar, en toch is dat nog mogelijk, de fase der vriendenbedriegers. Van niets is hij zich minder bewust. Eindelijk zijn er mensen op zijn levensweg gekomen, die hem onbaatzuchtig ter zijde willen staan. Is er iemand die iets te zeggen heeft van Klaverblad? Laat hij dan niet vergeten dat ik, Mr Cramp, meermalen met de justitie in aanraking geweest ben. Deugt Stomaski niet? Natuurlijk, hij is geboortig uit te geringe stand om veilingen te organiseren waar de upper-ten kunstwerken koopt. En is er misschien ook op Paraat wat aan te merken? De Amsterdamse geld-aristocratie kan moeilijk verkroppen dat een onbekende commissionnair uit Brussel relaties heeft met de N.V. Paviljoen van Nijverheid! Maar ik, zegt de tweede Cramp, die reeds zo vaak de handelingen van de eerste bestuurde, ik doe wat ik wil. Ziet gij hoe ik leef? Ik wil van U, gij bankiers en handelaars in producten en reders, van U gij hoogleren en rechters en notarissen, van U gij brave burgers, gemeenteraadsleden en burgemeesters niets weten. Ik kies mij vrienden, naar het mij lust. Erger ik er U mee? Tart ik U? Zoveel te beter! Hoe hebt gij mij niet geërgerd en getart.

Zo drijft de onzichtbare Cramp de zichtbare voort: hij beweegt de oude spieren en de stijve jichtige benen, hij tekent zijn gevoelens in het spel der gelaatstrekken, hij breekt nog door de troebelheid der verouderde ogen en doet de magere handen met de vale plekken op de huid heftig gesticuleren als

hij het oude, bijna 90-jarige hart in woede doet ontbranden en de verwensingen uit het strottenhoofd worden gestoten.

En nog steeds staat daar het Paviljoen van Nijverheid, hoog boven het omringende geboomte en de huizen rondom. Het Paviljoen ziet hier en daar in de stad nieuwe bouwwerken oprijzen, bouwwerken met scherpe hoeken als van papier dat langs een liniaal gevouwen is, met grote regelmatige glasvlakken in de wanden, met gaanderijen als van een scheepsdek, gebouwen met witte en glanzende muren, inwendig hel van kleuren en licht. Vooruitstrevende architecten spreken van het Nieuwe Bouwen; zij dromen van hygiënische steden en torenhuizen en rationele volkswoningbouw. Aan het Paviljoen moet dat alles bekend voorkomen, het zou deze nieuwe dingen met vreugde moeten begroeten, maar het Paviljoen is oud; soms, als het licht uit de Maartse hemel zijn groots spel speelt en tussen het zwart van wolken straalt, en dan weer, gedempt in witte nevels, de aarde overgiet met een schijnsel alsof de lucht van doorzichtig water was - soms lijkt het of een droevige glimlach op het gelaat van het Paviljoen verschijnt. Het Paviljoen is oud, het gaat gebukt onder de last der jaren.

Het gaat ook gebukt onder de last der exploitatie. Sinds 1923 heeft de N.V. Paviljoen voor Nijverheid geen jaarverslag gepubliceerd. Nog steeds is daar de erfenis van Meerman: niet opgehelderde uitgaven f 209-000. De zaak van de tegen hem in-

gestelde civiele vordering is nog hangende. Nog steeds bevindt zich aan de aandelen dividendbewijs nummer 14. Het getal 14 is vaak een symbool: 14 dagen hechtenis, 14 dagen vakantie, 14 dagen zicht op een wissel. Dividendbewijs nummer 14 is het symbool van de financiële onvruchtbaarheid van het bedrijf. De koers van de aandelen schommelde de laatste maanden tussen 26 en 19. Wel wordt elk jaar een vergadering van aandeelhouders bijeengeroepen, maar zij kan geen besluiten nemen; de directie maakt slechts voorlopige balansen en voorlopige resultatenrekeningen bekend. Zo lang er geen definitieve cijfers worden gegeven, kan de vergadering haar beleid noch goed- noch afkeuren. Er kan wel wat worden gepraat. Mr Cramp is op deze vergaderingen aanwezig. Hij komt binnen, schuifelend, een kistje met sigaren onder de arm, neemt plaats en presenteert links en rechts.

Er vallen slechts twee feiten te vermelden. Het eerste is de benoeming van een nieuwe directeur. Daarin heeft Paraat de hand gehad. Hij kan de Reyn, die hem altijd met een stijve knik begroet, niet uitstaan. Waarom is die vent nog niet naar zijn grootboek teruggestuurd? Eerst tracht hij de Reyn bij Mr Cramp verdacht te maken, maar dat lukt niet. 'De Reyn?' zegt Mr Cramp verbaasd, maar zonder heftigheid 'de Reyn is een beste kerel!' Daarna probeert Paraat het op een andere manier. Na een afwezigheid van twee maanden - zaken in België - komt hij in Amsterdam terug en vertrouwt

Mr Cramp toe dat Klaverblad's pad niet over rozen gaat. Eigenlijk is het effectenvak voor hem niets, daar moet te veel geknoeid worden om een behoorlijk inkomen te krijgen, te veel gespeculeerd, te veel geprofiteerd van de cliënten, Klaverblad zou veel beter op zijn plaats zijn in de leiding van een onderneming, die werkt ten algemenen nutte. Waarom benoemt U hem niet tot directeur van het Paviljoen?

Kort daarna *is* Klaverblad directeur. De Algascred wordt geliquideerd, nadat Klaverblad vergeefs heeft getracht haar voordelig aan Paraat over te doen. De Reyn wordt bij Mr Cramp geroepen en hoort zwijgend de aankondiging van de mutatie aan.

Het andere feit is dit: de houder der eerste hypotheek komt er achter dat het Paviljoen voor een bedrag van *f*75.000 tegen brand verzekerd is. Deze som is veel te laag, en waar zij bovendien werd vastgesteld in een tijd, toen de waarde van het onroerend bezit reeds werd geschat op drie ton en de prijzen sindsdien zijn gestegen eist de houder der eerste hypotheek, dat het verzekerde bedrag minstens een half miljoen gulden zal bedragen. Men moet deze eis inwilligen, is het Paviljoen niet aan handen en voeten gebonden? Maar de verhoging der premie drukt op de exploitatie-rekening. Het Paviljoen werkt met verlies.

Meermalen bezoekt Mr Cramp de voorstellingen in de schouwburgzaal. Hij heeft er een loge d'avant-

scène, die hij vanuit zijn vertrekken langs een afzonderlijke trap bereiken kan. Meestal is de voorstelling reeds begonnen, als hij binnenkomt in een lange, wollen kamerjas, langzaam, voor zich uit tastend met een stok. Tegen het licht op 't toneel steekt zijn scherpe vogelgezicht af, de neus met het brilletje en de ronde, met een kalotje gedekte schedel. Hij blijft een poos staan na het binnenkomen en kijkt de donkere zaal in, enigszins gebogen, de bevende hand op de fluwelen rand van de loge, een vreemde verschijning, te voorschijn gekomen alsof zij dadelijk haar rol op de planken zal gaan spelen. Daarna gaat hij zitten, en blijft soms tot aan het einde; meestal vertrekt hij eerder.

Op een avond geeft men in het Paviljoen een voorstelling van Vondel's Lucifer, een van de weinige, die het geweldige dichtwerk ten deel vallen. Er is een breed voorplein, afgesloten met een hek, waarin zich een grote gouden poort bevindt. Achter die poort is een verhoogd platform, tot hetwelk treden toegang geven liggende over de gehele breedte van het toneel. Achter dit platform leiden smallere trappen naar galerijen, en daarachter weer en hoger zijn andere gaanderijen en gevels, als opeengestapeld tot hoog oprijzende transen en tinnen, geschraagd door marmeren zuilen, een reuzenbouw van bogen en ommegangen, goud van tint, bronskleurig of zilver oplichtend, steeds hoger tot in een ver verschiet, waar op het hoogste punt de blinkende koepel zich verheft, in welke, onzichtbaar, het

Opperwezen troont. Daarboven nog is de lucht, wit en verblindend rond de kronende koepel, maar lichtblauw, steeds blauwer naar de uiteinden.

Dat is de Engelenburcht, en hier speelt zich het drama af van Lucifers val. Daar staat hij, de ontevredene, wiens ontevredenheid wordt aangeblazen door de kruiperige Beelzebub, die gedurig stookt; daar staat de twijfelaar, wiens twijfel door de listige lastertaal van Apollion aldoor toeneemt; daar staat de opstandeling, moedig uit vrees, steeds moediger door de vermeende rechtsgronden die de opruier Belial te berde brengt. Tegenover hen de wijze Gabriël, afgedaald uit de burcht, maar onmachtig het verzet te smoren.

Daarop wemelt het voorplein van Engelen. Lucifer is in het midden van hen, trots en zwak tegelijk, luisterend naar zijn raadgevers, gedurig in aarzeling naar de burchttinnen opziende, geslingerd tussen de vrees voor het Almachtig Opperwezen dat boven allen zetelt, en de begeerte naar het leiderschap hem door een opstand voorgetoverd. En de Engelen verdelen zich reeds in groepen, getrouwen en afvalligen scheiden zich vaneen en op de burcht gaat een zonderling rood licht schijnen, droevig teken van de naderende ramp. Rafaël, de milde, de afgezant van vrede en verzoening tracht haar vergeefs te keren. De muziek van een rei verheft zich, een klagend vrouwenkoor gesteund door fluiten en violen van een orkest. Aldoor klinkt de onheilspellende en sombere dreun der muiters: helaas, helaas, he-

laas, waar is ons heil gevaren. Michaël, de hemelse veldheer, daalt af uit de burcht, de schubben van zijn pantser schitteren, hij heft het diamanten schild en de gouden veren op zijn helm sidderen bij elke beweging van zijn hoofd.

Hij beveelt, kort en streng. De scheiding onder de Engelen is nu volkomen. Zij die trouw blijven trekken zich terug achter de poort, en aan het eind van het derde bedrijf ziet men hen de trappen opgaan en de poorten en galerijen van de burcht binnentreden.

Op dat ogenblik verlaat Mr Cramp zijn loge. Hij ziet de rest van het stuk niet meer. Niet meer, hoe na het weer openschuiven der gordijnen overal licht in de burcht ontstaat, hoe naarmate het vierde bedrijf vordert steeds meer fakkels worden ontstoken, hoe de getrouwe engelen te voorschijn treden, hier, daar, en afdalen, stap voor stap, een menigte in blinkende klederen, een falanx aan welker hoofd Michaël, schitterend in zijn rusting, zich heeft opgesteld, terwijl op het grote voorplein de afvalligen zich eveneens groeperen en knotsen gegrepen hebben, en sabels, speren, dolken, en gereed staan voor de strijd.

Na deze bewogenheid plotseling de rust van het vijfde bedrijf. Geen Engelenmassa meer, geen vlammen. De burcht schijnt verlaten, en Uriël doet het verhaal van de slag. Maar dan is Mr Cramp al in zijn kamer. Hij is de trap opgestegen, die van de gang achter zijn loge naar boven leidt, langs glazen

wanden en stalen bogen, hij bereikte een vloer, en steeg langs een andere trap naar een hogere vloer, hij steeg van de ene ommegang in het luchtig bouwsel van ijzer en glas naar de andere, zoals de afgezant van Lucifer, terugkomende, opging van de aarde en door de dampkring rees en de zeven sferen van zon en maan en planeten doorsneed en langs de ring der sterren het empyreum bereikte, de woonplaats van engelen en zaligen, waar Lucifer opstond tegen God. Het Paviljoen is een heelal in het klein, de schepping van een 19de eeuwse Ptolemaeus, die zijn gedachten niet in een kaart uitdrukte, maar in ijzeren balken en overspanningen en alles overkoepelende daken. En zo bereikt Mr Cramp zijn kamer, zijn Engelenburcht hoog in dit stelsel van rondingen en vensters, dat een wereld op zichzelf is, en ook in deze Engelenburcht zijn Belial en Beelzebub en Apollion; alleen hebben zij een menselijke gedaante en zij dragen menselijke namen, zij heten Klaverblad, en Stomaski en Paraat. Er is echter geen Lucifer. Mr Cramp is geen Lucifer, hij is een oud man, die veel fouten in zijn leven gemaakt heeft, in de volle overtuiging dat hij goed handelde; hij is niet eens de bedrieger waarvoor het publiek hem aanziet, zou hij dan een Lucifer zijn? Tenzij elk mens een gevallen engel is.

Ze zijn er alle drie reeds. In de gang hangt de fraaie bontjekker van Stomaski, met de horloges verdiend. Binnen op tafel staan dozen met banketletters, een G, een J en een C, fijnzinnige attentie

van mevrouw Klaverblad, zij is niet aanwezig, haar man heeft de dozen meegebracht. De heren, binnengelaten door de conciërge, hebben, in afwachting van de komst van hun gastheer, plaats genomen. Stomaski geeft hoog op van een beeldengroepje van Saksisch porcelein, dat hij aan een groot industrieel heeft verkocht. Fabrieksgoed, klein beetje bijgeverfd en wat geglansd. ‘Een ton heeft hij er voor neergelegd! Een ton!’

Paraat betoont zich ongeduldig, ‘waar blijft dat oude kavalje?’ bromt hij. Paraat heeft moeilijkheden in zaken, hij kan geld gebruiken. Klaverblad noch Stomaski zijn gek genoeg het hem te geven. Cramp moet uitkomst bieden.

‘Je krijgt het wel,’ troost Klaverblad, ‘als je het maar handig inkleedt. De mensen zeggen dat hij onberekenbaar is, maar dat is niet waar. Je moet hem in zijn waarde laten, een beetje eerbiedigen, dan krijg je alles van hem gedaan. Als ik tegen hem zeg: hier onder het Paviljoen ligt een goudmijn en ik maak het niet àl te onaannemelijk, dan geeft hij mij het geld voor de exploitatie.’

‘Het is een oude gek,’ verklaart Stomaski, ‘de Reyn kan niet eens veel kwaad met zijn gestook, hij wordt toch niet geloofd.’

Zodra de deur opengaat, verandert de houding der drie bezoekers als bij toverslag. Zij staan op en spelen hun rol van bewonderende volgelingen. Cramp is getroffen door het geschenk der banketletters, de omstandigheden zijn gunstig.

In de kamer van Cramp hangen schilderijen, niet-onverdienstelijke stukken uit de tijd van omstreeks 1850, geen grote kunst, maar van perioden van over- en onderschatting tot een zekere waarde gestabiliseerd, zowel voor kenners als voor de markt. Deze schilderijen bieden Paraat een aanknopingspunt, hij heeft binnen een kwartier Cramp zover, dat zij zullen worden vervangen door moderne stukken. ‘Meer en vogue.’ Paraat wil wel zo goed zijn als bemiddelaar bij deze transactie op te treden.

‘Zo zijn we allebei geholpen,’ verklaart Paraat, ‘ik verkeer momenteel in grote moeilijkheden, een kwestie van liquiditeit, ik moet een periode van veertien dagen overbruggen, een grote crediteur heeft mij in de steek gelaten, het kan vreemd lopen in zaken. Gisteren kon ik ternauwernood mijn hotelrekening betalen, ja, ik moet zelfs in goedkope restaurants eten. Ik ben U zeer, zeer dankbaar.’

Onmiddellijk biedt Cramp hem zijn steun aan, maar Paraat weigert, hij denkt er niet aan, geen sprake van. Dát kan hij niet doen. Neen. Zoals de zaak nu geschikt is, loopt alles weer op rolletjes.

Cramp heeft gezorgd voor wijn en sigaren, het is nacht, de tijd waarin Cramp altijd helder van hoofd en opgewekt is, hij doet weer verhalen van vroeger over de ondank der velen en de erkentelijkheid van enkelingen. Hij legt zijn benen op een stoel en gesticuleert met de magere handen. In een lade van de kast liggen de antieke horloges op fluwelen kussentjes naast elkaar. De uurwerken zijn

steeds opgewonden, de wijzers gaan onmerkbaar over het cijferblad en duiden de tijd aan. De horloges zijn vals, het kleurrijk goud-email is bedriegelijk als een mooie giftige paddestoel, oud-zilver is bewerkt nieuw, alleen de benamingen zijn oud. Louis XIII, Weens werk. Woorden, niets dan woorden, de dingen veranderen er niet mee, het hart van horloges en mensen deugt niet, daar is met frases niets aan te doen. Eén ding is meer dan een woord, dat is de tijd, zelfs de wijzers der valse horloges zijn hierin echt: zij doorlopen de eeuwige kring der wijzerplaten, zij duiden de eeuwige kringloop aan van geboorte, leven, dood, geboorte, leven en dood.

Een week later ziet de Reyn in de kamer van Mr Cramp nieuwe schilderijen hangen. De Reyn is geen kunstkenner, maar zijn instinct zegt hem dat er geen verandering ten goede heeft plaatsgehad.

‘Dat vervloekte nachtleven,’ zegt de Reyn bij zichzelf, ‘het is zijn ongeluk, hoe later in de nacht een oplichter hij hem komt, hoe meer kans hij heeft op succes.’

De Reyn kan niet nalaten over de nieuwe schilderijen te praten.

‘Hoe komt U aan die prullen?’ vraagt hij Mr Cramp.

‘Prullen? Dat zijn geen prullen. Moderne kunst, over tien jaar vindt iedereen het meesterwerken, zo is het ook gegaan met de schilderijen die er hingen. Ik ben blij dat Paraat hier mijn aandacht op gevestigd heeft.’

Natuurlijk Paraat, denkt de Reyn.

‘Ik zou U nog eens dringend willen waarschuwen voor Paraat,’ herneemt de Reyn, ‘weet U dan niet wat er van hem verteld wordt?’

‘De mensen vertellen zo veel, beste de Reyn.’

‘Nu goed, maar moet ik U dan herinneren aan wat Uzelf mij wel eens over Paraat hebt gezegd? Nog geen twee jaar geleden heb ik uit Uw eigen mond gehoord, dat Paraat in Brussel een effectenmakelaar voor honderdtwintigduizend francs heeft opgelicht. Bent U dat dan vergeten?’

Mr Cramp maakt weer zijn afwerende beweging met de hand, daarmee schuift hij alle bezwaren op zij; hij schuift er zijn eigen gedachten mee weg, een stuk van zijn eigen leven.

‘Natuurlijk ben ik dat niet vergeten, maar de zaak is later toch wel anders gebleken dan zij aanvankelijk leek!’

‘Alleen anders in kleinigheden, de hoofdzaak bleef dezelfde. Iemand die een ander fonds aansmeert in een zaak, die hij zelf daarna failliet laat gaan is een oplichter, tenminste een bona-fide handelaar doet zulke dingen niet.’

‘De Reyn, wat ben je wantrouwend! Zulke dingen zijn toch schering en inslag in het zakenleven? Daar moeten de mensen van bestaan. Bovendien, Paraat moest in die tijd vooruitkomen, ten koste van alles, hij had te kiezen tussen een effectenverkoop of zijn ondergang. En voor zover hij werkelijk verkeerd gedaan heeft is dat al lang vergeten

en vergeven. De stakker had verleden week bijna niet te eten!’

De Reyn haalt zijn schouders op en gaat weg.

Het publiek heeft in deze jaren Mr Cramp een bijnaam gegeven: de kluizenaar van het Paviljoen. Hij is mensenschuw, zegt men, hij heeft kind noch kraai, hij ontmoet niemand.

‘Hij is seniel,’ zeggen zij die zich ingewijd achten, ‘en dat hij niemand meer ziet is zijn eigen schuld, hij heeft zich onnodig veel vijanden gemaakt, dat heeft hem verbitterd.’

Er ontstaat een sage, de sage van een stokoud man, die 's nachts door de donkere gangen van het Paviljoen dwaalt, trap op, trap af, zonder doel, een rusteloze zwerftocht. Omstreeks middernacht verschijnt hij in het restaurant aan de andere zijde van het plein, zijn stamcafé, hij groet met een hoofdknik, nooit ziet men hem met iemand in gesprek.

‘Een teleurgestelde in het leven,’ zeggen de stamgasten, belust op dramatiek. ‘Ook weer niet,’ menen anderen, ‘hij wilde tegen de hele wereld vechten, en dat gaat nu eenmaal niet, nu is hij uit de ring gebokst.’

Zij die ongunstiger oordelen noemen hem een fielt. Omtrent zijn omgang met Stomaski c.s. dringen onduidelijke mededelingen in de buitenwereld door. Van allen die hem goed hebben gekend in vroeger jaren is niemand meer over. Zij die beter weten zwijgen.

Seniel is Mr Cramp echter geensdeels. Hij denkt

veel na over zijn zaken. Zijn financiële toestand is niet gunstig. Het zou een uitkomst zijn als hij het Paviljoen kon verkopen. Toestemming van aandeelhouders is daarvoor niet nodig, hij heeft de meeste aandelen zelf, hij kan zich met het Paviljoen vereenzelvigen. Hij belegt conferenties, liefst 's avonds, en dan zo laat mogelijk. De eerste daarvan was bepaald op twaalf uur, maar toen de bezoekers kwamen liet Mr Cramp hen door de conciërge vragen wat geduld te hebben. 'Zeg maar dat ik nog zulk een slaap heb.' Het onderhoud, dat daarna plaats had kenmerkte zich door prikkelbaarheid van de zijde der reflectanten, terwijl Mr Cramp, ontstemd over hun geringe toenadering wat de koopsom van het Paviljoen betrof tenslotte opstoot en zei: 'Mijne heren, U lijkt wel een paar hyena's, maar U wilt er zeker wel rekening mee houden, dat ik nog geen stuk aas ben.'

De volgende bespreking verloopt in gunstiger atmosfeer. Mr Cramp laat - het is twee uur - de conciërge sigaren halen bij een winkelier aan het plein. 'Bel maar net zo lang tot hij uit bed komt.' Hij heeft ook gezorgd voor koffie en andere dranken. Hij zit aan tafel en maakt joviale opmerkingen; toch is hij waakzaam, niemand zal hem er tussen nemen met zijn Paviljoen. Hij noteert wat besproken wordt, zeer zorgvuldig, hij zit bijna de gehele duur der besprekingen te schrijven. In deze tijd schrijft hij trouwens alles op, of hij laat alles opschrijven. De Reyn moet van elk wissewasje een

notitie maken. ‘Schrijf het even op een papiertje,’ in zijn stereotype verzoek. Hij wil alles zwart op wit hebben. Slechts het trio-Klaverblad geniet zijn volle vertrouwen, van geen daarmee afgesloten transacties bestaat een regel schrift.

De verkoop van het Paviljoen komt niet tot stand. Mr Cramp heeft van zijn bezit een hoge dunk, aspirant-kopers oordelen het een failliete boedel. De nachtelijke conferenties plegen vroeg in de morgen te eindigen, zonder dat de deelnemers tot een resultaat gekomen zijn, zij zien de eerste schemering van de zomerdag, het lijkt of de wereld van binnen uit licht wordt, alle dingen beginnen, grijs en glanzend, zichtbaar te worden, onbeweeglijk en kolossaal staat het Paviljoen met zijn koepelingen, in het kleed van verweerd groen en dof glas, er is de gehele nacht over zijn lot gepraat, maar dat deert het gebouw niet, het staat er als een oude Hindoe-tempel op Java, onaandoenlijk voor de bewonderende woorden van toeristen en artikelen in wetenschappelijke tijdschriften.

Boekjaar na boekjaar brengt verlies, misschien zou er van het Paviljoen nog wat te maken zijn, zegt men, maar niet zolang Mr Cramp er de scepter zwaait. Overigens, wie gaat het eigenlijk aan? De premieloten worden betaald, aan alle overige verplichtingen voldoet het Paviljoen, en dat de aandelen geen dividend opleveren kan bijna alleen Mr Cramp schaden, die de meeste in zijn bezit heeft. Nog steeds worden geen jaarverslagen gepubli-

ceerd, buitenstaanders kunnen in het geheel geen denkbeeld meer krijgen van de financiële toestand van het bedrijf. Soms lekt er iets uit in de pers, een verliescijfer boekjaar 1925/26 ad *f*39.441, boekjaar 1926/27 sloot met een verlies van *f*42.891. De koersen der aandelen schommelen tussen 25 en 39; er *is* nog een kans dat het Paviljoen verkocht wordt; de grond waarop het staat, in het hart van de stad, is in de loop der jaren in waarde gestegen, de opbrengst daarvan zou een behoorlijk dividend waarborgen. Wat bezielt Mr Cramp eigenlijk een blok aan het been te houden? Soms verschijnen er artikelen en ingezonden stukken in de bladen. Bezorgde lotenhouders geven uitdrukking aan hun verlangen iets te weten van de maatschappij, bij welke wel en wee zij betrokken zijn. Het komt toch niet te pas, dat Mr Cramp met het Paviljoen doet of nalaat wat hem goeddunkt? Heeft deze grijsaard dan geen sociale verplichtingen, is hij aan de nagedachtenis van Dr d'Espina niet verplicht zijn autocratisch beheer te wijzigen?

Eind 1928 is nog steeds Klaverblad directeur. De commissarissen zijn dezelfde ledepoppen als die van tien jaar her, van de civiele vordering tegen Meerman heeft nooit meer iemand iets gehoord, zijn naam is vergeten, hij is ondergegaan in het verleden als muzieklanken die verdwijnen in de lucht, alles wordt herinnering. De post: niet opgehelderde uitgaven ad *f*209-000 is nu eindelijk afgeschreven als oninbaar, het eerste jaarverslag sinds de gerucht-

makende vergadering waar Meerman zijn congé kreeg verschijnt thans. Er is weinig veranderd. Nog steeds staat in het credit: maatschappelijk kapitaal f1 miljoen en in het debet: niet uitgegeven aandelen f160.000. Nog steeds komen de posten voor: 3% obligaties werkelijke schuld, premielening van 1870 (natuurlijk in de loop der jaren minder geworden) hypothecaire geldlening. De activa zijn samengevat in twee of drie posten. De verlies- en winstrekening is even summier, een overzicht van de exploitatie ontbreekt. Een toelichting op de cijfers heeft de directie evenmin gegeven, zij deelt niets mede omtrent de gang van zaken in de afgelopen jaren en geeft evenmin haar verwachtingen van de toekomst te kennen. Het jaarverslag is als Mr Cramp, gesloten en afwerend, niemand weet in hoeverre de verliescijfers gecamoufleerd zijn door gebruikmaking van de particuliere fondsen van Mr Cramp. Later blijkt hij ook op zijn woonhuis in Utrecht hypotheek te hebben verleend. De bewaarder is onlangs gestorven, nu heeft zijn vrouw de zorg voor de oude meubelen, het huis staat al zolang in de stille straat dat niemand van de weinige voorbijgangers zich ooit meer afvraagt wat verborgen is achter de gele muren en de meestal gesloten blinden.

De winter 1928/29 begint. Mr Cramp is nu negentig jaar. Hij zal zijn één-en-negentigste verjaardag niet meer vieren. In Februari 1929 velt hem de dood. Het is zeer koud, de winter doet zijn bevie-

zende wind over de grachten waaien, de adem der mensen wordt tot dunne wolkjes, iedereen huivert, zelfs zij die in bont gekleed gaan. Een algemene verstening legt zich over de dingen, de wereld lijkt door ouderdom van alle warmte beroofd. Dit zijn omstandigheden, die passen bij de dood van Mr Cramp, hij heeft kou gevat en daardoor longontsteking gekregen, de verwoestende ziekte brak snel 't verkalkte hulsel, dat zijn lichaam geworden was.

Door zijn dood verdwijnt nu ook juridisch de firma Cramp & Van Roon. Ook een oud hulsel, door geen enkele inwendige kracht meer geschraagd, er werden sinds lang geen zaken meer gedaan, de firma bestond alleen in naam, in een handelsregister en in een ongebruikt en verouderd kantoorgebouw, achter hetwelk zich een verwilderde tuin uitstreekte met een grote beuk.

Nog een schim uit het verleden komt op en verdwijnt: Argus, sinds vijf jaar een blad, dat om de veertien dagen verschijnt, en na zijn smadelijk leven door een nationalistisch-georiënteerd publicist bestemd als het orgaan ter verbreiding van zijn beginselen houdt wegens gebrek aan een belangstellende lezerskring op te bestaan. De wegstervende echo uit een roerig verleden: een operatenor die zijn stem boven de orkestmuziek verheft, een omnibus, het Amsterdam van 1900, lange japonnen met een sleep, een ogenblik is het zichtbaar geweest, in een golf van geluid; voor altijd weggezakt nu, en niet meer terug te brengen.

X

DAARMEE zou de geschiedenis van de N.V. Paviljoen voor Nijverheid kunnen besloten worden, waren echter na Februari 1929 geen dingen gebeurd die niet onvermeld kunnen blijven.

Mr Cramp is arm gestorven. De boedel, berustende bij de bankinstelling, die ook waakt over het waarborgfonds dat voor houders van premieobligaties een garantie is, is slechts onder benefice aanvaard, omdat er meer schulden bleken te bestaan dan realiseerbare activa. Het is niet meer na te gaan, hoe Mr Cramp zijn vermogen heeft opgeteerd. Wel heeft de N.V. Paviljoen voor Nijverheid nog een vordering op de boedel ten bedrage van anderhalve ton, zo lang deze schuld niet wordt betaald, kunnen de aandelen Paviljoen, die zich mede in de boedel bevinden - aandelen die de meerderheid uitmaken en de bezitter zeggenschap over het Paviljoen zouden verschaffen, zoals zij dat Mr Cramp hebben gedaan - niet worden vrijgegeven. Niemand toont uiteraard enige lust tot storting van anderhalve ton over te gaan. Hij zou er de aandelen Paviljoen mee verkrijgen, maar wie geeft 150.000 gulden uit om zich te interesseren bij een bedrijf dat verlies oplevert? De boedel bevat verder tal van curieuze, maar

waardeloze dingen, prospecti uit vroeger jaren, oude jaarverslagen, uitbreidingsplannen en daarmee samenhangende berekeningen. Men heeft er ook tal van schuldbekentenissen in gevonden. Er is iemand, die geld van Mr Cramp gekregen heeft om een plan tot bevoeibaarmaking van de Sahara te verwezenlijken. Een ander heeft hem voorgespiegeld, dat er een onderzeese spoorweg zou kunnen, worden aangelegd van Ierland naar New-Foundland, een derde dacht over een expeditie naar het verzonken Atlantis, geweldige buizen, verticaal in zee neergelaten, zouden worden drooggemalen om de zeebodem weer zichtbaar te maken. Voor deze hersenschimmen heeft Mr Cramp zijn geld gegeven. Het is niet moeilijk de hand van Paraat in deze dingen te zien, die telkens als hij geld nodig had, een verhaal over een genie zonder middelen verzon om de goedgeefsheid van de president-commissaris van de N.V. Het Paviljoen te prikkelen.

Er is echter nog iets, dat voor de toekomst verstrekkende gevolgen heeft. De firma Van den Boogert & Paraat in Brussel heeft een vordering van *f*100.000; als onderpand dient, zoals bekend, het oude kantoor van de firma Cramp & Van Roon in Utrecht. Thans blijkt, dat enige jaren na het totstandkomen van deze lening als verdere zekerheid, door Paraat geëist, een verband is gelegd op 120 aandelen N.V. Paviljoen. Het kantoorgebouw brengt bij executie slechts de som van *f*25.000 op, met andere woorden: de firma Van

den Bogaart & Paraat krijgt deze 120 aandelen in handen. De Brusselse firma krijgt daardoor invloed bij de maatschappij, en doordat de overwegende meerderheid der overige aandelen geblokkeerd blijft in de boedel-Cramp, is deze invloed zelfs van doorslaggevende betekenis. Voor Paraat is deze gang van zaken een buitenkans: hij is nu heer en meester over het Paviljoen.

Natuurlijk maakt hij onmiddellijk gebruik van deze omstandigheden. Hij blijft achter de schermen, laat de commissarissen aftreden, drijft door dat hun aantal beperkt wordt en zorgt dat de twee overgebleven plaatsen bezet worden door mensen die hij beheerst, twee rentenierende burgers, te onbelangrijk om Paraat aan te kunnen en ook te vreesachtig. Klaverblad wordt als directeur gehandhaafd. Voor Stomaski is in het complot geen plaats meer; hij moet zich maar schadeloosstellen door met verdubbelde ijver valse handtekeningen te zetten onder brieven die hem introduceren moeten bij mensen van goeden huize. Sindsdien ziet men Stomaski zelden meer in het Paviljoen. De Reyn krijgt een schraal pensioen (geachte heer, de zaken floreren helaas niet voldoende), dwarskijkers kan Paraat missen als kiespijn. Juist echter als zodoende het terrein voor verdere actie is voorbereid, gebeurt er iets dat het aanzien der zaken geheel verandert.

Op een nacht enige maanden na het overlijden van Mr Cramp, te ongeveer drie uur ziet een taxi-chauffeur rook opstijgen uit het voorste gedeelte

van het Paviljoen voor Nijverheid, juist daar waar de overkapping van het frontgedeelte aansluit bij de Bonding boven de schouwburgzaal, een grauwe, ijle rook, stil en geluidloos opwalmend in de duisternis van de voorjaarsnacht, waar de bomen schemerachtig te voorschijn treden in het spaarzame lantarenlicht. De chauffeur staat stil, juist komt een agent voorbij, de een rijdt naar de hoofdwacht van de brandweer, de ander waarschuwt de Centrale Seinzaal, binnen weinig tijd rijden de wagens door de verlaten straten, op koper en glanzend rode verf een flikkering van licht, die zich snel in een wolk van geraas verplaatst.

Er is nu al veel meer rook, het gehele Paviljoen walmt uit bogen en koepels, en achter het glas is een onheilspellend rood schijnsel. De brandweer treedt krachtdadig op, maar zij kan niet verhinderen, dat het vuur zich uitbreidt, in het gebouw om zich heenvreest, voedsel vindt in meubilair en leuning en schotten en stof, duizend dingen die brandbaar zijn in een gebouw dat van onbrandbaar materiaal gemaakt is. Het glas springt overal stuk, dadelijk puilt de rook door de gaten, gevolgd door de spitse opschietende tongen der vlammen. IJzeren kolommen en spanten worden week en buigen door, het gehele karkas van het Paviljoen wordt uit zijn voegen gehaald, er heerst nu een witgloeiende razernij van vuur binnen het gebouw, het grijpt alles aan, tot boven in de koepel toe, nog staat het Paviljoen hoog in de nacht, grillig en huiveringwekkend

inwendig verlicht, een fantastische illuminatie die door alle openingen en glazen ruiten schijnt. Dat kan niet lang duren, dat gaat te snel, de toeschouwers houden hun adem in: de wanden van de koepel wankelen, buigen naar binnen, blijven één ogenblik staan, hangende boven de gloeiende afgrond en dan stort het gebouw dreunend in, door de grond vaart een hevige schok.

De vlammen klimmen over de gevallen massa, onverzadigbaar, nog meer instortingen hebben plaats, het vuur laait op, groots en triomfantelijk, de brandweer heeft de handen vol met het bestrijden van kleine brandjes, door vonken in de omgeving ontstaan, en met het nathouden der omringende huizen. En het Paviljoen brandt uit; schotten van geribbeld ijzer staan hier en daar nog overeind, bogen van gietijzer die geen gewicht meer dragen tekenen zich tegen de vlammen af als Oosterse tempelruïnes tegen een morgenhemel, stangen trekken krom en bewegen zich in het vuur als slangen, overkappingen en dwarsbalken zijn als grillige guirlandes in de baaierd neergezakt.

De volgende dagen kijken drommen Amsterdammers naar de troosteloze ruïne, die eens het Paviljoen voor Nijverheid geweest is. Het terrein is een lage heuvel van oud-ijzer, een rokende warhoop van verbogen en aan elkaar gesmolten en losse stukken ijzer, brokken van pilaren en verwrongen bogen, een massa afval, die de mensen eerst na maandenlang werk bijeen zouden krijgen en die

een brand in twee uur doet ontstaan. Nog vallen daarin de waterstralen van de brandweerlieden neer, van alle kanten, maar de brand houdt niet op, er moeten nog haarden zijn, waarin de gloed zich teruggetrokken heeft en hardnekkig voortsmeult. In de walm staan resten van kolonnades omhoog, soms zijn de bovenstukken nog door ijzeren balken verbonden, verkreukelde platen hangen neer als een verstijfde wimpel. Van de Westelijke wand staat nog een groot deel overeind, gebladderd en verkleurd, een stuk décor gelijk. Radiatoren van de centrale verwarming steken tussen het steenpuin der fundamenten omhoog.

Niet lang daarna worden de restanten van de ruïne omvergetrokken. Een stuk van de kap, gedragen door gehavende of verwonderlijk gaaf gebleven wandfragmenten, wankelt en stort in een stofwolk ineen. Reeds hellende zuilen worden als door onzichtbare handen omgeduwd. De Reyn komt zolang de opruimingswerkzaamheden duren elke dag kijken. Wonderbaarlijke geschiedenis, deze brand. Hij twijfelt er niet aan of er is opzet in het spel. Het gebeurde is voor de N.V. Paviljoen een ware uitkomst, er is immers geen geld meer, nu zal de verzekeringssom worden betaald, het terrein is veel waard, alles meer dan voldoende om aan hypotheek en andere verplichtingen te voldoen. Het is goed, dat Mr Cramp dood is, ieder zou hem voor de brandstichter hebben gehouden.

Misschien heeft Klaverblad 't op zijn geweten,

hij is er niets te goed voor,' denkt de Reyn. 'Was ik maar niet met pensioen gestuurd, ik zou er wel achter gekomen zijn.'

De aandelen Paviljoen zijn de morgen na de ramp opgelopen van ongeveer 30 tot 97%. Daarin zijn de verwachtingen van het publiek weerspiegeld, de brand is een voordelig ding geweest. Klaverblad en Paraat, voor wie de gebeurtenis even onverwacht gekomen is als voor een ander, wrijven zich in de handen: een weids perspectief opent zich voor hen, de zaken dienen echter met verstand aangepakt te worden. Een toneelgezelschap, dat de schouwburgzaal bespeelde heeft echter een zwaar verlies geleden, alle costumes en requisieten zijn verloren gegaan.

De opruimingswerkzaamheden duren weken. De arbeiders delven uit de ruïne niet minder dan 29 brandkasten op, zelfs de Reyn wist niet, dat Mr Cramp er zoveel had aangeschaft, vele daarvan moeten ongebruikt ergens op een afgelegen zolder of in een berghok gestaan hebben. Eindelijk is het terrein opgeruimd. De zomer is dan al voorbij, de wind waait nu vrij en onbelemmerd rond, niet meer tegengehouden door de kantige hoeken van het gebouw, niet meer omhoog gedreven langs de muren naar de ronde verwulfsels van het dak en naar de grote koepel, die zolang een oriënteringspunt in het stadsbeeld geweest is. Het is wel vreemd, dat er nu geen Paviljoen meer is, het was onafscheidelijk van Amsterdam geworden met zijn verleden en zijn

kwesties, door de figuur van Mr Cramp een steeds vloeiende bron van verhalen en kwaadsprekerij. Nu is dat alles weg, eerlang koopt de gemeente het terrein waar 't gebouw gestaan heeft voor een bedrag van bijna anderhalf miljoen gulden, er staat al een schutting om het open stuk grond, de regen lekt eentonig langs de planken naar het plaveisel, dikke wolken, laag en breed, drijven over.

Er is nu geen gebouw meer, dat geëxploiteerd moet worden. Het kantoor van de N.V. Het Paviljoen vestigt men in een zijstraat van het plein, twee kamers van een voormalig groot woonhuis, dat in gedeelten aan allerlei zaken verhuurd is. De kern van de administratie is uit de brand gered, een assistent-boekhouder en een typiste vormen het personeel dat nog in dienst blijft, meer is niet nodig. De commissarissen zijn eigenlijk ook niet nodig, maar een naamloze vennootschap moet commissarissen hebben, dat staat in de wet.

Natuurlijk zou de maatschappij kunnen worden geliquideerd, maar dat is niet naar de zin van Klaverblad en Paraat. De N.V. Paviljoen verschaft hun inkomsten, waarvoor zij niet hard behoeven te werken en moet dus blijven bestaan. Informaties van verwonderde belanghebbenden worden beantwoord met een verwijzing naar de brand, en naar het bestaan van de boedel-Cramp, er zijn nog vele kwesties niet opgelost, begrijpt U, het zal wel enige tijd duren eer men een volledig overzicht van zaken heeft; enzovoorts. Aangezien het Paviljoen de uit-

gelote premie-obligaties blijft betalen en ook aan zijn overige verplichtingen voldoet, ontstaat geen onrust. Men begint te denken dat de N.V. Paviljoen voor Nijverheid een langzame natuurlijke dood zal sterven. De koers der aandelen loopt terug, de belangstelling voor het fonds verdwijnt, na 1932 heeft geen notering ter beurse meer plaats.

Misschien zou de N.V. Paviljoen een einde zonder gerucht hebben gehad, als Klaverblad en Paraat geen bedriegers geweest waren. Wat gebeurt echter? De 3% obligaties werkelijke schuld, die eens, lang geleden, door de maatschappij zijn uitgegeven, komen op de balans per einde 1931 niet meer voor, zij zijn afgelost. En toch verschijnt op de verlies- en winstrekening, die met de jaarstukken per einde 1932 wordt gepubliceerd een post: alsnog opgekomen obligaties f 43.418. Dit trekt de aandacht van een argwanende lotenhouder, die zoveel in zijn vermogen ligt het doen en laten van de directie volgt. Hij wil inlichtingen hebben. Klaverblad probeert hem eerst hooghartig van zich af te schuiven. Hoe kan een lotenhouder verstand hebben van de ingewikkelde transacties die het beleid van de N.V. Paviljoen medebrengen. Mijnheer, dit zijn Uw zaken niet. De lotenhouder houdt koppig aan. Klaverblad is nog steeds de man, die eens de mensen met behulp van zijn Algascred oplichtte. Zij laten zich altijd met een kluitje in het riet sturen en de eenling, die zich niet laat afschepen, nu, die behandelde men schijnbaar openhartig. De taaie lotenhouder

wordt een onderhoud toegestaan. Klaverblad legt hem een uur lang allerlei dingen uit, die niet ter zake doen; het eind van 't lied is, dat hij geen ophelderingen geeft omtrent de zo geheimzinnig opgedoken uitgaafpost. Misschien, aldus Klaverblad, zijn de gegevens die licht zouden kunnen verschaffen bij de brand van 1929 verloren gegaan. Hoe dat ook zij, mijnheer, een feit is, dat in het afgelopen jaar alsnog obligaties ter aflossing zijn aangeboden. Wat kan de directie anders doen dan deze alsnog honoreren?

De lotenhouder is niet tevreden met deze verklaring. Het staat vast, dat Klaverblad de aangeboden obligaties heeft doen uitbetalen zonder een onderzoek naar de herkomst te laten instellen. Van deze wetenschap tot aan de veronderstelling, dat reeds door de maatschappij betaalde obligaties nòg eens worden aangeboden en voor de tweede keer betaald is slechts één stap. Er klopt iets niet. De lotenhouder gaat de grote trom roeren. Gezien de reputatie die Klaverblad heeft kan geredelijk aangenomen worden, dat er mensen zijn die zich bevoordeeld hebben ten koste van het Paviljoen. Nog geen vier weken na het onderhoud dat de lotenhouder met Klaverblad heeft gehad, wordt een klacht bij de Justitie ingediend. De Vereniging voor de Effectenhandel, die zo vaak voor bedrogen aandeelhouders en andere slachtoffers van falsarissen een ruggesteun geweest is, heeft zich met de zaak bemoeid. In plaats van een kleine lotenhouder ziet Klaverblad nu een

massaal lichaam voor zich als tegenstander oprij zeff Dat heeft hij niet verwacht. Hij bemerkt te laat, dat hij te ver gegaan is. Paraat voelt zich plotseling gedrongen tot een zakenreis naar het buitenland en vertrekt uit Amsterdam, want donkere wolken trekken zich boven het hoofd van Klaverblad samen. Niet lang na het indienen van de klacht stelt de officier van justitie een vervolging in tegen Klaverblad wegens het opzettelijk openbaarmaken van een dubieuze balans per einde 1931.

Nu kan een diepgaand onderzoek beginnen. Daarmede gaan maanden heen. Klaverblad wordt herhaalde malen aan de tand gevoeld. Hij is sluw als een vos. Hij wijst op de ongeregelde toestanden bij het Paviljoen. Door Mr Cramp is hij indertijd op zijn post geroepen om 'de Augiasstal te reinigen.' Is het wonder, dat niet elk detail uit het verleden kan worden opgehelderd? De fout ligt waarschijnlijk bij de boekhouding uit de tijd, toen Klaverblad nog niet de leiding had. Daar is hij toch niet verantwoordelijk voor? Had de fatale brand slechts niet plaats gehad! Hoeveel van wat nu duister is zou dan klaar als de dag zijn! Klaverblad poseert als de man, die het slachtoffer van de omstandigheden is.

Intussen worden elke dag nog weer nieuwe obligaties aangeboden. Zolang 't onderzoek niet geëindigd is kan niemand beletten dat zij uitbetaald worden. Bovendien kunnen zij de justitie een spoor opleveren dat licht over hun herkomst doet opgaan.

Eind September 1933 blijken er alsnog voor *f* 27.000 aan obligaties te zijn aangeboden, waarvan de directie het bestaan niet meer zeide te kennen. Huiszoekingen hebben plaats. Er is weer een Paviljoen affaire! Herinneringen aan Mr Cramp worden door de kranten opgehaald, in veler verbeelding herrijst het grote glazen en ijzeren gebouw met zijn koepel. Het lijkt wel, alsof de grond waarop het gestaan heeft niets dan kwaad voortbrengt: een akker welks graan door een tovenaar vervloekt is voor alle tijden en die vergiftigd gewas doet groeien, oogst na oogst.

Eind September wordt Klaverblad gearresteerd. De twee commissarissen hebben, zodra de affaire zich ontwikkelde met gerucht, hun functie neergelegd, ratten die het zinkend schip verlaten. De justitie heeft na onderzoek geen termen gevonden hen verder in de zaak te betrekken. Natuurlijk hebben zij hun taak als commissaris allesbehalve waakzaam en nauwgezet verricht, maar dat is tenslotte een andere kwestie. Het gaat er nu eerst om het raadsel der tweemaal aangeboden obligaties tot oplossing te brengen.

De volgende feiten staan vast. Onder de bescheiden, die tijdens de huiszoekingen ten kantore worden bekeken, bevindt zich een boek, waarin de obligaties staan genoteerd, die het Paviljoen eens had uitstaan. Elk nummer is voorzien van een kruisje, volgens het boek kunnen er geen uitstaande obligaties meer zijn. Dat komt overeen met de balans

per einde 1931. Toch is ook een stuk papier gevonden, waarop per 3 Februari 1932 genoteerd staat dat de obligaties 4301 tot en met 4311 zich in het bezit van Paraat bevinden. Hoe kan dat? Hoe is het mogelijk dat men brieven uit 1932 en 1933 gevonden heeft, brieven uit Purmerend, uit Maastricht, ja uit Antwerpen, Namen, zelfs uit Milwaukee en Buenos-Ayres (althans brieven die uit deze plaatsen heten te komen) waarin aanvragen tot uitbetaling van met nummer aangeduide obligaties worden gedaan? Het onderzoek heeft uitgewezen, dat in één geval de aanvrager al drie jaar niet meer tot de levenden behoorde toen hij zijn brief schreef. Bovendien is zelfs van de brief uit Buenos-Ayres een doorslag ten kantore gevonden!

Klaverblad verdedigt zich met de wanhoop van een kat, die in het nauw zit. Waar komen de obligatie nummers zus en zo vandaan? Die zijn afkomstig van Mr Cramp, ik kreeg ze van hem als onderpand voor een lening, die ik hem verschaft heb. Waar komen de obligaties die-en-die vandaan? Vermoedelijk zijn ze per abuis ingeboekt als reeds afgeloste stukken. Hoe kunnen deze en deze obligaties nog te voorschijn komen? Zij zijn door mij voor geringe bedragen opgekocht bij provinciale banken. Klaverblad heeft overal een antwoord voor. De justitie laat zich evenwel niet zomaar om de tuin leiden. Een accountant der rijksbelastingen heeft een grondig onderzoek in de boeken verricht. Er staat ergens, dat aan de makelaar door wiens bemid-

deling de grond van het Paviljoen is verkocht een bedrag van f9000 provisie is betaald. Deze makelaar blijkt dit desgevraagd, niet bekend te zijn. Ontvangsten zijn als uitgaven geboekt. ‘Abuizen!’ roept Klaverblad uit. Wat hij evenwel onmogelijk kan wegpraten is het feit, dat in een kast nog enkele oude obligaties gevonden worden, waarvan het nummer met inkt veranderd is: obligatie 3039, reeds in 1930 afgelost, is obligatie 3089 geworden en nogmaals afgelost begin 1933. Elders is van een 0 een 9 gemaakt. Sommige cijfers hebben kennelijk de inwerking van chloor ondergaan, andere zijn blootgesteld geweest aan grote hitte, de bruingeschroeide rand is bijgeknipt, zij waren natuurlijk geborgen in een der brandkasten, die ondanks de vuurgloed, waarin het Paviljoen onderging, niet zijn gesmolten, maar die hun inhoud toch niet voor alle gevolgen van de hoge temperatuur konden vrijwaren. Schrifkundigen maken uit dat de hand, waarin op een der stukken het nummer nog eens in letters boven het cijfer is vermeld, die van Klaverblad is.

De zaak is meer dan duidelijk. Klaverblad en Paraat hebben oude, reeds afgeloste obligaties het voorkomen van nieuwe gegeven, en zichzelf uit alle delen der wereld gefingeerde brieven geschreven om deze te doen uitbetalen. De directeur weet bij 't slot van het onderzoek niets anders meer te doen dan de schouders ophalen, met een somber gezicht, dat suggereren moet hoe hij zich door onbekende boosdoeners gedupeerd voelt.

Niet lang daarna begint de rechtbank de behandeling van de zaak-Klaverblad. Negen-en-twintig getuigen worden in de loop van vele zittingen van de strafkamer gehoord. Wegens verduistering in dienstbetrekking, meermalen gepleegd, en het publiceren van onjuiste balansen wordt Klaverblad tot 2½ jaar gevangenisstraf veroordeeld. Natuurlijk gaat hij in hoger beroep. De zaak komt voorjaar 1934 voor het gerechtshof, dat Klaverblad veroordeelt om dezelfde redenen als de rechtbank, nu echter tot drie jaar, onder aftrek evenwel van de tijd, in voorarrest doorgebracht. Dat is het einde van Klaverblad's financiële carrière: een cel met kale wanden, en bleek licht dat door het hoge venster valt.

Nog steeds evenwel bestaat de N.V. Paviljoen voor Nijverheid. De zaken zijn verder ingekrompen. Het waarborgfonds voor de loten is geliquideerd, men heeft een nieuw trekkingsplan opgesteld, volgens 't welk binnen twee jaar alle premieobligaties afgelost worden en betaald. Nu heeft het publiek bijna geen belang meer bij de gang van zaken. Het Paviljoen sterft af, de ademhaling der cijfers gaat steeds langzamer de balans krimpt in als een borstkas, waaruit de lucht ontwijkt. Activa: debiteuren *f* 148.563 een vordering die het Paviljoen heeft op de boedel-Cramp en die niets waard is, kas en kassiers een gering bedrag, inventaris staat voor *f* 45 te boek, effecten nog een halve ton, saldo verlies *f* 641.443. En credit: geplaatst kapitaal *f* 840.000,

nog uitstaande obligaties (na zorgvuldig de boeken te hebben gerestaureerd bleek deze post alsnog te moeten worden opgevoerd) voor bijna f 30.000.

Een winteravond, vroeg in 1935, 's avonds acht uur. Mist hangt boven het plantsoen en het natte asfalt. Ergens in de lucht staan de rode letters van lichtreclames, vervloeid en wazig. Trams schuiven knarsend over de flauw-glimmende rails, taxi's stuiven snel voorbij. Aan drie zijden is het plein omsloten door huizengevels en bomen, die donker in de nevel opdoemen. De vierde zijde is een groot onbestemd gat. Daar verhief zich eens het Paviljoen voor Nijverheid. Langs het trottoir staat een lange schutting met vele reclamebiljetten beplakt, die hier vruchtbaar tieren als onkruid op een ruïne. Men kan er lezen: 'Revue van Lach tot Lach.' Een eind verder kondigt men een stuk aan, dat heet: 'Kan je zwijgen?'

Overdag is de sfeer niet zo troosteloos. Bij het ijzeren hek rondom de tuin van wat eens het Paviljoen geweest is staan bomen en struiken. De druppels van de nachtelijke regen hangen nog aan de takken en daartussen is het terrein zichtbaar, ten dele een vlakte van modderig zand, ten dele begroeid met gras. De voorbijganger waant zich aan de uiterste rand van Amsterdam-Zuid. Maar het grommende gerucht van de stad, dat over de vlakte tot hem overwaait, leert hem dat hij zich in het hart van de huizenzee moet bevinden. De lucht is grillig als in 't voorjaar, de zon breekt opeens door de nevel

en geeft de modder en het gras iets prils, iets dat om ontginning en bewerking vraagt.

Het Paviljoen evenwel komt niet terug. De N.V. heeft geen commissarissen meer, er is een directeur benoemd, die een uur per morgen vertoeft in het kleine kantoor in een straat niet ver van het Leidseplein, waar de N.V. de laatste adem zal uitblazen. In 1938 en 1939 worden geen balansen meer gepubliceerd, nòg bestaat de vennootschap, nòg bestaan er aandelen, waarop in een boog de letters staan van de woorden: N.V. Paviljoen voor Nijverheid, omgeven met sierlijke krullen en halen. En nog steeds is aan deze aandelen het dividendbewijs nummer 14 bevestigd. Een stapel papier, dat is al wat over is van de schepping die dr d'Espina tot stand bracht. Dit papier is de witte as, die de tijd overliet van negentiende-eeuwse dromen en ijzer. Op het lege terrein wordt soms een kermis gehouden, er schittert licht in de avond, geur van wafels drijft langs de kramen, de orgels van de draaimolens toeteren en janken tegen elkander in.

En dan, natuurlijk, zijn er nog mensen, die aan het Paviljoen verbonden geweest zijn, en die Mr Cramp gekend hebben. Een oud-administrateur, die een importzaak begonnen is, en een oude decorateur met witte baard, die schilderde in de grote tijd van de opera, en die soms nog wordt geïnterviewd, en de oud-gediende Karel, die in 1930 veertig jaar aan het Paviljoen verbonden geweest zou zijn, als het er nog had gestaan. Maar dat is allemaal verleden, het

betreft geen dingen meer die er zijn, zichtbaar en hard, om de hand op te leggen; het is ijl stuifsel van gedachten, ongrijpbaar zoals datgene ongrijpbaar is war men uitspreekt bij het noemen van Mr Cramp of dr d'Espina.

En dan breekt de oorlog van Mei 1940 uit en het Paviljoen is geschiedenis, niet minder dan het Stadhuis dat op de Dam stond vòòr het gebouw verrees, dat nu het Koninklijk Paleis is.

De gebeurtenissen leiden er echter toe, dat het relaas over het Paviljoen voor Nijverheid eindigen kan waar het begon: bij dr d'Espina. De Duitsers veranderden de naam van het park, dat naar hem heette, en gaven bevel zijn borstbeeld, in de nis van het monument opgesteld te vernietigen. In de maand, volgende op die van de bevrijding in 1945 worden deze maatregelen ongedaan gemaakt. Het beeld komt tevoorschijn uit de kelder van 't Stedelijk Museum, waar het door personeel van Publieke Werken verstopt was. Men zal het opnieuw onthullen, een grote menigte is op een middag in het d'Espinapark samengestroomd om daarvan getuige te zijn. De voorzitter van het buurtcomité van 't welk de organisatie uitgaat, houdt een rede, waarin hij de lotgevallen van het beeld vertelt. Een bekend journalist schetst dr d'Espina als een man van groot initiatief in een tijd van even grote versuffing. De wethouder van Publieke Werken belooft dat het d'Espinapark vòòr de andere uit de staat van ver-

waarlozing zal worden gehaald, waarin het door de bezetting verkeerde. Een vijfjarige jongen trekt het doek weg, terwijl de fonteinen beginnen te spuiten, er worden kransen bij het monument gelegd, men zingt het Wilhelmus. Vervolgens voert een der oude buurtbewoners het woord, oud-gemeentesecretaris van Amsterdam, en na hem de president-commissaris van de door d'Espina opgerichte broodfabriek. Onder de genodigden bevindt zich Mr S.L. d'Espina, een nazaat van de man, die het Paviljoen voor Nijverheid in 't aanzijn riep.